

LJUDSKA PRAVA
Priručnik za novinare

Priredili: Dušan Babić, Zoran Udovičić i Zija Dizdarević

Sarajevo, februara 2000

Uvodne napomene

Cilj ovog priručnika je da pomogne novinarima u izvještavanju o ljudskim pravima. Riječ je o temi koja nas svakodnevno zaokuplja. Novinari se nalaze najmanje u trostrukoj ulozi kad se pominju ljudska prava: prvo, mediji su dužni da ih promoviraju, drugo, istraživačko novinarstvo pomaže da se ljudska prava efikasno štite, i treće, novinari također mogu ugroziti ili povrijediti ljudska prava, ali i sami biti meta kršenja ljudskih prava.

Novinarstvo u svim zemljama tranzicije je bilo opsjednuto značajem tzv. kolektivnih prava, prvo klasnih, zatim nacionalnih. Pojam ljudskih prava je tretiran kao jeres. O njima novinari nisu pisali. Sve medijske analize pokazuju da i danas novinari malo i reducirano pišu o ljudskim pravima, da ih selektivno promoviraju, a njihovo kršenje često ne prepoznaju. Zato je ova publikacija skroman doprinos želji da se novinari osposobljavaju, i, što je još važnije, stiču naviku da sistematski i kontinuirano prate ostvarivanje ljudskih prava i humanitarnog prava.

Podrazumijevajući ovako složenu ulogu novinara priređivači priručnika su odlučili, da uz neophodni komentar i upozorenja, prvo pojmovno predstavljaju oblast ljudskih prava i humanitarnog prava, zatim međunarodne instrumente zaštite i stanje u domaćem zakonodavstvu. U ovom dijelu dali smo i kratak osvrt na najprisutnije pojave kršenja ljudskih prava u BiH, kako bi ih novinari lakše prepoznavali i upoređivali sa univerzalnim principima njihove zaštite. Priručnik je vodio računa o specifičnostima postdejtonske BiH, što podrazumijeva i specifičnu strukturu kršenja ljudskih prava, koja se znatno razlikuje od strukture kršenja u nekim drugim zemljama.

Drugi dio priručnika sadržava oblast slobode izražavanja i slobode medija kao jednog od najznačajnijih postulata ljudskih prava. Ovaj dio, pored pojmovnih razjašnjenja i pregleda instrumenata zaštite, daje širi osvrt na najdrastičnije oblike gušenja novinarskih sloboda i mogućnosti njihove odbrane. Kako se novinar uvijek nalazi u dvostrukoj ulozi: da brani svoja prava, ali da može da povrijedi i prava drugih, značajan dio prostora odnosi se na odgovornost novinara u kontekstu zaštite prava svojih čitalaca, slušalaca i gledalaca.

Treći dio priručnika ima praktični karakter. Tu su savjeti kako pisati o ljudskim pravima i kako svojim radom ne povrijediti prava drugih. Pored instruktivne komponente, priručnik je zamišljen tako da bude podsticajan novinarima, da afirmativno i promotivno pišu o ljudskim pravima kad god za to postoje valjani razlozi i povodi.

U dijelu pod nazivom "Kako izvještavati", dali smo neke profesionalne savjete.

Na kraju se nalaze integralni tekstovi međunarodnih i domaćih dokumenata koji su važni za ostvarivanje prava i odgovornosti novinara. Najvažnije principe iz ostalih oblasti ljudskih prava i humanitarnog prava citirali smo kroz komentar.

Priručnik se koristio dragocjenim analizama Helsinškog komiteta BiH. Zahvalni smo prof.dr. Neđi Milićeviću i Ziji Dizdareviću na komentarima koje smo koristili u priručniku. Ljubaznošću Nezavisne unije novinara Srbije i Hrvatskog novinarskog društva priručnik je obogaćen značajnim istraživanjima koje su načinili njihovi eksperti. Nastojali smo tekst poboljšati primjedbama i korisnim sugestijama, koje su nam dali recenzenti Srđan Dizdarević i prof.dr. Slavo Kukić.

Nadamo se da će ovaj priručnik biti koristan za novinare, studente, kao i polaznike raznih novinarskih škola i staževa. Njihova mišljenja i sugestije biće dobrodošli za neko novo izdanje.

LJUDSKA PRAVA

Sintagma – “ljudska prava” je besumnje najučestalija svjetska socio-politička odrednica iskovana u ovom vijeku. Ona, međutim, ima različito značenje u različitim dijelovima svijeta. Jedan, reklo bi se sofisticiraniji sadržaj dominira ljudskim pravima u zemljama sa razvijenim demokratskim tradicijama, gdje se, ilustracije radi, postavlja ozbiljno pitanje zašto je jedan lokalni voz kasnio nekoliko minuta, ili zašto je objavljena fotografija člana jedne kraljevske porodice neprilično odjevenog. Ili, da li jedan školski udžbenik za niže uzraste ima tzv. opscenog sadržaja? Dijametralno suprotan je sadržaj ljudskih prava u nerazvijenim (afričkim) državama, gdje se kao urgentno pitanje postavlja pravo na tzv. održiv razvoj, inače osporen od strane visokorazvijenog svijeta. A sasvim drugačiji je sadržaj ljudskih prava u Istočnom Timoru, ili među australijskim Aboridžinima. Stanovnici meksičke prijestonice udišu najzagađeniji vazduh na svijetu, pa je jasno kao na dlanu da je time ugroženo jedno od temeljnih ljudskih prava – pravo na zdravu životnu sredinu.

Bosna i Hercegovina je posebna priča. Četiri godine nakon završetka rata, četvrtina njene predratne populacije (oko 1 milion stanovnika), još uvijek ne može da realizuje svoje temeljno ljudsko pravo – povratak kući. I tako gotovo u nedogled, jer je beskrajna lepeza ljudskih prava.

Špekuliše se da su ljudska prava vješt izum Zapada sa kojim se debelo politički instrumentalizovalo u vrijeme “hladnog rata”. Da ova teza nije sasvim neosnovana govori činjenica da su Sovjeti i njihovi saveznici decenijama istrajavali na socijalnim, a zapadni saveznici na političkim pravima. Kako god, danas su ljudska prava nezaobilazna i široko razljevna kategorija.

Među borcima za ljudska prava odomaćila se jedna već anegdotska izreka – sloboda je da protegneš svoju ruku samo do nečijeg nosa. Ako ga makar dotakneš, prekršio si nečije ljudsko pravo. Izreka je doista slikovita metafora s kojom se najlakše slaže i razaznaje mozaik ljudskih prava.

Uz sve ograničenosti i uslovljenosti koje diktira ovdašnja specifična situacija, o čemu ćemo podrobnije govoriti na drugom mjestu ove brošure, u razlaganju materije ljudskih prava, te posebno u poglavlju metoda i tehnika medijskog praćenja i pokrivanja, nužno je uvažavati provjerene međunarodne instrumente i mehanizme, ali i polaziti od određenih pretpostavljenih vrijednosti stanja i odnosa u društvu, politici, kulturi i dr.

Istorijska geneza

Problematika ljudskih prava stara je koliko i civilizacija. U suštini, sve se iscrpljuje u definisanju pojma - *slobode*, koja je u svom izvornom, antičkom značenju predstavljala antitezu ropstvu. Ono što je u antičkoj Grčkoj predstavljalo temelj sticanja slobode – status zaštićenog člana društva, imunitet od samovoljnog hapšenja i slobodu kretanja – smatra se i danas suštinskom karakteristikom slobode.

Ljudska prava su u modifikovanom obliku ono što se koncem 18. vijeka nazivalo prirodnim pravima, koja su iznad dužnosti jedinke u odnosu na pravni poredak dotične države. Otuda su prirodna prava smatrana starijom i višom kategorijom od građanskih i političkih prava.

Američka deklaracija nezavisnosti i francuska Deklaracija prava čovjeka i građanina, predstavljaju *povelje* ljudskih prava, te od trenutka nastanka nose pečat nadnacionalnog, a kasnije i univerzalnog.

Od Magna karte (*Magna Carta Libertatum*), do Univerzalne deklaracije UN o ljudskim pravima, prošlo je više od sedam vijekova. U međuvremenu je međunarodni mehanizam zaštite ljudskih prava postao sve složeniji, obimniji i razuđeniji, posebno u Evropi. Naime, iskusivši najprije apsolutizme, a zatim totalitarne režime i diktature, Evropa je željela osujetiti njihovu ponovnu pojavu, naročito nakon II svjetskog rata.

Nažalost, cjelokupna istorija ljudske civilizacije svjedoči o ogromnoj razvalini između institucionalizovanog, tj. normativnog i proklamovanog, te faktičkog stanja ljudskih prava. Osim toga, ne treba ni isticati kako je upravo *država* najistaknutiji i najistrajniji kršitelj ljudskih prava. Otuda je nužan globalan pristup inače osjetljivoj materiji ljudskih prava, što znači da ih valja posmatrati u cjelini njihovih složenih odnosa i dejstava, te posebno tretirati kao - *nedjeljiva*, bilo da su prirodna, građanska, politička, ekonomska, socijalna, kulturna i dr.

Protekla višedecenijska praksa širom svijeta ukazuje kako se ljudska emancipacija opasno redukuje na političku slobodu, a temeljna ljudska prava na građanska prava, što se bezuslovno mora prevazići.

Ljudska prava između retorike i akcije

Svaki razgovor o ljudskim pravima traži širu elaboraciju fenomena slobode i demokratije, jer su ta dva pojma, ne samo tijesno isprepletena, već i međusobno uslovljena: nema slobode bez demokratije i obratno. Stoljećima se filozofska i politička misao iscrpljivala u raspravama oko suštine i karaktera fenomena slobode i demokratije. Osim uočljive nesaglasnosti u definisanju pojmova slobode i demokratije, uočljivo je kako se pod tim pojmovima podrazumijevaju različite stvari, najviše radi pretjerane političke instrumentalizacije pojmova slobode i demokratije, bez čega su i ljudska prava puka fikcija. Otuda ni do danas nemamo pouzdanih definicija slobode i demokratije. Razumljivo, nepouzdanost su i definicije brojnih kategorija ljudskih prava, što produbljuje jaz između normativne projekcije i faktičkog stanja ljudskih prava, odnosno između raskošne retorike i slabašne akcije.

Nesporno je kako demokratija nije ni teorija, a još manje je ideologija, već je to jedan složen i dugoročan proces.

Idealna formula demokratije i slobode glasila bi:

- artikulacija narodne volje + garantovanje jednakosti za sve.

Nažalost, istorija dvadesetog vijeka nedvosmisleno potvrđuje kako su odrednice "sloboda" i "demokratija" do **paroksizma** razvodnjene konotacije.

Burna socijalna previranja od sredine prošlog vijeka i revolucije koje su obilježile ovaj vijek, iz temelja su izmijenile tradicionalne šeme i mehanizme. Država je postala izuzetno komplikovan mehanizam, pa umjesto da bude garant prava i sloboda, odnosno servis naroda i građana, država je slobode sve više ograničavala, pa čak i već osvojene slobode sputavala i gušila. Poznati princip trodjelne vlasti – zakonodavna, sudska i izvršna (*Check and Balance*), sve se više premješta na izvršnu, čime se zaboravlja čuvena maksima: "Sloboda je za vladu koja minimalno vlada, a jednakost je za vladu koja maksimalno upravlja".

Uz sve manjkavosti, koncept predstavničke demokratije u ovoj fazi globalnog društvenog razvoja objektivno ostaje kao najmanje zlo.

Liga naroda

Uprkos izraženih slabosti i nepostojanja američke podrške, Liga naroda (1919. godina) je uspješno djelovala prvih deset godina. Zamišljena kao asocijacija država koja će na djelotvoran način osiguravati svjetski mir nakon I svjetskog rata, Liga naroda se više bavila humanitarnim pitanjima: prevencija širenja zaraznih bolesti, repatrijacija izbjeglica, suzbijanje ropstva, borba protiv narkomanije, onemogućavanje zapošljavanja dječije radne snage, pružanja ekonomske i finansijske pomoći siromašnim i nerazvijenim zemljama i sl.

Nažalost, tridesetih godina ovog vijeka događaji se otimaju kontroli. Najprije je Japan izvršio agresiju na Kinu (Mandžurija), zatim je izbio rat između Ekvadora i Bolivije, Italija je upala u Etiopiju (Abesinija), Njemačka izvršila anšlus Austrije i Čehoslovačke, Sovjetski Savez zaratio sa Finskom. Liga naroda je bila nemoćna da spriječi izbijanje građanskog rata u Španiji. Jedino što je ovaj “debatni klub” uspio bilo je isključenje Sovjetskog Saveza iz Lige naroda nakon agresije na Finsku. Drugi svjetski rat je bio neizbježan. Razmjere ljudskog stradanja i materijalnog razaranja čovječanstvo do tada nije zabilježilo.

Sistem ujedinjenih nacija

Konferencija sazvana u San Francisku juna 1945. godine, predstavljala je prvi značajniji međunarodni skup održan izvan Evrope u dva milenija njene burne istorije. Takođe, prvi put bez dominantnog prisustva Evropljana, što je veoma indikativno. Samo devet evropskih država (bez Sovjetskog Saveza), uzelo je učešće na osnivačkoj konferenciji, u poređenju sa 21 zemljom iz obje Amerike, uz devet azijskih i dvije afričke. Neprijateljske i neutralne države nisu bile zastupljene.

Očuvanje međunarodnog mira i globalne bezbjednosti bio je prvorazredan zadatak nove međunarodne organizacije, zatim uzajamno razumijevanje među narodima bazirano na principima jednakih prava i samoodređenja naroda. Tako je rođena *Organizacija ujedinjenih nacija (OUN)*, koja je od početka bila suočena sa ozbiljnim iskušenjima univerzalnosti, kao sasvim nove kategorije u međunarodnim odnosima. Nove članice su primane na prijedlog Savjeta bezbjednosti i dvotrećinskom većinom Generalne skupštine. Kao posljedica hladnoratovske politike bila je 21-godišnja opstrukcija prijema NR Kine u članstvo UN.

U pripremi Univerzalne deklaracije UN o ljudskim pravima, Generalna skupština je usvojila formulaciju “uživanje građanskih i političkih sloboda, te ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, kao međusobno povezanih i uslovljenih.” Ovi detalji su nužni za lakše razumijevanje složenog sistema instrumenata i mehanizama UN u sferi ljudskih prava.

Uočene su određene nejasnoće i nepreciznosti u korištenju odrednica “mehanizmi” i “instrumenti” ljudskih prava. Suštinska je razlika što se odrednica “mehanizmi” vezuje uz organizacije i institucije, dok su “instrumenti” njihovi akti i dokumenti.

Instrumenti Ujedinjenih nacija smatraju se temeljnim dokumentima o ljudskim pravima.

Povelja Ujedinjenih nacija

Povelja Ujedinjenih nacija, donesena 26. juna 1945. godine u San Francisku, a posebno njena preambula, čini temeljni dokument, ne samo za deklaracije i konvencije svjetske organizacije vezane za ljudska prava, već i za ostale dokumente globalne politike i međunarodnog prava.

Uz sve kritike i rezerve, Povelja UN se ipak pokazala dovoljno fleksibilnom da izdrži probu vremena i dramatične promjene u svijetu u proteklih pet i po decenija, čak i po pitanjima i situacijama koje potpisnici iz San Franciska nisu mogli ni naslućivati. Nužno je naglasiti kako je svjetska organizacija stvorena prvenstveno da osigura *trajan mir* na planeti. To ostaje i ubuduće njen primaran zadatak. Međutim, to što je u radu svjetske organizacije sve izraženija briga za stanje ljudskih prava u svijetu, prije svega, posljedica je određenih specifičnih događanja na svjetskoj političkoj sceni.

Arhitekti nove svjetske organizacije pomno su izučavali iskustva i pogreške Lige naroda koja je bila nemoćna da spriječi sukobe među državama, koji su praćeni ogromnim fizičkim stradanjima cijelih naroda, te naročito patnjama civilnog stanovništva.

Nesavršenost svijeta koji čine suverene države, bila je polazna premisa sastavljača Povelje UN. Princip ravnopravnosti u suverenosti ugrađen je na samom početku Povelje (član 2, stav 1), mada u Preambuli doslovno stoji: “*Mi narodi Ujedinjenih nacija ...*” Upravo apostrofiranje principa suvereniteta mnogi uzimaju kao bitno limitirajući faktor efikasnijeg djelovanja svjetske organizacije, mada se slažu kako u datom historijskom trenutku boljeg praktičnog rješenja nije bilo. Istina, princip suvereniteta nikada nije bio apsolutizovan, dok je u posljednjoj deceniji sve izraženije relativizovan, kao posljedica sve naglašenije međuzavisnosti savremenog svijeta. Relativizovanje principa suverenosti država naročito se manifestuje u oblasti ljudskih prava. Države se više ne mogu pravdati kako su ljudska prava njihova unutrašnja stvar.

Za razliku od “Svečanog ugovora” Lige naroda, Povelja UN je više praktičan nego legalistički pristup, upravo u cilju očuvanja svjetskog mira. Ilustracije radi, dokument Lige naroda nije zabranjivao državama pribjegavanje sili, dok je Povelja nastojala ograničiti to tradicionalno pravo. Ipak, sličnosti između Lige naroda i OUN su izraženije od razlika, što se objektivno nije moglo izbjeći.

Povelja UN takođe u Preambuli navodi “da je primarni cilj UN unapređenje i poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda za sve ljude bez razlike na rasu, pol, jezik ili religiju”. Otuda se iskristalisala praksa da UN u izvjesnoj mjeri vrše funkciju međunarodnog nadzora kako se države članice UN odnose prema pravima svojih građana. To je predstavljalo bitan novum, jer je ranije tradicionalno međunarodno pravo regulisalo isključivo odnose između država, pa je upravo Povelja UN proklamovala značaj ljudskih prava, te obavezu država članica UN da ih poštuju.

U daljnjoj izgradnji instrumenata i mehanizama, međunarodne konvencije su postale obavezujuće za države koj su ih potpisale i ratifikovale.

Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima

Generalna skupština OUN je 10. decembra 1948. godine usvojila **Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima**, koja je kod nas prevedena i kao “Opšta deklaracija o pravima čovjeka”. Mada ne predstavlja ni ugovor, ni konvenciju, ovaj dokument se s pravom smatra modernom biblijom temeljnih ljudskih prava, te najvažnijim međunarodnim dokumentom 20. vijeka. Deklaracija u Preambuli od sedam pasusa i 30 članova zapravo predstavlja vještu razradu prava garantovanih Poveljom UN, čiji

je značaj reafirmisan u brojnim rezolucijama Generalne skupštine i ustavima brojnih država.

Dan donošenja Deklaracije – 10. decembar – slavi se kao Međunarodni dan ljudskih prava.

Polazni stav Deklaracije je priznanje urođenog dostojanstva čovjeka, te jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske zajednice, što predstavlja temelj slobode, pravde i mira u svijetu. Zadnji pasus Preambule zajedničkom razumijevanju ljudskih prava i sloboda pridaje najveću važnost, upravo u cilju njihovog punog ostvarivanja.

Član 1 Deklaracije doslovno glasi: “*Svi ljudi se rađaju slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima. Obdareni su razumom i sviješću i trebaju postupati jedni prema drugima u duhu bratstva.*”

Temeljna prava i ljudske slobode moraju biti dostupne svima bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, vjeru, političko ili drugo uvjerenje.

Član 3 čini samo jedna kratka rečenica: “*Svako ima pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost.*”

Na bazi ovog člana izvedene su šire elaboracije prava na ravnopravnost pred zakonom, pošteno i javno suđenje. Niko ne smije biti samovoljno hapšen, zatvaran ili prognan. Institut ropstva je zabranjen u svim oblicima. Ko god je optužen za krivično djelo smatra se nevinim dok se na zakonit način krivica ne dokaže. Privatnost čovjeka je zagantovana, kao i sloboda kretanja, ne samo unutar sopstvene države, nego i izvan nje. Svako ima pravo na imovinu, a niko ne može nečijom samovoljom biti lišen sopstvene imovine. Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, na nesmetanu političku participaciju u sopstvenoj zemlji, na ostvarivanje svojih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Predzadnji član Deklaracije govori o izvjesnim obavezama i ograničenjima, ali isključivo u cilju nesputavanja prava i sloboda drugih, dok posljednji član Deklaracije takođe zaslužuje da se citira: “*Ništa se u ovoj Deklaraciji ne može tumačiti kao pravo bilo koje države, grupe ili pojedinca, da se angažuje u bilo kakvoj aktivnosti usmjerenoj na destrukciju bilo kojih ovdje izloženih prava i sloboda.*”

Deklaracija počiva na prirodnim pravima koja su starija od građanskih i političkih prava. Izvedena iz Povelje, Deklaracija je takođe rezultat kompromisa koji je bio nužan u datom istorijskom trenutku. Uočljivo je ispuštanje boga kao stvoritelja svijeta i ljudi koje je obdario razumom i sviješću, a koji se rađaju slobodni i jednaki. Stručnom terminologijom rečeno, Deklaracija predstavlja “izvor prava”, ili šire – “izvor međunarodnog prava”.

Nažalost, po praktičnom dejstvu, Deklaracija još uvijek ostaje jedan moralno-etički postulat, kao i većina dokumenata međunarodne zajednice, što je posljedica već istaknutog raskoraka između normativne projekcije i faktičkog stanja ljudskih prava. To ostaje rak rana, ne samo određenih društveno-političkih sistema, ili istorijskih faza, već je to jedna (anti)civilizacijska konstanta. Stoga ćemo u poglavlju “Kako izvještavati” posebno obraditi metode i tehnike prepoznavanja kršenja ljudskih prava, način dokazivanja kršenja ljudskih prava, uključujući monitoring, ispitivanje i dokumentovanje i ostale tehnike i modalitete, te njihovo medijsko pokrivanje.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima predstavlja trolist *Povelje o pravima (Bill of Rights)*, na čemu počiva sistem Ujedinjenih nacija. *Pakt* je usvojen 16. decembra 1966. godine, a stupio je na snagu tek marta 1976. godine.

Polazeći od *Povelje* i *Deklaracije* UN, *Pakt* svim narodima priznaje pravo na samoodređenje, na bazi čega oni slobodno određuju svoj politički status, te ekonomski, socijalni i kulturni razvoj.

Pored Preambule, *Pakt* se sastoji od šest dijelova i ukupno 53 člana. Član 4 dozvoljava državama ugovornicama *Pakta* da u vrijeme vanrednih okolnosti (rat, agresija, prirodne katastrofe, masovne i teške epidemije i sl.), suspenduju određene članove, ali ni pod kojim uslovima se ne mogu suspendovati članovi koji se odnose na temeljna ljudska prava – na život, slobodu i ličnu sigurnost. Niko ne može biti podvrgnut mučenju, niti se smije držati u ropstvu ili sličnom odnosu. Svakome je zagarantovano pravo na slobodu misli, savjesti, religijskog, političkog i drugog uvjerenja.

U daljoj razradi građanskih i političkih prava, *Pakt* podrobnije govori o pravu na slobodu izražavanja, ali istovremeno propisuje da unutrašnjim zakonima treba osujetiti svako izazivanje rasne, nacionalne ili vjerske mržnje, kao i propagiranje rata kao sredstva ostvarivanja određenih političkih ciljeva. *Pakt* načelno priznaje pravo mirnih okupljanja, osim onih uperenih protiv interesa državne bezbjednosti, javnog poretka, morala i zaštite prava i sloboda drugih. Inače, kod ograničenja često se koristi formulacija “potrebe demokratskog društva”, što se u praksi debelo zloupotrebljava od strane brojnih država. Ograničenja u *Paktu* u vezi sa slobodom izražavanja podrobnije su obrađena u poglavlju o slobodi izražavanja.

Pakt govori i o porodici kao prirodnoj i temeljnoj jedinici društva, koju društvo i država treba da štite.

Podrobno je u *Paktu* obrađena politička participacija građana, koji imaju zagarantovano pravo da ravnopravno učestvuju u političkom životu svoje zemlje. Zagarantovani su fer i slobodni izbori, sa opštim i jednakim pravom glasa i tajnim glasanjem, kao demokratskom tekovinom.

Pakt utvrđuje i pravo etničkih, vjerskih ili jezičkih manjina na sopstveni nacionalni i kulturni identitet.

Dio IV *Pakta* u 18 članova (od 28 do 45), govori o Komitetu za ljudska prava sastavljenom od 18 članova izabranih tajnim glasanjem. Komitet ne može imati više od jednog pripadnika iste države. Pri izboru članova Komiteta, osim primarnog kriterija – zavidno iskustvo u oblasti ljudskih prava i visoke lične moralne vrijednosti - vodi se računa i o geografskoj i prostorno-političkoj zastupljenosti. Mandat članova Komiteta je četiri godine. Svi izvještaji o radu Komiteta za ljudska prava podnose se Generalnom sekretaru UN.

Sušтина rada Komiteta jeste nadziranje stanja ljudskih prava u svijetu. Svoj godišnji izvještaj o radu Komitet podnosi Generalnoj skupštini posredstvom Ekonomskog i socijalnog savjeta.

Pakt predstavlja *sui generis* međunarodni ugovor kojim se države potpisnice obavezuju da garantuju prava iz *Pakta* svim pojedincima koji se nalaze na njihovoj teritoriji. Kako je *Pakt* ratifikovalo više od dvije trećine država u svijetu, on time ima puni međunarodni legitimitet i legalitet.

Meritoran tumač *Pakta* je Komitet za ljudska prava UN, čija je osnovna uloga, kako je već rečeno, nadziranje stanja ljudskih prava u svijetu, te u tom kontekstu poštivanje *Pakta* od strane zemalja potpisnica.

Pakt je otvoren za potpisivanje svakoj članici UN, ili članici bilo koje od specijalizovanih agencija i ustanova UN, svakoj državi članici Statuta Međunarodnog suda u Hagu, kao i svakoj državi koju Generalna skupština pozove da postane ugovorna strana ovog *Pakta*, koji nakon potpisivanja podliježe ratifikaciji, čiji se instrumenti deponuju kod generalnog sekretara UN.

Prvi opcioni protokol uz *Pakt* proširio je nadležnost Komiteta, u smislu razmatranja peticija pojedinaca ili grupa koje tvrde da su žrtve kršenja *Pakta* u svojim zemljama, ali tek pošto su iscrpili sva raspoloživa pravna sredstva unutar sopstvene države. Postupak potpisivanja i ratifikacije *Protokola* identičan je postupku prihvatanja *Pakta*.

Nepoštivanje *Pakta* i *Protokola* ne povlači neposredne sankcije, ali ako se ime nečije zemlje učestalo spominje u negativnom kontekstu u izvještajima i dokumentima svjetske organizacije, po pravilu slijede nimalo ugodne ekonomske i druge sankcije.

Treba naglasiti kako je Bosna i Hercegovina i potpisala i ratifikovala ovaj *Pakt*.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojen je i stupio na snagu iste godine kad i “građansko-politički pakt”. Preambula i prvi član su identični u oba *Pakta*, što sugerise tijesnu isprepletenost i međuzavisnost građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Države, ugovorne strane ovog *Pakta*, priznaju pravo na rad, pravednu platu i jednaku naknadu za rad jednake vrijednosti, sigurne i zdrave uslove rada, jednaku mogućnost usavršavanja i unapređenja na poslu, odmor, slobodno vrijeme, povremeno plaćene dopuste i sl. Takođe se priznaje pravo na sindikalno organizovanje, socijalnu sigurnost, posebnu zaštitu trudnica i porodilja, zdravstvenu zaštitu, javnu higijenu i sl.

Ugovorne strane priznaju pravo na školovanje, kao i da osnovno obrazovanje treba da bude obavezno i besplatno za sve. Kod srednjih škola, gdje god je to moguće, postepeno uvoditi besplatno školovanje. Slična je formulacija i za više i visoke škole, odnosno fakultete.

Ugovorne strane priznaju svakom pravo da učestvuje u kulturnom životu, da se podstiče razvoj i širenje nauke i kulture, te posebno da se unapređuje međunarodna saradnja u oblasti nauke, tehnike, kulture i umjetnosti.

Cjelokupna ova materija je u neposrednoj nadležnosti Ekonomskog i socijalnog savjeta UN, koji koordiniše rad i saradnju, kako sa državama potpisnicama *Pakta*, koje su, pretežno, istovremeno i članice svjetske organizacije, tako i sa specijalizovanim organizacijama i agencijama UN.

Evropska konvencija o ljudskim pravima

Evropska konvencija o ljudskim pravima (puni naziv: *Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*), usvojena u Rimu 1950. godine, predstavlja najstariji i najkonzistentniji regionalni ugovor iz oblasti zaštite ljudskih prava, donesen pod okriljem Savjeta Evrope. *Konvencija* ima uhodan mehanizam zaštite naslonjen na višedecenijsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, zbog čega je postala uočljiv i privlačan reper i izvan Evrope.

Konvencija takođe polazi od *Univerzalne deklaracije UN o ljudskim pravima*, ali je autentičan cilj njenih tvoraca bio i ostao – tješnja saradnja i veće jedinstvo članica, do čega će se, tada se s pravom vjerovalo, najbrže doći upravo afirmacijom ljudskih prava. U Preambuli *Konvencije* apostrofira se zajedničko duhovno i kulturno nasljeđe, te posebno političke tradicije uvažavanja sloboda i dominacije prava.

U vrijeme blokovske podijeljenosti Evrope i svijeta, njeni dometi su bili slabašni, ali nakon krupnih promjena na evropskom Istoku s konca osamdesetih godina (rušenje berlinskog zida, raspad Sovjetskog Saveza, a kasnije i Jugoslavije), suštinski se mijenja značaj i uticaj **Konvencije**. Nužno je naglasiti kako je punopravno članstvo u Savjetu Evrope proglašeno glavnim političkim zadatkom, upravo u kontekstu masovnijeg uključivanja srednjoevropskih i istočnoevropskih zemalja, ali nipošto po cijenu snižavanja standarda i kriterija zaštite ljudskih prava. Organ neposredno zadužen za primjenu **Konvencije** je Sud za ljudska prava. Poseban kvalitet **Konvencije** je sadržan u činjenici što su se novoučlanjene zemlje saglasile da je potpišu i ratifikuju, mada svjesne nezgodnih odredaba člana 25, koji uređuje pravo individualnih predstavki, kao i člana 46, koji utvrđuje obaveznu nadležnost Suda za ljudska prava.

Konvencija je prvi međunarodni instrument o ljudskim pravima koji ima snagu *ugovora*, koji pravno obavezuje ugovorne strane i to ustanovljenjem sistema nadzora nad zaštitom ljudskih prava u zemljama potpisnicama **Konvencije**. Univerzalnost **Konvencije** ogleda se i u činjenici što ona ne štiti isključivo prava građana određene zemlje, već i prava stranaca, lica bez državljanstva (apatrida), izbjeglica i sličnih kategorija, uključujući i mentalno retardirane osobe, ili lica sa teškim fizičkim oštećenjima.

Sofisticiranost **Konvencije** sadržana je i u određenim finesama, kao što je to, ilustracije radi, uočljivo u članu 5, po kojem se pojedinac *ne može* odreći svojih prava, u smislu da bi dobrovoljno pristao da bude lišen slobode. Naime, tvorci **Konvencije** bili su odlučni u tumačenju kako je pravo na *slobodu* isuviše ozbiljna demokratska tekovina, da bi pojedinac izgubio pravo na zaštitu po osnovu **Konvencije** samo zato što je dobrovoljno pristao na lišavanje slobode. U tom kontekstu cjelishodno je istaknuti i institut **habeas corpus** iz istog člana (stav 4), koji licu lišenom slobode daje pravo da pred sudom ospori zakonitost hapšenja ili pritvora. Od suštinskog je značaja i odredba iz istog stava o pravu na provjeru zakonitosti lišavanja slobode.

U **Konvenciji** je ugrađena i sloboda od retroaktivnog krivičnog zakonodavstva. Međutim, član 7 sadržava jednu značajnu ogradu koju je evropsko vrijeme apsolutno potvrdilo. Naime, isključuje se zabrana retroaktivnog krivičnog zakonodavstva ako se radi o krivičnim djelima koja su u vrijeme izvršenja nosila kvalifikaciju ratnog zločina, koja kao takva - *ne zastarjevaju*.

Član 10 **Konvencije**, koji reguliše slobodu izražavanja je detaljno obrađen u posebnom poglavlju.

Indikativan je i član 15 **Konvencije** koji govori o stavljanju van snage odredaba u doba rata ili druge javne opasnosti, kako je formulisano. Ugovornoj strani se omogućuje suspenzija, kako određenih članova domaće legislative, tako i korespondirajućih međunarodnih instrumenata, ali “u najnužnijoj mjeri koju iziskuje situacija, s tim da takve mjere ne budu u neskladu sa njenim drugim obavezama prema međunarodnom pravu.” Istina, i ovakva formulacija je dovoljno rastegljiva, pa time podložna manipulacijama i zloupotrebama, naročito kod instituta tzv. diskrecione ocjene, odnosno diskrecionog prava. Ključno je ipak kako se ni u ratu ne mogu suspendovati temeljna ljudska prava. Svako posezanje za suspenzijom određenih zakona u ratu obavezuje ugovornu stranu na temeljito obrazloženje, kao i iscrpno izvještavanje Savjeta Evrope o takvim odlukama i postupcima.

Ipak, jedan segment ljudskih prava **Konvencija** ne uređuje na dovoljno konzistentan način. Riječ je o institutu prigovora savjesti.

Prigovor savjesti

Savjest je moralno čulo čovjeka. U simbiozi sa saznanjem i slobodom, savjest predstavlja duhovni i moralni korektiv čovjekove ličnosti. Etimološki je izvedena iz latinskog *scientia* (znanje), odnosno *conscientia*, tj. saznanje, ili preciznije – sa nekim podijeljeno znanje. Kako savjest ima elemente i transcendentne istine, to se ne može posmatrati kao izvor objektivnog znanja. U procesu individualizacije i fragmentacije društva savjest je izgubila kopču sa sumom zajedničkih vrijednosti i normi, te je postala čisto individualni, subjektivni fenomen.

Promjena metafizičkog, religijskog koncepta savjesti ka sadašnjem sekularnom, presudno je uticala na definisanje legalnog koncepta savjesti.

Nužno je naglasiti postojanje dviju bitnih kategorija, ili stanja slobode savjesti: tzv. *forum internum* i *forum externum*. Tvorci i tumači *Konvencije* su tvrdili, negdje do sredine sedamdesetih godina 20. vijeka, kako su zaštićene obje kategorije. Međutim, postupno je iskristalisan stav kako je objektivno moguće zaštititi samo prvu kategoriju slobode savjesti - *forum internum*. Dakle, sloboda savjesti, na crti *forum internum* je apsolutna, dok je ona druga – *forum eksternum* – relativna, ili preciznije, ograničena. Ili, po analogiji slobode mišljenja, koja je apsolutna, njena manifestaciona forma – sloboda izražavanja je ograničena, odnosno relativna i uslovljena. Drugačije rečeno, sloboda savjesti je apsolutna, ali su njene manifestacione forme ograničene.

Sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti, ugrađena je u prvi paragraf člana 9, *Konvencije*. Fundamentalni karakter slobode savjesti ugrađen je u prvom članu *Univerzalne deklaracije UN o ljudskim pravima*, dok je šira elaboracija slobode misli, savjesti i vjeroispovijesti data u članu 18, *Deklaracije*. Zanimljivo je da član 18, *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima*, takođe uređuje ovu materiju, ali u četiri paragrafa, za razliku od *Konvencije* koja ovu materiju obrađuje u samo dva paragrafa.

Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima ne sadržava nikakva ograničenja prava slobode misli, savjesti i vjeroispovijesti, za razliku od *Konvencije* i *Pakta*. Formulacije ograničenja su gotovo identične, uz (da li bitnu?) razliku, što se kod *Konvencije* koristi decidna odrednica “biće”, a kod *Pakta* labavija - “može biti”. Naime, govori se o taksativno pobrojanim ograničenjima manifestovanja vjerskih ili drugih uvjerenja, što “može biti”, ili “biće” predmet ograničenja.

Suštinska premisa ljudskih prava jeste da se artikulacijom sopstvenih prava ne povređuju ili ne uskraćuju tuđa prava. Ili, da suviše slobode za nekog ne rezultira sa manje slobode za druge. Upravo tu je sadržana sva kompleksnost i osjetljivost manifestacionih formi slobode savjesti, uključujući i definisanje pozicije i statusa instituta *prigovora savjesti*. U praksi iskrsavaju brojni i nimalo naivni problemi koji se nipošto ne iscrpljuju na odbijanju služenja vojnog roka, kako je rašireno uvjerenje. Najbrojniji su prigovori izvedeni iz religijskog uvjerenja. Na primjer, kod zaposlenih u javnim zdravstvenim ustanovama odbijanjem da izvrše abortus ili eutanaziju, ako je zakonom dozvoljena, ili kod pojedinaca kao privatnih ličnosti, odbijanje obaveznog osiguranja, odbijanje vakcinisanja protiv zaraznih bolesti, odbijanje da budu oporezovani, odnosno da doprinose budžetu koji ima stavku – nuklearno naoružanje ili nuklearna tehnologija, ili odbijanje da obavezno školuju žensku djecu, itd. Država je, s druge strane, ovlaštena da nametne zakone bez obzira na religijska, ideološka, politička, filozofska i druga uvjerenja njenih građana. Treba naglasiti kako država, po tumačenjima mnogih međunarodnih akata, može uvažiti prigovor savjesti, te dotičnoj osobi ponuditi drugu vrstu posla, koja, međutim, ne može biti po njega teža, odnosno kontroverznija od prethodne, a u kontekstu karaktera prigovora savjesti.

Problem može biti i pojava tzv. rigidnih vjerskih sekti, čije učenje i ritual, odišu agresivnošću (npr. slučajevi kolektivnog ritualnog skončavanja.). Prigovor savjesti svoje korijene vuče iz najstarijih pisanih i nepisanih izvora. Međutim, u kontekstu temeljnih ljudskih prava, dogodio se jedan čudan paradoks: Umjesto da sloboda garantovana temeljnim ljudskim pravima istovremeno bude i samo građansko utemeljenje slobode, ona se premetnula u građansku emancipaciju darovanu od države. Pojednostavljeno kazano država propisuje ili udjeljuje slobodu, te što je još gore i učestalije – oduzima je! Upravo to neposredno vezivanje ljudskih prava za državu ima dalekosežne i gotovo isključivo negativne posljedice. Osim toga, temeljna ljudska prava se sve više manifestuju kao funkcionalni princip države, odnosno kao integralan dio njenog ustavnopravnog poretka. Nekad ideal-država, ograničena pravom, prometnula se u svoju suprotnost – pravo je sve više ograničeno državom.

Bez obzira što se prirodna prava smatraju tzv. predržavnim pravima, ona su još uvijek u najvećem obimu u posjedu države. Naime, umjesto da prirodna prava izvire iz *bića* čovjeka, ona se ugrađuju u pozitivno pravo utemeljeno u – *odluci*. To je, nažalost, vladajući koncept prava u svijetu.

U većini zakonodavstava u svijetu nije posebno obrađen, niti u ustave i zakone ugrađen institut prigovora savjesti, nego se pretežno dovodi u vezu sa poglavljima o slobodi misli, savjesti, vjeroispovijesti, uvjerenja i dr. Slično je i sa međunarodnim instrumentima, kako je dijelom i naprijed rečeno.

Ni zakonodavstvo postdejtonske BiH ne obrađuje posebno materiju prigovora savjesti (kao što to nije ni zakonodavstvo bivše Jugoslavije), nego je kao temeljna sloboda ustavom zagarantovana (“sloboda savjesti i uvjerenja...”). U posljednje vrijeme pokrenuta je inicijativa da se ova materija zakonom reguliše.

Ombudsmeni ili komesari za ljudska prava

Saglasno međunarodnom seminaru (Siena, Italija, 1982), odrednica “ombudsmen” (teško prevodiva švedska riječ, ali najbliže značenje bi bilo – “agent”), odnosi se na ombudsmene, parlamentarne komesare, medijatore i osobe koje obavljaju slične funkcije, a u radu prvenstveno koriste *vansudska* sredstva (*non-judicial means*). Prema profesionalnoj vokaciji, ombudsmeni su političari, diplomate, sociolozi, psiholozi, kulturolozi, novinari, pisci, aktivisti nevladinih organizacija iz oblasti ljudskih prava i slični profili. Izbjegava se da funkciju ombudsmena obavljaju pravници, odnosno sudije, tužioc, advokati, pravobranioci i sl., jer institucija ombudsmena *per se*, ne može biti surogat sudske institucije. Uočljivo je kako su institucije ombudsmena za ljudska prava u BiH opterećene pravničkim tehnicizmom, jer su sastavljene isključivo od legalista tj. pravnika, pa se po logici stvari, a često i po inerciji, zaštita ljudskih prava pogrešno identifikuje sa zaštitom *prava*, što izaziva konfuzija na crti – pravo, pravda, pravičnost i sl. Međutim, ustanovitelj ove institucije u BiH – međunarodna zajednica, vjerovatno se rukovodila time da su domaće zakonodavstvo i sudska vlast slabašni i da će im dobro doći jedan vid “suporta” i pravničkog nadgledanja.

Ombudsmeni ili komesari za ljudska prava bave se širokom lepezom zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Temeljan zadatak ombudsmena, komesara za ljudska prava ili sličnog tijela jeste monitoring, istraživanje i izvještavanje o povredama ili kršenjima ljudskih prava. Nalaz, konstatacija, mišljenje i sl. ombudsmena, komesara za ljudska prava i sličnog tijela, *nema* izvršnu snagu, što ne znači da ostaje bez odjeka ili efekta. Naprotiv,

njihova mišljenja najčešće vode ublažavanju ili čak otklanjanju povreda ili kršenja ljudskih prava. Institucija ombudsmena počiva na tri stuba:

- snaga argumenta, u smislu da je nekom nešto loše urađeno, načinjena nepravda i sl.,
- autoritet institucije i
- javno mnjenje.

U demokratskim društvima sa razvijenom političkom i drugom kulturom, snaga javnog mnjenja je presudna. Kod nas, nažalost, javno mnjenje je veoma slabašno, pa se pomoć traži kod međunarodnih organizacija, koje su po slovu i duhu Dejtonskog sporazuma ustanovile institucije ombudsmena, kao i druge institucije iz oblasti ljudskih prava. Nužno je naglasiti da pojedinac ili grupa koja se žalila instituciji za zaštitu ljudskih prava, mora prethodno iscrpiti sva redovna pravna sredstva.

Institucija ombudsmena u BiH je institucija novijeg datuma i zato joj posvećujemo posebnu pažnju. Kao rezultat Vašingtonskog sporazuma (1994), unutar tada stvorene Federacije Bosne i Hercegovine, ustanovljena je institucija ombudsmena, koju obnašaju tri istaknuta domaća pravnika.

Nakon zaključenog Dejtonskog mirovnog sporazuma, uvedena je i institucija ombudsmena na nivou Bosne i Hercegovine. Naime, saglasno Aneksu 6 Opšteg mirovnog sporazuma za BiH, ustanovljena je Komisija za ljudska prava kao nezavisna institucija države BiH. Komisija se sastoji iz:

- Ureda/Kancelarije ombudsmena i
- Doma za ljudska prava.

Mandat Komisije za ljudska prava je da razmatra navodne ili očigledne povrede ljudskih prava utvrđenih Evropskom konvencijom za ljudska prava i njenim Protokolima kao i drugim međunarodnim instrumentima iz oblasti ljudskih prava.

Žalbe se najprije upućuju ombudsmenima na razmatranje. Kako institucija ombudsmena nema izvršni mehanizam, te ako u svom postupku ne postigne željeni rezultat, ombudsmen predmet prosljeđuje Domu za ljudska prava, vrsti parasudske institucije, čije su odluke konačne i obavezujuće.

Ombudsmen za BiH je imenovan od Misije OSCE za BiH na neobnovljivi period od pet godina.

Dom za ljudska prava je sačinjen od 14 članova, od kojih je osam imenovao Komitet ministara Savjeta Evrope (uključivši i predsjednika), dok entiteti imenuju preostalih šest članova: Federacija BiH – 4, Republika Srpska – 2. Imenovanje je na početni period od pet godina.

Nužno je naglasiti kako je, formalnopravno, Evropska konvencija o ljudskim pravima primjenljiva na BiH, ali još uvijek bez primjene međunarodnih postupaka, koji su Konvencijom predviđeni. To će se desiti tek po prijemu BiH u članstvo Savjeta Evrope.

Pri kraju su pripreme oko uvođenja funkcije ombudsmena i u Republici Srpskoj.

Treba naglasiti kako entitetske funkcije ombudsmena ne protivrječe, niti se preklapaju sa funkcijom ombudsmena za BiH. Pojednostavljeno, neriješeni predmeti na nivou federalnih ombudsmena prosljeđuju se ombudsmenu za BiH. Dok se ne

uvede institucija ombudsmena i u Republici Srpskoj, žalbe iz ovog entiteta se izravno dostavljaju ombudsmenu za BiH.

Kad BiH postane članica Savjeta Evrope, značajno će se izmijeniti i funkcija institucije ombudsmena, koja će tada posredovati u sporovima između pojedinaca i vlasti, a vezano za povrede ljudskih prava.

Ombudsmeni (kod nas nema institucije komesara za ljudska prava ili sličnog tijela), su po ustavu ovlašteni da na sopstvenu inicijativu pokrenu određena istraživanja u oblastima i slučajevima gdje ima nagovještaja, indicija i sl., kršenja ljudskih prava. Ovlašteni su takođe da posjećuju kaznene ustanove (zatvore i sl.), kao i da imaju uvid u sve vladine i državne arhive i dokumente, uključujući i one koje nose oznaku najveće povjerljivosti. Veliki broj povreda prava na slobodu izražavanja i slobodu medija podstakao je ombudsmene Federacije BiH da uspostave mjesto specijalnog savjetnika za medije.

Stanje ljudskih prava u BiH

Uprkos mnoštvu međunarodnih instrumenata i mehanizama, ljudska prava su *sui generis* domaći problem. Ona ne mogu biti nametnuta spolja. Otuda je i Svjetska konferencija o ljudskim pravima reafirmisala značaj i ulogu prvenstveno domaćih protagonista zaštite i promocije ljudskih prava (Bečka deklaracija i Akcioni program, jun 1993). Isprepletenost i međuzavisnost svijeta je sve izraženija, a tradicionalna suverenost je relativizovana. Suverenost je, zapravo, uslovljena zaštitom, odnosno kršenjem ljudskih prava. Naime, ljudska prava jesu kod kuće, ali, ako se krše, ona nisu kao ranije unutrašnji problem određene zemlje. Stoga je i naglašenija odgovornost svake zemlje za stanje ljudskih prava njenih građana.

U tom smislu su posebno uočljiva značajna ograničenja globalnih i regionalnih sistema i mehanizama zaštite ljudskih prava. Ilustracije radi, žalbena procedura kod Evropskog suda za ljudska prava (o efektima i dometima Stalnog suda za ljudska prava još je rano govoriti), ili kod Komiteta UN za ljudska prava, pokazuje značajna ograničenja. Ukratko, međunarodne istrage najčešće se iscrpljuju ukazivanjem na problematične slučajeve, osim u ekstremnim situacijama (Irak, Ruanda, Jugoslavija, odnosno BiH i Kosovo). Otuda je od presudnog značaja snaga domaćih institucija i mehanizama, uz razumljivo nužnu podršku međunarodnih faktora. Mi ćemo se posebno osvrnuti na mehanizme i instrumente domaće i međunarodne zaštite ljudskih prava, koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Prije toga govorićemo o stanju ljudskih prava kod nas.

Stanje ljudskih prava u Bosni i Hercegovini determinisano je pravnim, unutarpolitičkim i međunarodnim kontekstom. Četiri godine nakon Mirovnog sporazuma iz Dejtona nije uspostavljen odgovarajući pravni poredak kao zaokruženi normativni i institucionalni okvir za ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda. Ustavi BiH, Republike Srpske (RS) i Federacije BiH (FBiH), a time i niz zakona, još nisu sasvim usaglašeni sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i međunarodnim standardima na području prava čovjeka.

U političkom smislu, zemlja je mimo ustavnog uređenja, formalno i neformalno, ali ustvari suštinski podijeljena na dvije, odnosno na tri cjeline po etničkom principu, u kojima dominiraju nacionalne stranke. To dovodi do kontinuirane opstrukcije institucija vlasti, posebno kada je riječ o centralnim državnim organima, do nastavka donošenja bitnih odluka mimo organa vlasti i time praktično vladavine van ustavnog sistema. Tako se stvara atmosfera opšte institucionalne i pravne nesigurnosti. U toj situaciji čelnici međunarodne mirovne misije sve češće

posežu za svojim, u osnovi protektorskim ovlaštenjima, kako bi se obezbijedilo kakvo-takvo funkcionisanje sistema i održavao mirovni proces.

Velikodržavne pretenzije susjednih zemalja prema BiH i dalje stimulišu radikalizam ekstremista među Srbima, Hrvatima i Bošnjacima. Međutim, srpski hegemonizam pretrpio je teške udarce akcijom NATO-a u Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ), instaliranjem mirovnih snaga pod okriljem UN na Kosovu i međunarodnom političkom i ekonomskom izolacijom. Sa druge strane, hrvatski hegemonizam zauzdan je radikalnom političkom promjenom u Hrvatskoj gdje je nakon izbora na vlast, umjesto Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), došla ujedinjena demokratska alternativa, koja je za dosljedno provođenje Dejtonskog sporazuma i razvijanje odnosa sa BiH kao dobrosusjedskom suverenom državom.

Održavanje trodjelnog koncepta vlasti u BiH u praksi znači uspostavljanje odnosa na logici segregacije i principu aparthejda. Tome doprinosi i činjenica da još uvijek nisu uhapšeni najodgovorniji za ratne zločine u BiH. Uz to, još se ne zna sudbina oko 20.000 zvanično registrovanih nestalih lica.

Najteža kršenja ljudskih prava su u (ne)ostvarivanju povratka izbjeglih i raseljenih građana i (ne)vraćanja njihove imovine. Oko milion i po građana BiH su još uvijek izbjeglice i raseljenici. Povratak u Republiku Srpsku je gotovo zanemariv, a procenat realizovanih zahtjeva i odgovarajućih odluka za povrat stanova, kuća, zemljišta i poslovnih prostora u tom entitetu je svega jedan odsto. U Federaciji BiH stanje je nešto bolje, ali i u tom entitetu uzurpacija imovine je masovna pojava za koju su najdirektnije odgovorne lokalne vlasti i vladajuće nacionalne stranke. Sloboda kretanja je sve veća na prostoru cijele zemlje. No, teroristički akti i neotkrivanje njihovih počinitelja bitno utiču na ostvarivanje povratka, sigurnost povratnika i slobodu kretanja. Teroristički akti su upereni najčešće na sprječavanje povratka, ali su i u službi političkih i mafijaških obračuna.

Za stanje ljudskih prava i sloboda u BiH su karakteristični diskriminatorski postupci različitih vrsta na prostoru cijele zemlje. Posebno su manjinske etničke grupe u oba entiteta na udaru verbalnih prijetnji i fizičkih nasrtaja. Održava se praksa uzurpacije imovine, izbacivanja iz stanova i sa posla, odnosno nezapošljavanja pripadnika etničkih manjina. Na prostorima dominacije jedne nacije karakteristična je diskriminacija prema strankama i pojedincima koji imaju drugu političku opciju od vladajuće. Ta diskriminacija se proteže i na djecu u školama.

U javnosti postepeno dolaze do izražaja seksualna zlostavljanja maloljetnika, koja se najčešće dešavaju u krugu porodice i porodičnih prijatelja. Pokrenuta je i međunarodna akcija za zaštitu domaćih žena i strankinja koje su žrtve seksualnog zlostavljanja i prinudne prostitucije.

Sistem zaštite prava u BiH karakteriše veliki broj instituta i instrumenata preko kojih se ona postiže, uz ustavni zahtjev da se pri tome osigurava nivo međunarodno priznatih prava. Ova karakteristika našeg pravnog sistema svakako zaslužuje punu podršku. No, problemi ove zaštite u Bosni i Hercegovini su na drugoj strani. Među primarnim je taj što se ne udovoljava osnovnom zahtjevu principa vladavine prava, da se prava građana na cijeloj teritoriji jedne države štite na što jedinstveniji način. Konkretno: na nivou države BiH ne postoji završna i funkcionalno objedinjujuća instanca redovnog sudstva (BiH nema vrhovni sud). Među entitetima postoje krupne razlike u odnosu na institucije i instrumente za zaštitu prava. Ove razlike nisu rezultat nekih specifičnosti pojedinog entiteta, pa ih je stoga teško pravdati. U Republici Srpskoj tek predstoji uvođenje institucije ombudsmena.

Nadležnost Ustavnog suda Republike Srpske je primarno apstraktna ocjena saglasnosti opštih akata sa Ustavom i rješavanje sukoba nadležnosti između određenih

organa državne vlasti. S druge strane, osnovna nadležnost Ustavnog suda Federacije BiH je rješavanje sporova između kantona i između opštine i grada. Takođe, teško je opravdati to što ovaj sud nema nadležnost za ocjenu saglasnosti opštih akata sa zakonom (što je bitno za kvalitetnu zaštitu ljudskih prava), nego samo odlučuje da li su ti akti saglasni sa Ustavom. Poseban problem je to što ovlašćenje za pokretanje postupka pred Ustavnim sudom Federacije ima vrlo ograničen broj subjekata, i to onih od kojih je teško očekivati takav potez, jer bi to najčešće značilo osporavanje akta u čijem su donošenju i oni sami participirali. To su: premijer i zamjenik premijera, predsjednik i potpredsjednik Federacije, jedna trećina zastupnika, predsjednik kantona. Stoga i jesu pred ovim sudom tako rijetki slučajevi vođenja postupka ocjene ustavnosti. I kod Ustavnog suda Bosne i Hercegovine izrazito je ograničen broj subjekata koji mogu pokretati postupak. To su samo: član Predsjedništva, predsjednik Ministarskog vijeća, predsjednik ili potpredsjednik vijeća Skupštine BiH i jedna četvrtina članova bilo kog vijeća zakonodavnog organa entiteta.

Nadležnost Doma za ljudska prava BiH odnosi se na “očita kršenja ljudskih prava i takve diskriminacije”, uz uslov da su iscrpljena sva druga pravna sredstva. Odluke Doma su konačne i obavezujuće (objavljaju se u službenom glasilu i dostavljaju: svim zainteresovanim stranama, Visokom predstavniku, OSCE i Generalnom sekretaru Savjeta Evrope).

Prema Dejtonskom sporazumu, postoji Komisija za raseljena lica i izbjeglice, nadležna “za svako potraživanje imovine... kada potraživač ne uživa trenutno posjedovanje te imovine”. Postoji izričita odredba o tome da su odluke ove komisije konačne. No, odlučivanje o pravima vlasnika u vezi sa nepokretnom imovinom (uključujući i korisnika stana) je uvijek bilo (i sada je) nadležnost redovnih sudova, (često i organa uprave), pa se postavlja pitanje razgraničenja ovih nadležnosti. U stvari, zato što ovo pitanje nije riješeno, u praksi i imamo stanje da se o istom predmetu u isto vrijeme vodi više postupaka, odnosno donose različite odluke.

Kao što smo već rekli, ombudsmen je institucija nadležna za ispitivanje kršenja ljudskih prava. On ima pravo uvida u sve službene dokumente, pravo pokretanja postupka pred nadležnim sudom i pravo intervenisanja u postupcima koji su u toku. Znači, uz navedeno pravo pokretanja postupka, ombudsmen može samo da iznosi mišljenje i da ubjeđuje, da kritikuje i savjetuje, da traži uklanjanje nedostataka i zahtijeva kažnjavanje krivaca, ali ne može donositi pravno obavezujuće odluke, niti može ukidati ili mijenjati akte drugih državnih organa. U pravno uređenim zemljama, sa visoko izgrađenim poštovanjem stručnih autoriteta, ovakvo ponašanje sličnih institucija bilo bi uvažavano i cijenjeno. Kod nas se zahtjevi ombudsmena često ignorišu.

Prema tome, kao osnovne slabosti sistema zaštite ljudskih prava mogu se navesti:

- U Bosni i Hercegovini postoje dva gotovo odvojena entitetska sistema zaštite prava.
- Na nivou države BiH ne postoje institucije (prije svega Vrhovni sud) koje bi objedinjavale i ujednačavale tu zaštitu. Ustavni sud BiH i Dom za ljudska prava BiH samo djelomično mogu ostvariti tu ulogu.
- Među entitetskim sistemima zaštite prava ne postoji ni približno potrebna instanciona korelacija, kao jedan od uslova za ujednačenu primjenu zakona i jednakosti u zaštiti prava građana.
- Postoji nedovoljna razgraničenost nadležnosti između organa koji odlučuju o pravima građana, što može dovoditi do sukoba nadležnosti, paralelizma i

pravne nesigurnosti. Ovome treba dodati još nepotpunost pravnog sistema u kojem nisu rijetke ne samo djelimične nego i potpune pravne praznine. Takođe, još postoji nedovoljna izgrađenost pravnih procedura, koje su, u stvari, garant javnog, demokratskog i stručnog postupanja nadležnih organa u postupku odlučivanja o pravu građanina.

Ne treba ni isticati kako je postojanje efikasne pravne države preduslov ostvarivanju temeljnih ljudskih prava i sloboda. Međutim i taj zaokružen institucionalni ram ne mora biti garancija da su ljudska prava zaštićena, upravo imajući u vidu činjenicu da država može biti najizraženiji kršitelj ljudskih prava. Stoga je postojanje snažnog nevladinog sektora u oblasti ljudskih prava vrlo efikasna brana njihovom kršenju.

Između brojnih nevladinih organizacija svakako treba naglasiti značaj Helsinškog komiteta za ljudska prava BiH i Helsinškog odbora za ljudska prava Republike Srpske. Njihova aktivnost predstavlja moralnu savjest društva u odbrani ljudskih prava.

MEĐUNARODNO HUMANITARNO PRAVO

Istorija čovječanstva je dominantno obilježena ratovima. Od otprilike pet milenija pisane ljudske istorije, samo nekoliko vijekova je proteklo u miru. O tome svjedoči i ratna plastika kao omiljena ekspresija svih ranijih civilizacija –Vavilonaca, Asiraca, Helena, Maja, Acteka... Brojni duboki reljefi umjetnosti kamenog doba, uz lov najčešće predstavljaju ratnike u pohodu. Međutim, osim što je ratovao, čovjek je istovremeno nastojao ublažiti efekte ratovanja. Gotovo dvije hiljade godina prije Hrista, vavilonski kralj Hammurabi kodifikovao je pravila vođenja rata. Slična vrsta kodeksa je registrovana u drevnim indijskim rukopisima, u kojima se zagovara iskazivanje milosti prema zarobljenim i ranjenim neprijateljskim vojnicima.

Glas razuma i milosti vijekovima se odbijao o Evropu ogrezlu u ratovima i surovosti. Tek će u 13. vijeku u saracenskoj Španiji biti sačinjen kodeks vođenja rata, sa težištem na zaštiti civila. U 17. vijeku holandski filozof i diplomata Grotius napisao je spis *De jure belli ac pacis*, kao prvi pokušaj stvaranja međunarodnih pravila koja će prvenstveno štiti žrtve sukoba. Francuski filozof i enciklopedista Žan Žak Ruso (Jean Jaques Rousseau), vijek kasnije u svom čuvenom “Društvenom ugovoru”, uspostavio je pravila na kojima i danas počivaju Ženevske konvencije. Pravila sažeto parafrazirana glase – *onesposobljen vojnik/ratnik prestaje biti neprijatelj*.

Međunarodni komitet Crvenog krsta

Konvencija o poboljšanju uslova ranjenih pripadnika oružanih snaga na terenu, potpisana 1864. godine od strane 16 država, vremenski se podudara sa osnivanjem Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (ICRC), predstavlja prvi ozbiljniji organizovani napor međunarodne zajednice u ograničavanju nehumanog odnosa čovjeka prema čovjeku.

Postupno ratovi postaju sve razorniji a stradanja civila sve brojnija. Brojni apeli za zaustavljanje sukoba odlazili su u vjetar. Ipak, na poziv ruskog cara Nikolaja II, 1899. u Hagu su se okupili predstavnici tada vodećih zemalja sa ciljem uspostavljanja jednog mehanizma koji bi sve buduće sporove rješavao mirnim putem. Haške mirovne konferencije iz 1899. i 1907. godine predstavljaju prekretnicu u međunarodnim odnosima. Naime, u ranijoj praksi sama formulacija “mirovna konferencija”, označavala je skup koji treba da okonča jedan sasvim određen ratni sukob. Tada se, po prvi put, jedna konferencija saziva u vrijeme mira, dakle iz čisto preventivnih razloga. Mada su brojne odredbe po kojima je postignuta saglasnost u startu bile prekršene, Haške konferencije ipak predstavljaju krupan korak naprijed u složenim međunarodnim odnosima.

Mnogi pravni teoretičari međunarodno humanitarno pravo nazivaju sintagmom “ratno pravo”, ali zahvaljujući Međunarodnom komitetu Crvenog krsta, preovladao je složeniji oblik – “međunarodno humanitarno pravo”, naročito nakon usvajanja Ženevskih Protokola I i II iz 1977. godine, koji su dodati Ženevskim konvencijama (I, II, III i IV) iz 1949. godine.

Mada IV Ženevska konvencija iz 1949. godine predstavlja prvi međunarodni dokument koji govori o zaštiti civila u ratu, ipak Protokoli I i II iz 1977. predstavljaju istinsku prekretnicu u ovoj oblasti jer preciznije definišu zaštitu civilnog stanovništva

u ratu. Od posebnog značaja je Protokol II, koji po prvi put definiše zaštitu civilnog stanovništva u unutrašnjim sukobima.

Univerzalan karakter međunarodnog humanitarnog prava najbolje potvrđuju brojke: do danas su sve Ženevske konvencije ratifikovane od strane 178 država (188 je članica UN); Protokol I je ratifikovalo 122 države, a Protokol II njih 113, što nije mali broj imajući u vidu da ratifikacija međunarodnih dokumenata ponekad traje i decenijama.

Ratovi protiv civila

Ljudska prava pod određenim okolnostima mogu biti suspendovana, ili derogirana od strane države, ali ne ona temeljna, dok materija međunarodnog humanitarnog prava ne može biti derogirana ni pod kojim uslovima. To je, istina, samo u normativnoj projekciji, ali u praksi smo svjedoci brojnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Tokom nedavnih ratova vođenih na prostoru prethodne Jugoslavije to su naročito gorko iskusili njeni građani, a posebno u BiH, gdje su bjesnili ratovi protiv civila.

Zaštita stanovništva u ratu najčešće je doslovno stvar trenutka da li će nečiji život biti spašen ili ne, otuda je nužno unaprijed imati detaljan plan/kodeks djelovanja. To je zapravo suštinska funkcija humanitarnog prava, koje se po definiciji primjenjuje na situaciju koja bi se slikovito mogla kvalifikovati kao izvanredno stanje u ljudskim pravima. Nužno je naglasiti kako u zaštiti civila ne smije biti diskriminacije, posebno ne u pogledu rase, vjere ili političkog uvjerenja (Član 27, IV Ženevska konvencija iz 1949. godine).

Imajući u vidu očite rizike koje nosi rat, humanitarno pravo je posebno zaokupljeno zaštitom ljudskih života i to prvenstveno civila. Suočenošću sa ogromnim civilnim stradanjima tokom II svjetskog rata, posebno nasumice bombardovanje Drezdena, te bačene atomske bombe na Hirošimu i Nagasaki, ubrzala je donošenje jasnih i nedvosmislenih formulacija u Protokolu i Ženevskim konvencijama, koje striktno zabranjuju neselektivna bombardovanja, što znači da se napadi moraju ograničiti samo na vojne ciljeve. Međutim, uočljiva odstupanja bila su u korejskom i vijetnamskom ratu. U Zalivskom ratu 1991. godine za stradanje civila je iskovan cinična sintagma – “kolateralna šteta”, koja je izdašno korištena i u vazдушnim udarima NATO na Jugoslaviju (eufemistički nazvani “NATO vazдушna kampanja”), pa je lista tzv. legitimnih ciljeva proširena na mostove, željezničke i putne komunikacije, rtv zgrade, tv predajnike, pa čak i na duhanske fabrike. U kontekstu međunarodnog prava, ostaje krajnje dubiozno pitanje – ko određuje i definiše šta su to legitimni vojni ciljevi? Kad je postavljeno hipotetičko pitanje podizanja optužnice protiv NATO pred Međunarodnim tribunalom u Hagu, iz NATO je odgovoreno kako je to nemoguće jer NATO nije strana u sukobu, odnosno država, nego – vojna alijansa!?

Haški tribunal

“Haški tribunal” je kolokvijalni naziv, koji se često pogrešno identifikuje sa mnogo starijim Međunarodnim sudom pravde u Hagu. Ovdje je riječ o ad hok instituciji, takođe sa sjedištem u Hagu, koja je ustanovljena odlukom Savjeta bezbjednosti UN (Rezolucija br. 808 iz 1993), nadležnoj za suđenje licima odgovornim za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije i u Ruandi. U svakodnevnoj komunikaciji uobičajeni su izrazi “Tribunal

za Jugoslaviju” i “Tribunal za Ruandu”. Formiranje Haškog tribunala je odgovor Ujedinjenih nacija na razmjere zločina počinjenih na prostoru bivše Jugoslavije i u Ruandi, kao i da se reafirmiše stav kako ratni zločini ne zastarjevaju.

Krivična djela u nadležnosti Haškog tribunala su:

- teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine o zaštiti žrtava rata,
- kršenje ratnog prava, ili običaja ratovanja,
- genocid i
- zločin protiv čovječnosti.

Nužno je pojasniti razliku između zločina genocida i zločina protiv čovječnosti.

Najsazetije, genocid je uništenje u cjelini ili djelomično, etničke, rasne ili religiozne grupe, bilo neposrednim fizičkim nasiljem, egzekucijom, bilo nametanjem uslova života koji će dovesti do njihovog fizičkog i biološkog nestanka, uključujući i nasilna raseljavanja i sl.

Zločin protiv čovječnosti je sistematsko uništenje civilnog stanovništva, porobljavanje, deportacija, zatočenje, tortura, silovanje, progon radi političkih, rasnih ili vjerskih uvjerenja i druga nehumana djela.

Osnovni akti Tribunala su Statut, kojim se utvrđuje nadležnost Tribunala, njegova organizacija, istražni i pretpretresni postupak, pretresni i postpretresni postupak, saradnja i pravna pomoć i opšte odredbe, zatim Pravila o postupku i dokazivanju, te Pravila za regulisanje pritvaranja lica koja čekaju suđenje, ili žalbeni postupak pred Tribunalom, ili su iz drugih razloga pritvoreni po nalogu Tribunala. Postoje i prateća akta vezana uz nadzor i komunikaciju sa pritvorenim licima, o inspekciji zatvorskih jedinica, bezbjednosti i redu, te uputstva o imenovanju branilaca.

Pravno uporište za formiranje međunarodnog tribunala nađeno je u Glavi VII Povelje UN, koja od država članica traži da poštuju obaveze iz međunarodnog humanitarnog prava, a posebno odredbe Ženevskih konvencija iz 1949. godine. U tom smislu, Savjet bezbjednosti je kao prinudnu mjeru, opet u duhu Glave VII, formirao pomoćni organ koji bi bio sudske prirode. Istaknuto je takođe da ovim činom Savjet bezbjednosti ne stvara nekakvo novo međunarodno pravo. Naprotiv, prvorazredan zadatak Haškog tribunala je primjena postojećeg međunarodnog humanitarnog prava. U oficijelnoj terminologiji UN Haški tribunal se imenuje kao “Međunarodni tribunal”.

Međunarodni tribunal striktno poštuje načelo *nullum crimen sine lege*, koje je istovremeno i načelo običajnog prava, što znači da to načelo obavezuje i države koje nisu ratifikovale sve konvencije. Iznese su u tom smislu dileme kako Međunarodni tribunal treba da primjenjuje domaću legislativu ukoliko je ona kompatibilna sa međunarodnim humanitarnim pravom, što je ipak otklonjeno, uz konstataciju kako se na domaću praksu može pozivati samo u materiji kaznenih odredbi.

Prilikom formiranja Međunarodnog suda nije postojala namjera da se onemogući ili osujeti ostvarivanje nadležnosti domaćih sudova. Naprotiv, oni trebaju biti ohrabreni da obavljaju svoju funkciju u skladu sa domaćom legislativom i praksom. Istina, sukob nadležnosti postoji, ali on treba biti podređen prioritetu Međunarodnog tribunala.

Načelo *ne bis in idem* (nema suđenja istoj osobi dva puta za isto djelo), u principu se uvažava, osim u dva slučaja:

- kad kvalifikacija radnje pred domaćim sudom ne odgovara kvalifikaciji Međunarodnog tribunala i

- kad uslovi nepristrasnosti i nezavisnosti nisu garantovani u postupku pred domaćim sudom.

Međunarodni tribunal se sastoji od slijedećih organa:

- Vijeća – dva prvostepena i žalbeno vijeće;
- Tužioca i
- Sekretarijata Tribunala u službi oba vijeća i tužioca.

Pored visokih moralnih kvaliteta, što prije svega podrazumijeva nepristrasnost, sudije i tužioci Tribunala moraju posjedovati ogromno iskustvo u materiji krivičnog prava, međunarodnog prava, međunarodnog humanitarnog prava, te u oblasti ljudskih prava.

Prava izbjeglica i raseljenih lica

U strukturi povreda ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, problem izbjeglica je ubjedljivo na prvom mjestu. Obaveza povratka izbjeglica je ugrađena u Dejtonski sporazum. Međutim, spora realizacija povratka izbjeglica teško opterećuje ukupnu političku, ekonomsku, socijalnu i drugu situaciju u zemlji, dok istovremeno dovodi u pitanje i sam Dejtonski mirovni sporazum. Pa ipak, istraživanju kompleksnog i osjetljivog problema izbjeglica novinari moraju pristupiti sa više realizma, racionalizma i analitičnosti, što najprije traži hladnu glavu i isključivanje emocija. Nužno je ipak prethodno dati jednu sažetu genezu nastanka problema izbjeglica.

Izbjeglice, naravno, nisu bh. izum, ili izum sa prostora bivše Jugoslavije. Izbjeglice su problem novovjekovne istorije, ali su dramatičnu formu poprimile u 20. vijeku, pri čemu se najprije misli na Drugi svjetski rat. Izvorno, masovni egzodusi stanovništva su gotovo isključivo bili motivisani vjerskim razlozima. Kasnije i postupno, vjerski momenat će biti izvrstan predtekst za široku političku manipulaciju, što se tragično potvrdilo i na prostoru bivše Jugoslavije, a naročito u Bosni i Hercegovini.

Izbjeglice su anahronizam 20. vijeka, a do sredine sedamdesetih godina predstavljale su naglašeno evropski fenomen, da bi tek kasnije i masovnije postali fenomen azijskog i afričkog kontinenta. U širem kontekstu, izbjeglice su i planetarni fenomen, jer utočište traže, ili su našli, privremeno ili trajno, gotovo na svakom kutku ove planete.

Tragična sudbina izbjeglica efikasnije bi se rješavala kad bi postojala samo humanitarna dimenzija ovog problema. Međutim, od samog početka izbjegličku dramu prati već istaknuta snažna politička instrumentalizacija, koja je u slučaju BiH, u formi tragičnog paradoksa, izvedena gotovo do perfekcije. Upravo ta politička instrumentalizacija, na crti nacionalne isključivosti, predstavljala je glavnu kočnicu ili branu povratku izbjeglica.

Osim političke komponente kao bitne smetnje povratku izbjeglica, postoji i druga komponenta više tehničke prirode, koja bi se najbolje sažela u sintagmu – *nepouzdana brojke*. Nažalost, i nepouzdanost brojki je često politički motivisana, na tragu poznatog licitiranja, bilo da se brojke izbjeglica uvećavaju ili umanjuju. Ilustracije radi, nakon Drugog svjetskog rata nikada nije tačno utvrđena brojka izbjeglica. Navođene su cifre između 30 i 40 miliona ljudi koji su uživali izbjeglički status i to čak 25 godina nakon završetka rata! Drugi, bitan momenat jeste da se, prema dosadašnjem iskustvu širom svijeta, najmanje 30 odsto izbjeglica *nikada* ne vrati svojim kućama/domovima. Nužno je naglasiti kako nepouzdanost brojki ima

svoje sasvim racionalno objašnjenje. Izbjeglice nisu statična pojava, ili slikovito rečeno, ustajala vodena površina koja se isušuje, već su rijeka ljudskih bića koja se stalno kreće i mijenja.

Postoji još jedna začkoljica tehničko-terminološke prirode, a to je sintagma *raseljena lica*, koja se uvodi u upotrebu odmah nakon Drugog svjetskog rata. U autentičnom značenju, raseljena lica su bila pretežno osobe odvođene na prisilni rad, bilo u Njemačku, bilo u zemlje pod njemačkom okupacijom, koje su uspjele dočekati saveznička oslobađanja. Bitno je bilo i onda, a i danas, da se insistira(lo) na slobodnoj volji pojedinaca – da li će se vratiti kući ili ne.

U našoj varijanti *izbjeglice* su sva lica koja su u strahu od ratnih dejstava ili progona odlučili, ili bili prisiljeni napustiti zemlju. *Raseljena lica* su sva lica koja su iz istih ili sličnih razloga napustila svoje domove, odnosno mjesta boravka, ali su ostala unutar BiH.

Najvažnija međunarodna agencija koja se bavi izbjeglicama je Visoki komesarijat UN za izbjeglice (UNHCR), koja u svim svojim dokumentima decidno priznaje kako je njihov “osnovni cilj traženje rješenja za patnje izbjeglica”. Dakle, bavljenje posljedicama. Pa ipak, ne može se osporiti ogromna uloga UNHCR upravo u ublažavanju patnji izbjeglica. Problematika izbjeglica je jedna od rijetkih ustavnih nadležnosti na nivou države Bosne i Hercegovine. Postoji i veći broj vrlo aktivnih nevladinih organizacija koje se bave tom problematikom.

III

SLOBODA IZRAŽAVANJA I SLOBODA ŠTAMPE

Još uvijek su aktualna sporenja da li je sloboda izražavanja prirodno ili izvedeno pravo. Pristalice teze – nema igara bez hljeba, slažu se kako je sloboda izražavanja potrebna, ali nije od egzistencijalne važnosti. Suprotna stajališta tvrde kako je sloboda izražavanja izvorišno mjesto za artikulaciju temeljnih ljudskih prava i sloboda. Konsekventno razvijena, ova teza sugerira stav kako je sloboda izražavanja zapravo katalizator svih ostalih ljudskih prava. Kolosalna dostignuća nauke i tehnike, a naročito u segmentu informatičkih tehnologija, potvrđuju ovu tezu. Ko posjeduje informaciju, posjeduje i moć: “Pero je moćnije od mača”, uzviknuo je prije dva vijeka slavni Rišelje. Slično mišljenje su dijelili njegovi brojni i umni savremenici. To je istovremeno i potvrda teze o intelektualnoj anticipaciji, a ne nekakvom proročanstvu potonjih epohalnih dostignuća informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

Međutim, od nastanka civilizacije naovamo, nastaju i produžavaju se muke sa slobodom izražavanja. Ljudi su surovo ućutkivani, a njihovi spisi uništavani. Slobodna i nesputana misao najviše je trpjela u srednjevjekovnoj Evropi, jer su naučna ili umjetnička djela protivrečila crkvenoj dogmi. Na lomači su skončavali i tvorci i njihova djela.

Index Librorum Prohibitorum, čiji je praktični izraz bila ozloglašena inkvizicija, predstavlja najsravniji dio evropske istorije do dvadesetog vijeka. Treba naglasiti kako se pojava autentične cenzure vezuje za izum štamparske prese. Inače, institut cenzure je izum rimo-katoličke crkve, koju će svesrdno prihvatiti država.

Uprkos zabrana, progona i likvidacija, umni ljudi se nisu dali ućutkati, odnosno pomiriti sa gušenjem slobodne misli. Nužno je pojasniti kako sama sintagma – “sloboda izražavanja”, zapravo označava pojavni oblik slobode misli i mišljenja, bez obzira što je u svim međunarodnim instrumentima sloboda misli (zajedno sa slobodom savjesti i vjeroispovijesti) data u zasebnim paragrafima, koji u pravilu prethode paragrafima o slobodi mišljenja i izražavanja. U tom smislu napravljena je i distinkcija između odrednice “misao” (engl. thought) i odrednice “mišljenje” (engl. opinion).

Jedan znameniti mislilac englez Džon Milton, sačinio je vjerovatno najbolji spis ikada sročen protiv cenzure – *Areopagitika* (1644), ali ne samo protiv crkvene, već i protiv državne cenzure. Ovaj spis, metaforično sročenog naslova izvedenog iz toponima Areopagus (starogrčki bog rata), jednog atinskog brežuljka, sjedišta najstarijeg antičkog državnog savjeta, gdje su najčešće vođene žučne rasprave državnog i političkog karaktera, polako ali sigurno, utirao je put demokratiji.

Prvi amandman na američki ustav

Uvjerljivošću i pregnantnošću *Areopagitika* je inspirisala političke prvake jedne od prvih američkih kolonija koja je proglasila nezavisnost – Virdžinije, koji su pored ustava donijeli i Deklaraciju o pravima (1776), gdje se po prvi put u istoriji definiše sloboda štampe kao pravno načelo. Do tada je, naime, sloboda štampe isključivo tretirana kao politički princip, ili etički postulat.

Virdžinijska Deklaracija o pravima presudno je uticala na američku Deklaraciju o nezavisnosti koja je donesena iste godine, kao i na Ustav Sjedinjenih Američkih Država, donesen 12 godina kasnije (1787).

Zanimljivo je kako američki Ustav nije sadržavao odredbe o ljudskim pravima, ali je zato Kongres samo četiri godine kasnije (1791), ratifikovao prvih deset amandmana, poznatijih kao *Bill of Rights* (Zbornik prava), koji će predstavljati ugaoni kamen američke demokratije.

Sloboda izražavanja je ugrađena u Prvom amandmanu: “Kongres neće donositi nikakav zakon koji bi se odnosio na posebna priznanja ili zabrane neke vjere; Kongres isto tako neće moći da ograničava slobodu govora ili štampe, kao ni pravo građana da se javno okupljaju a da ne remete mir, niti da vladi podnosi žalbe za ispravljanje učinjenih nepravdi.” To dovoljno islustruje njen značaj, a naročito izjava Tomasa Džefersona, jednog od njenih tvoraca: “Ako bih morao birati između postojanja vlade bez novina, ili pak postojanja novina bez vlade, bez razmišljanja bih se odlučio za ovo potonje.”

Ako je suditi po hronologiji događaja, Prvi amandman je inspirisan članom 11 francuske *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* (1789), koji govori o slobodi izražavanja. Međutim, Prvi amandman reguliše samo slobodu govora i štampe. Dakle, reguliše prava, ali ništa ne govori o odgovornosti, što francuska Deklaracija nije zaobišla: “... svaki građanin može slobodno govoriti, pisati, štampati, s tim što odgovara za zloupotrebe ove slobode u slučajevima određenim zakonom.” Ovaj bitan segment preuzeće i francuski Ustav iz 1791, kao i ustavi brojnih evropskih država 19. vijeka. Uprkos otpora, naročito u Americi, postepeno se iskristalisao stav kako je sloboda mišljenja apsolutna, ali je zato pravo na slobodu izražavanja – ograničeno. U tom kontekstu treba posmatrati ograničenja vezana uz zabranu propagiranja rata i nasilja, kao i zagovaranja nacionalne, rasne, vjerske i druge netrpeljivosti.

Sa ova dva epohalna dokumenta započinje pravno oblikovanje ideje po kojoj su ljudska prava neotuđiva, nadrasna, nadnacionalna, nadklasna, nadreligijska, dakle – univerzalna, te da pripadaju svakom pojedincu.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima (1948), predstavlja prvi međunarodno-pravni instrument koji definiše slobodu izražavanja. Član 19 *Deklaracije* glasi:

“Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja; ovo pravo uključuje zadržavanje mišljenja bez uznemiravanja, kao i pravo traženja, primanja i širenja informacija i ideja, bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.”

Raščlanjen, ovaj član sadrži nekoliko međusobno povezanih prava, odnosno sloboda:

- sloboda uznemiravanja radi sopstvenog mišljenja;
- sloboda traganja za informacijom;
- sloboda prijema informacija i ideja, te
- sloboda širenja informacija i ideja.

Zanimljivo je da su države bivšeg istočnog bloka bezuspješno pokušale uložiti amandman na ovaj član kojim bi se osujetilo propagiranje fašizma, agresije i mržnje među narodima. To će se kasnije ispraviti u drugim međunarodnim dokumentima, koje ćemo ovdje takođe komentarisati.

Da li slučajno ili proročanski, tek članom 19 je anticipiran spektakularan razvoj komunikacijskih tehnologija. Naime, ostavljen je slobodan izbor medija i medijskih sredstava u posredovanju informacija.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), predstavlja *sui generis* međunarodni ugovor kojim se države potpisnice obavezuju da će garantovati prava iz **Pakta**, ne samo svojim građanima, već i svim licima koja borave na njenoj teritoriji. Čim je ovaj dokument ratifikovalo više od dvije trećine država, on je postao obavezujući, odnosno stekao je puni međunarodno-pravni legitimitet i legalitet.

Član 19 **Pakta** glasi:

“1. Niko ne može biti uznemiravan radi svog mišljenja. Svako ima pravo na slobodu izražavanja; to pravo podrazumijeva slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja svake vrste, bez obzira na granice i način saopštavanja, bilo usmeno, pismeno, putem štampe, ili u formi umjetničkog djela, ili bilo kojim drugim sredstvom, po sopstvenom izboru.

Uživanje slobode iz stava 2 ovog člana, nosi posebne dužnosti i odgovornosti. Ono, stoga, može biti podvrgnuto izvjesnim ograničenjima, koja moraju biti propisana zakonom, a koja su neophodna radi:

- zaštite prava ili ugleda drugih lica;
- zaštite nacionalne bezbjednosti, javnog poretka, javnog zdravlja ili morala.”

Član 20 glasi:

“1. Svako propagiranje rata je zakonom zabranjeno. Zakonom je zabranjeno svako širenje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, koje podstiče diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje.”

Za razliku od **Univerzalne deklaracije UN o ljudskim pravima**, **Pakt** pravi uočljivu razliku između slobode mišljenja i slobode izražavanja. Sloboda izražavanja se tumači kao manifestaciona forma slobode mišljenja. Zanimljivo je kako je nekoliko zapadnoevropskih država sa bogatim demokratskim tradicijama (Francuska, Belgija, Holandija, Švedska, Norveška, Danska i Finska), izrazilo rezervu prema članu 20, mada u praksi najčešće osujećuju propagiranje rata, ili javno manifestovanje rasne i nacionalne netrpeljivosti.

Implementacija **Pakta** je u nadležnosti Komiteta za ljudska prava UN, koji je isključivi meritoran tumač ovog dokumenta. Riječ je o ekspertnom organu koji budno prati stanje i poštivanje **Pakta** od strane zemalja potpisnica.

Prvi opcionalni protokol uz Pakt, proširio je ingerencije Komiteta, naročito u dijelu razmatranja peticija, bilo pojedinaca ili grupa, koje tvrde da su žrtve kršenja **Pakta** u svojim zemljama. Nužno je naglasiti kako je Bosna i Hercegovina i potpisala i ratifikovala **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima**.

Evropska konvencija o ljudskim pravima

Za nas je od posebnog značaja **Evropska konvencija o ljudskim pravima**, čiji je puni naziv: **Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda** iz 1950. godine. Riječ je o najstarijem i najkonzistentnijem regionalnom ugovoru iz oblasti ljudskih prava, koji ima provjeren, mada spor mehanizam zaštite ljudskih prava, radi čega je došlo i do značajne izmjene ovog dokumenta nedavnim usvajanjem **11. protokola**, o čemu će biti riječi kasnije.

Član 10 *Konvencije* reguliše slobodu izražavanja koji glasi:

“1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja, primanja i širenja informacija i ideja, bez ometanja od strane vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne lišava države prava da traže dozvole za rad radio, tv i filmskih preduzeća.

2. Kako uživanje ovih sloboda povlači dužnosti i odgovornosti, to može biti predmet uslovljavanja, ograničenja ili kazni, ako je to propisano zakonom i neophodno u demokratskom društvu, ili u interesu nacionalne bezbjednosti, teritorijalnog integriteta, ili javne sigurnosti, radi spriječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, radi spriječavanja odavanja povjerljivih informacija, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.”

Ako se povuku paralele sa *Deklaracijom* i *Paktom, Konvencija* odražava izvjesne evropske specifičnosti. Ilustracije radi, kroz bogatu praksu ranijeg Evropskog suda za ljudska prava, iskristalisala se razlika između informacija, u suštini – činjenice, te ideja, u suštini – vrijednosnih sudova. Prevladao je stav kako je informacija nesporna, jer je sazdana od činjenica, dok je ideja amorfan pojam, pa bi svako njeno suzbijanje praktično predstavljalo gušenje slobode mišljenja. Osim toga, većina ideja sadržava političku konotaciju, što je argument više da se ne sputavaju.

Domaće zakonodavstvo

Treba naglasiti kako je *Konvencija* nastala pod okriljem Savjeta Evrope, te da ona obavezuje zemlje članice ove regionalne asocijacije. U tom smislu BiH je državno-pravni specifikum, pa i unikum, jer formalno još nije članica Savjeta Evrope, ali je *Konvencija* za nju obavezujuća. Naime, Aneks 4 Dejtonskog mirovnog sporazuma zapravo je Ustav BiH, koji u članu II, sadržava materiju ljudskih prava, dok se u članu X, Izmjene i dopune, paragraf 2, izričito naglašava kako se nijednim amandmanom na Ustav ne mogu derogirati odredbe iz člana II, Ljudska prava. U Aneksu I, Ustava BiH, ugrađeno je 15 relevantnih međunarodnih dokumenata iz oblasti ljudskih prava koji su integralan dio Ustava.

Interesantno je pitanje domaćeg medijskog zakonodavstva, koje bi trebalo da sadrži razrađene instrumente zaštite novinarskih i medijskih sloboda. Postojeća medijska legislativa u BiH je nekonzistentna i uglavnom – nevažeća. Nešto je naslijeđeno iz zakonodavstva bivše Jugoslavije, nešto uvedeno tokom rata, nešto je razrađeno ili dopunjeno poslije rata. Dejtonskim ustavom ova materija je dio entitetske nadležnosti. Kako Federacija BiH ima decentralizovanu strukturu, za razliku od drugog entiteta – Republike Srpske, koja je visoko centralizovana, zaštita medijskih sloboda se može različito sankcionisati u dva entiteta, a u Federaciji BiH čak u svakom od deset kantona.

U vrijeme izlaska ovog priručnika u osam od deset kantona Federacije BiH doneseni su zakoni o informisanju ili medijima. U Republici Srpskoj na snazi je Zakon o informisanju i Zakon o RTV Republike Srpske, a u Federaciji BiH Zakon o RTV Federacije BiH. U većini ovih zakonskih tekstova nalaze se odredbe o slobodi štampe, ali, kako smo već rekli, one nisu spriječile različite oblike pritiska na novinare i manipulacije javnošću, niti su se novinari mogli njima poslužiti u cilju zaštite svojih prava. Uviđajući apsurdnost ovakve situacije, Visoki predstavnik međunarodne zajednice je, koristeći svoj mandat iz Dejtonskog sporazuma, polovinom 1999. godine

donio više odluka kojima je, ustvari, uspostavio privremeno medijsko zakonodavstvo u BiH, dok lokalni predstavnički organi ne donesu zakone koji će biti usaglašeni sa evropskom medijskom regulativom i najvišim stepenom zaštite sloboda štampe.

Prvom odlukom je uspostavljen sistem javnog informisanja putem radiotelevizije. Osnovani su javni RTV servis za cijelu državu, Radiotelevizija Federacije BiH i naloženo restrukturiranje RTV Republike Srpske u skladu sa evropskim standardima funkcionisanja javnih RTV servisa. Generalno, ova odluka je zadovoljila bar dva krupna pitanja ljudskih prava i zaštite slobode medija: prvo, pravo građana na dostupnost informacija iz svih dijelova njihove države, i drugo, napuštanje koncepta državne radio televizije i uspostavljanje javnog servisa koji će biti dostupan svim građanima i van uticaja vlasti i političkih stranaka.

Drugom odlukom iz krivičnih zakona oba entiteta ukinuta je zatvorska kazna predviđena za uvredu i klevetu. Od entitetskih parlamenata je zatraženo da se donesu novi propisi kojima bi se uvreda i kleveta tretirali kao prekršaj. Ovo je bila reakcija na enorman broj tužbi protiv novinara, koje su naročito podnosili političari. Odluka Visokog predstavnika naišla je na veliko odobravanje novinara i šire javnosti, jer se smatralo da bi tjeranje novinara u zatvor moglo reduicirati slobodu štampe i obeshrabriti novinare da tragaju za istinom. Suština prijedloga za novi način sankcionisanja zakona o kleveti i uvredi jeste da će sporovi biti u sferi građanske parnice, uz napomenu kako je ključna novina što će ubuduće tužitelj morati pred sudom dokazivati krivicu novinara. Odbijeni su prijedlozi zakonodavaca u Federaciji BiH da se za domaću javnost i novinare zatvorske kazne za klevetu i uvredu izrečenu u medijima zamijene visokim novčanim kaznama. Procjenjuje se da bi najveći efekat mogao biti postignut ako se sudska presuda za počinjenu klevetu objavljuje javno u medijima.

Istom odlukom Visokog predstavnika zatraženo je od entitetskih parlamenata da donesu propise o garantovanju pristupa novinara izvorima informacija, a započela je i priprema krovnog zakona o informisanju (ili medijima) u Bosni i Hercegovini.

Zatvoreni izvori informacija, naročito u izvršnoj vlasti i administraciji, neposredno atakuju na jedno od osnovnih ljudskih prava – pravo na informaciju. Raširena praksa, da se informacije kriju od javnosti i novinara, pravda se često “višim interesima,” što je u suštini zloupotreba nekoliko vrlo decidnih ograničenja koje u svojim odnosima sa javnošću ima svaka država (npr. nacionalna bezbjednost). Odredbe o izvorima informacija već postoje u nekim medijskim zakonima, naprimjer u Zakonu o Radioteleviziji Federacije BiH i Zakonu o medijima Sarajevskog kantona. Međutim, niti su odredbe o tome razrađene, niti se zna šta će se desiti onome ko odbije da novinaru da informaciju. Medijski analitičari smatraju da zatvaranje izvora informacija pred javnošću i medijima pogoduje novinarskom senzacionalizmu i koči razvoj ozbiljnog istraživačkog novinarstva.

U nedostatku opšteprihvaćenih i opštevažećih propisa koji regulišu prava i odgovornosti novinara i posebno elektronskih medija, međunarodna zajednica je u BiH ustanovila Nezavisnu komisiju za medije (IMC). Ova komisija je propisala pravila za uređivanje televizijskog i radio programa (kodeks) i pomogla udruženjima novinara da usvoje jedinstveni Kodeks za štampu. Pridržavanje kodeksa za TV i radio prati i povrede sankcioniše Komisija, dok stanje u štampanim medijima počiva na samoregulaciji medija odnosno novinarskih asocijacija, što je u skladu sa evropskim standardima.

Kodeks za Radioteleviziju po svom sadržaju i obaveznosti poštivanja više podsjeća na obavezujuća pravila, zakonski akt, nego na etički kodeks. Kada država BiH preuzme svoje odgovornosti u ovoj oblasti vjerovatno će dio sadržaja kodeksa

postati zakonska norma, a dio ući u neki novi kodeks koji će vlastitom voljom usvojiti elektronski mediji ili asocijacije novinara. Postoje i kodeksi novinarskih udruženja u BiH (ima ih pet: Savez novinara BiH, Unija profesionalnih novinara BiH, Udruženje novinara Republike Srpske, Nezavisna unija novinara Republike Srpske, Udruga hrvatskih novinara Federacije BiH). Iako većina njih sadrži visoke etičke standarde, nije poznato da ih ova udruženja primjenjuju. Mi ćemo značajan dio ovog priručnika posvetiti kodeksima za štampu i uređivanje RTV programa, jer oni čine osnovu etičkih pravila ponašanja i međuslovljenost novinarskih odgovornosti i prava.

Ugrožavanje novinarskih sloboda u BiH

U kontekstu ljudskih prava mediji su bitni u tri aspekta. Javna glasila su od kapitalnog značaja za afirmaciju i zaštitu ljudskih prava kao suštinskog segmenta demokratizacije društva. Ova tematika postala je stalnim sadržajem velikog broja medija, a nezavisna glasila tematiziraju ovu problematiku i razvijaju istraživačke novinarske akcije u sferi prava i sloboda čovjeka. Na drugoj strani su, pak, glasila ovisna o političkim mentorima čiji sadržaji su i dalje u funkciji velenacionalističkih ideja i poticanja netolerancije, pa i mržnje. I treće, novinari i mediji su izloženi različitim vidovima pritisaka.

Može se govoriti o šest oblika ataka na slobodno novinarstvo i slobodu izražavanja uočenih u poratnom periodu Bosne i Hercegovine:

- ugrožavanje lične sigurnosti novinara i fizički napadi na medije,
- pritisci na novinare i medije,
- zatvorenost i nedostupnost izvora informisanja,
- neadekvatna zakonska regulativa
- zloupotreba medija,
- loš materijalni položaj javnih glasila i novinara.

Nakon nerazjašnjenog ubistva jednog novinara u Zavidovićima, najteži atak na novinare i slobodu riječi bio je atentat na vlasnika i glavnog i odgovornog urednika "Nezavisnih novina" i Radija NES Željka Kopanju iz Banje Luke. Po povratku sa liječenja iz inostranstva ponovo je počeo dobijati prijeteća pisma.

Kopanja je rodonačelnik slobodnog i istraživačkog novinarstva u Republici Srpskoj i zalagao se za brisanje medijskih granica BiH. Njegova glasila bavila su se finansijskim i drugim zloupotrebama i razotkrivala mafijaštvo u RS i SRJ. Gnjev ultranacionalista posebno je izazvan time što su "Nezavisne novine" bile prvo glasilo u RS koje je istraživačkim postupkom otvorilo dosije o zločinima srpskih nacifašista u proteklom ratu nad Bošnjacima, Hrvatima i drugima koji nisu srpske nacionalnosti.

Na meti ekstremista iz Srpske radikalne stranke našao se i ministar informisanja u Vladi RS, Rajko Vasić, kome je zapaljen prazan automobil, a javno mu je zapriječeno smrtnom presudom. Srpski ultranacionalisti demolirali su nezavisnu radio-stanicu "Osvit" u Zvorniku, a lokalni moćnik isključio je električnu energiju alternativnoj RTV PIM, kojoj je obijen i predajnik i oštećena oprema.

Na području pod vlašću HDZ-a, posebno težak incident bio je napad nepoznatih počinitelaca (po nekim saznanjima radilo se o lokalnim policajcima) na novinare nezavisnog lista "Novi list" iz Rijeke (Republika Hrvatska), koji je vrlo kritički pisao o hrvatskom predsjedniku Franji Tuđmanu i hrvatskim ultranacionalistima. Novinari Robert Frank i Ronald Brmalj su teško pretučeni, a jednom od njih je smrskana desna šaka "da ne bi mogao pisati".

Napadi na novinare karakteristični su i za prostor pod vlašću SDA. Tako je ekipa hrvatske TV Kiseljak (FBiH) maltretirana od grupe Bošnjaka u Udruženju šehida (palih boraca Bošnjaka - op.r.) u Kantonu Sarajevo. Pod prijetnjom im je oduzeta video-traka.

Anonimna pisma, prijeteći telefonski pozivi, zasretanje novinara i upućivanje prijetnji (od fizičkih do prijetnji smrću, novinarima i njihovim najbližim) svakodnevnica su u medijskom životu BiH na cijelom njenom prostoru. No, za mnoge od tih prijetnji se ne sazna jer neki novinari to smatraju sastavnim dijelom posla i ne obznanjaju svoja iskustva, a drugi to kriju zbog bojazni da ne isporovociraju teže posljedice.

Fizičkom maltretiranju u Sarajevu posebno su bili izloženi glavni i odgovorni urednik nezavisnog nedjeljnika "Dani" Senad Pećanin i njegove kolegice i kolege. U napadima na novinare iz redakcije "Dana" otvoreno su se eksponirale siledžije koje se bave različitim mafijaškim poslovima, ali imaju moćno političko zaleđe. Napadači su čak kidnapovali novinarku Dženanu Karup i prinudili je da napiše izjavu kako je njen tekst, koji je bio povod napadu, falisifikovan od Pećanina.

Drastičan slučaj pritiska vlasti na medije zabilježen je u Zenici. Tamošnji gradonačelnik Ferid Alić, uz ostalo, tražio je, od direktora lokalnih RTV kuća i jednog dopisništva, smjene glavnih i odgovornih urednika, ili će sami biti smijenjeni zbog napisa koji se Aliću nisu sviđjeli.

Brojna lokalna glasila u cijeloj BiH su ovisna o budžetu i stoga, ili pristaju na najortodoksniju cenzuru, ili vrše autocenzuru.

Pritisak na medije vrše i vjerske vođe. Tako je reisul-ulema, Mustafa efendija Cerić, javno optužio urednicu i voditeljicu Dnevnika TVBiH, Midhetu Kurspahić, što je u vrijeme Ramazana, a povodom katoličkog Božića upotrebljavala, uz ostalo, formulaciju Isus Krist, a ne Isa prema Kur'anu. Cerić okrivljuje Kurspahićevu da se nije ponijela kao dobra Bošnjakinja, muslimanka.

Udruženje Hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata Herceg-Bosna (HVIDRA-HB) zaprijetilo je trima novinarima hrvatske nacionalnosti samo zato što su prisustvovali stručnom seminaru Nezavisne komisije za medije u Mostaru optužujući ih zbog toga za izdaju hrvatskih interesa u BiH. HVIDRA je inače eksponent hrvatskih ultranacionalista.

Pritisak vlasti na medije i novinare izražen je i u sudskim sporovima povodom novinarskih napisa. Tako je u Republici Srpskoj sa pet mjeseci zatvora, uslovno na godinu dana, kažnjena novinarka Mirjana Mičić zbog napisa u "Ekstra magazinu" o zloupotrebama lokalnih moćnika u Zvorniku. Najveći broj sudskih sporova protiv novinara pokrenut je u Sarajevu. Samo protiv glavnog i odgovornog urednika nezavisnog magazina "Slobodne Bosne", Senada Avdića, podneseno je 15 krivičnih prijava i nakon dvije uslovne osude, prijetio mu je zatvor. Visoki predstavnik Karlos Vestendorp donio je odluku o suspenziji klevete kao krivičnog djela i njenom premještanju u građanski postupak. No, Vlada FBiH je reagovala prijedlogom zakona kojim su predviđene enormne novčane kazne za novinare i redakcije za klevetu i slična djela, što bi stimulisalo autocenzuru kod novinara i prijetilo gašenju glasila u slučaju najviših novčanih kazni.

Zatvorenost izvora informisanja i netransparentnost u radu organa na svim nivoima vlasti, kao i javnih preduzeća i ustanova pod stranačkom kontrolom, karakteristični su za cijelu zemlju. Tako je za Predsjedništvo i Vijeće ministara BiH karakteristično restriktivno informisanje putem njihovih službi informisanja. Pred javnošću se pojavljuju "zaduženi" stranački savjetnici, a u medijima caruju zvanična saopštenja i konferencije za štampu. Prema istraživanju Media plan instituta (Novosti

o medijima, broj 52/2000) Televizija Srpska troši 56,38 posto svog vremena namijenjenog za domaće teme na zvanična saopštenja i konferencije za štampu. EROTEL, televizija koju je, zbog nelegalnog emitovanja ukinula Nezavisna komisija za medije, ovim "žanrovima" davala je 28,63 posto vremena, a Televizija BiH – 19,11 posto. Istodobno, pojedine stranke, organi ili lideri favorizuju glasila u kojima imaju uticaj (npr. Devni avaz). Predsjedavajući predsjedništva, Alija Izetbegović, je u jednoj svojoj izjavi podijelio novinare na one koji to jesu i "novinare - prostitutke", aludirajući na podršku međunarodnih faktora nezavisnim medijima.

Nastojanje da se zadrži uticaj nad najuticajnijim medijima i manipuliše njima, najočitije je u pružanju otpora transformaciji i profesionalizaciji RTV sistema u BiH. Zvanične vlasti Republike Srpske su odbacivale svaku pomisao na osnivanje Javnog RTV servisa za cijelu BiH, hrvatski nacionalisti nisu prihvatili koncept zajedničke Federalne televizije nastojeći da održe nelegalno emitovanje EROTEL-a, dok je bošnjačka stranka SDA branila svoje pozicije u dosadašnjoj RTV BiH.

Nezavisna komisija za medije (IMC), zbog kršenja Kodeksa IMC-a, je donijela niz kaznenih odluka (novčane kazne i suspenzija emitovanja) u skladu sa svojim ovlaštenjima. Zbog širenja netolerancije na udaru su bili TV stanica "Kanal S", Radio "Sveti Jovan", Radio "Srpsko Sarajevo" i Radio Srebrenica u Republici Srpskoj. U Federaciji BiH suspendovani su i novčano kažnjavani RTV "Herceg-Bosna", Radiopostaja Mostar i Radiopostaja Drvar, a TV postaja "EroTel" je prinudno i trajno isključena iz emitovanja.

Direktan govor mržnje na RTV programima i u listovima je uglavnom nestao, ali zamjenjuju ga manje upadljivi i više sofisticirani oblici nacionalne segregacije, vrijeđanja tuđih osjećanja i podsticanja netolerancije, kao što su pjesme sa uvredljivim sadržajem i emisije s nacionalnom isključivošću.

Poseban vid pristiska na nezavisno novinarstvo i medije jeste u činjenici da se ti mediji ili gase, ili jedva opstaju s obzirom na vrlo usko i isparcelisano tržište štampe, sasvim oslabljenu privredu i minimalnu kupovnu moć građana. Država, odnosno entiteti i kantoni, nemaju strategiju podrške ovoj značajnoj oblasti razvoja, a sadašnjom poreskom politikom i bez olakšica koje za ovu djelatnost ima svaka zemlja, direktno podstiču kolaps ovog sistema. Otuda je krajnje nerealan zahtjev međunarodnih faktora, da nezavisni mediji koji su bili pomagani iz inostranstva, svoju egzistenciju moraju izboriti isključivo na tržištu.

Ataci na slobodu izražavanja i položaj novinara se još više ohrabruju slabim profesionalnim organizovanjem novinara i nedostatkom dobre sindikalne zaštite. Pet novinarskih udruženja razbijeno je etničkim, entitetskim i uskogrudim interesima. Mnogi novinari rade na crno i radi svoje egzistencije malo ispoljavaju profesionalnu solidarnost i odlučnost da se odupru potencijalnim pritiscima i manipulacijama. Novinari su nespremno dočekali početak procesa privatizacije u dojučerašnjim društvenim (državnim) medijima, koja može bitno uticati na njihov egzistencijalni položaj, ali i na nastojanje da održe i dalje osvajaju pravo na slobodno novinarstvo.

OSVAJANJE MEDIJSKIH SLOBODA

Sloboda medija izuzetno je važna za ostvarivanje etičkih načela. Ona je preduvjet bez kojeg se etika novinarstva teško može ostvariti. Novinar se, i u uvjetima pune slobode medija, susreće s velikim i nerješivim etičkim dvojabama. Mediji koji ne žive slobodno ne mogu ni razviti etička načela profesije. Čim je novinarova sloboda izražavanja sputana i čim mora više paziti hoće li i kako će zadovoljiti specifične interese vlasnika, a ne opće, profesionalne kriterije, stradava i etika.

Novinari su svjesni ograničenja koja im nameće sputavanje slobode. Povijest novinarstva povijest je i borbe za slobodu medija. Ni u najsavršenijim društvima sloboda medija nikada nije idealna i potpuna. Novinari se stalno moraju boriti za svoja prava i za punu slobodu medija. U vječnom trokutu između čitatelja, slušatelja i gledatelja s jedne strane, i izvora informisanja s druge strane, nalaze se novinari koji moraju svojoj publici pružiti istinitu i poštnu informaciju koju dobijaju od izvora informiranja. A izvori su najčešće vrlo moćni i bliski vlasnicima. Mogućnosti utjecaja na novinare su velike, različite i vrlo suptilne. Međuodnos publike, izvora i novinara određuje, kako to teoretski analizira Herbert Gans, i granice slobode medija.

Sloboda medija svoje izvorište nalazi i u građanskim pravima, koja William H. Melody određuje na sljedeći način: "Sva građanska prava moraju biti zacrtana u nizu zakona i regulativa. Pravo na informiranje reflektira se prvenstveno u ovim područjima:

- mogućnost općeg obrazovanja stanovništva koje će rezultirati kritičkom promjenom svijeta;
- široke mogućnosti korištenja povijesnih i tekućih informacija u javnim knjižnicama, kao i pristup svim informacijama o politici i djelovanju vlade i ostalih dominantnih institucija u društvu, i
- nezavisno i opširno izvješćivanje i obrazlaganje mjesnih, državnih i svjetskih zbivanja preko masovnih medija prvenstveno tiska, radija i televizije."

Teoretičar Osmo A. Wiio smatra, pak, da nema jednog općeprihvaćenog medijskog modela koji vrijedi u cijelom svijetu, već se medijski modeli razlikuju u ovisnosti o društvu i medijima. Postoje posve otvoreni medijski modeli u kojima su izvori informiranja otvoreni i mediji slobodni, do posve zatvorenih društava gdje nema slobode medija i gdje izvori informiranja u potpunosti kontroliraju informaciju.

Sloboda, preduvjet etici

Novinari koji djeluju u otvorenim društvima, gdje su medijske slobode vrlo velike, suočavaju se s etičkim problemima koji su, jednostavno kazano, na višoj razini. Oni nemaju velikih problema s izvorima informiranja i s vlasnicima, nego se sučeljavaju sa stvarnim etičkim dvojabama profesije: poštovanjem privatnosti, umanjnjem štete od informacije, poštenim izvješćavanjem, odolijevanjem pritiscima oglašivača i korporativnog utjecaja i slično.

Nije jednostavno djelovati ni u tako dobrim uvjetima s visokoizraženim etičkim načelima i profesionalnim kriterijima. Svjedoci smo svojevrzne erozije profesionalnih standarda, pogotovo pod utjecajem utrke za nakladom, gledanošću i

slušanošću. Tržište je nesmiljeno. Pobjeđuju samo najbolji, najbrži, oni koji prvi jave vijest. U utrci s vremenom stradavaju kriteriji: nema dovoljno vremena za provjeru informacija. Prevladava logika: “Objavi, pa provjeri!”

Najupečatljiviji primjer takovog novinarstva jest senzacionalizam tipa lova na Lady D, afera Clinton – Lewinsky i slično. Nekadašnje čvrsto pravilo kako vijest mora biti potvrđena iz barem dva nezavisna izvora, pretvorilo se u farsu, pa se objavljuju informacije koje su došle iz nekog anonimnog izvora. Erozija načela izravno ugrožava slobodu medija, a sve pod utjecajem nezadržive komercijalizacije medija.

U strogo kontroliranim medijima, u društvima koja čvrsto drže izvore informiranja u svojim rukama, novinari nemaju ni priliku susresti se s takvim etičkim dvojicama. Njihov je prvenstveni cilj kako plasirati istinu. Ili, bolje rečeno, što je moguće manje lagati. Ako izvori informiranja bliski vlastima objave očitu neistinu tipa: “Benzin neće poskupjeti i lažne su glasine kako će domaća valuta sutra devalvirati”, kako onda građanstvo izvijestiti da se radi o propagandnoj laži režima? Srećom, ni ljudi nisu suviše lakovjermi, pa prepoznaju očite propagandne laži. Svjedoci smo situacija iz vremena bivšeg režima, kada je bila objavljena vijest kako benzin neće poskupjeti, da su vozači odmah sjedali u svoju vozila i jurili na najbližu benzinsku crpku. Dakako, sutradan je benzin poskupio, ali je barem dio pučanstva živio u uvjerenju kako, je napunivši spremnik gorivom, barem malo oštetio režim.

No, godine suptilne medijske propagande i stalno, uporno ponavljanje jednih te istih promidžbenih poruka, otupljuju mogućnost prepoznavanja laži i većina počinje vjerovati u neke vrijednosne stavove koje im vlast sugerira i uspješno nameće.

Novinari koji su u službi takvih medija, imaju izrazite etičke probleme. Oni vrlo dobro znaju šta je istina, i svjesni su kako objavljuju neistinu u službi promicanja nekih političkih ideja i stavova. Vrlo često ti su stavovi u funkciji vrlo uske skupine vlastodržaca. Novinari postaju dio vladajuće oligarhije i njihov rejting u vladajućoj strukturi ovisan je o uspjehu njihove propagandističke uloge. Da bi prikrili svoju propagandističku ulogu, takvi novinari pribjegavaju floskulama i govore kako oni, zapravo, služe nekim višim, državnim i društvenim interesima. Oni kažu da je časnog lagati za domovinu, opravdavaju zločine koji su počinjeni “zbog viših ciljeva”, krađu i otimačinu društvenih dobara proglašavaju uspješnim poslovnim potezima i sl.

Društvenu ili profesionalnu osudu takvog novinarstva odbacuju nepriznavanjem strukovnih udruženja, profesionalnih standarda i etičkih načela. Njima je jedino mjerodavan sud njihove partije. I “viši interes”. Etička načela novinarstva u takvim slučajevima ne samo da stradavaju već, praktički, i ne postoje. Vrlo je teško uspostaviti visoke etičke standarde kada se oni tako flagrantno, i nadasve uspješno, krše. A protagonisti, umjesto osude, doživljavaju priznanja – moralna i materijalna, u režiji vladajuće oligarhije.

Između ovih krajnosti – slobodnih i kontroliranih medija, poštovanja etičkih načela i traženja opravdanja pod krinkom “viših interesa” ili pak prodora senzacionalizma, nalazi se mnoštvo medijskih modela u kojima je različit stupanj slobode medija i mogućnosti ostvarivanja etičkih načela. Nigdje slika nije crno-bijela, nijedno rješenje nije definitivno i nikada se novinari ne smiju zadovoljiti postojećim rješenjima, bez obzira na to kako ona bila dobra ili loša.

Sloboda medija predmet je izučavanja brojnih teoretičara medija i masovnih komunikacija, naročito odnos države i medija. Dva velika teoretičara masovnih medija, Wilbur Schram i William Porter, smatraju da: “svaka država obećava svom narodu slobodu javnog govora, ali svaka kontrolira masovne medije u većoj ili manjoj mjeri kao što kontrolira sve svoje društvene institucije.”

Oni ne misle da je situacija u nekim zemljama idealna a u drugim katastrofalna. Mediji se stalno susreću sa pokušajima kontrole. Tim se stavovima pridružuju i drugi teoretičari poput L. John Martina i Anje Grover Chaudhary koji u zborniku *Comparative Mass Media Systems* analiziraju podjelu na razne društvene modele. Tada je još postojao jak komunistički blok zemalja sa Sovjetskim Savezom na čelu. Politička karta svijeta od tada se promijenila, ali aktualnost stavova je zapanjujuća i primjenjiva i na današnje tzv. demokratske zemlje – nasljednice komunističkog režima.

L. John Martin i Anju Grover Chaudhary razlikuju sljedeće modele novinarstva: “Zapadni model novinarstva ovisan je o željama kupaca; čitatelji, slušatelji i gledatelji kupuju na tržištu ono što žele. Zanimljivost je glavni kriterij vrijednosti vijesti u medijima zapadnog svijeta. Urednici “gatekeeperi”, konačni su arbitri koji odlučuju što će se objaviti u masovnim medijima.

U većini zemalja Trećeg svijeta i u negdašnjim i sadašnjim komunističkim zemljama, novinari nisu konačni arbitri koji odlučuju što će se objaviti.

U komunističkim zemljama partijski cenzori i komesari koji interpretiraju marksizam, objavljuju samo ono što ljudi trebaju znati.

Treći svijet: mediji su obično u rukama vladajuće garniture, koja ih koristi za promidžbu vlastitih političkih ciljeva.”

Zamijenimo li zastarjelu terminologiju i dodamo nove političke nazive, dobit ćemo vrlo jasnu procjenu medijskih modela.

Više ili manje zakonske regulacije

Nisu politički sustavi bili naivni pa dozvolili da tako važno područje društvenog života bude bez zakonske regulative. Javnost rada, pravo na informaciju, masovni mediji, novinarstvo – sve je dobro regulirano, počevši od najviših zakona, ustava pa do specifičnih zakona i općeprihvaćenih deklaracija.

Evo samo nekih tipičnih ustavnih rješenja. Najpoznatiji je Prvi amandman Ustava SAD koji kaže da Kongres neće izglasati nijedan zakon koji će uskratiti slobodu govora ili tiska. Vrlo kratko i jasno. Na temelju Prvog amandmana održava se sloboda američkog novinarstva i uspješno odolijeva svim pokušajima zakonske regulative, čak i na tako osjetljivim područjima kao što su zaštita djece od nasilja na TV ili pedofilije na Internetu.

Čak su i kruti komunistički sustavi imali vrlo liberalna ustavna rješenja glede slobode medija. Članak 125. Ustava bivšeg Sovjetskog Saveza zajamčio je zakonom slobodu a) govora i b) tiska.

Teoretičari su, dakako, prikazali to na sebi svojstven način. W. Schramm i W.E. Porter u knjizi *Men, Women, Messages and Media* (Harper and Row's, New York 1982; str.152) ovako komentiraju različita ustavna rješenja: “Evidentno je da različita društva različito definiraju slobodu tiska. USA brinu o političkoj slobodi, bez utjecaja vlade. Sovjetski Savez brine o slobodi koja omogućuje klasnu kontrolu.

Kad sovjetski lideri kažu da američki mediji nisu slobodni, misle na činjenicu da su oni u vlasništvu kapitalista, a kad Amerikanci prigovaraju Sovjetima da im mediji nisu slobodni, misle na to kako su pod partijskom kontrolom.”

Mišljenja teoretičara jedinstvena su glede slobode medija. William H. Melody smatra da “u demokratskom društvu građani imaju pravo da budu informirani i da imaju pristup na tržište ideja”, a Herbert Gans: “Da bi se vijest u potpunosti

razumjela, moramo istražiti ulogu izvora informacija: u ime koje formalne ili neformalne grupe oni govore i djeluju i tko drži moć u svojim rukama”.

Philip Schlesinger, pak, ima slijedeće stavove: “Treba obratiti pažnju na temeljna pitanja koja se javljaju danas u sociologiji informiranja. To su službena tajna, cenzura, propaganda i politički imperativi. Oni leže u pozadini promjena informacijskih i medijskih zakona, koji mogu dalekosežno utjecati na izvore medijskih informacija”.

Što kažu novinarske udruge glede pitanja slobode medija? Dakako, sloboda tiska predmet je brige brojnih međunarodnih i nacionalnih organizacija i društava. To je i predmet brojnih novinarskih skupova gdje predstavnici profesije iz cijelog svijeta govore otvoreno o problemima s kojima se susreću i na koje se sve načine pokušava sputavati sloboda tiska.

Malo razloga za zadovoljstvo

Predstavnici sindikata novinara iz Austrije, Belgije, Danske, Finske, Njemačke, Italije, Francuske, Nizozemske i Španjolske usvojili su u Milanu od 3. do 5. ožujka 1993. Deklaraciju o stanju u europskim medijima u kojoj se naglašava kako koncentracija vlasništva nad medijima rezultira nanošenjem štete samoj osnovi demokratskog društva – pluralizmu i različitosti mišljenja. Na tom su skupu usvojeni i zajednički minimalni standardi uređivačke neovisnosti u medijima koji bi se morali primjenjivati u Europi. Izražena je zabrinutost zbog pokušaja u nekim zemljama da se donesu zakoni koji će ograničavati pravo na izvještavanje i koji će proširiti područja koja potpadaju pod ograničenja i obavezu čuvanja tajne.

Međunarodna federacija novinara (IFJ) obilježila je, 3. svibnja 1993. godine, Svjetski dan slobode tiska sljedećim priopćenjem koje objavljujemo prema izvješću Hine (u glasilu *Novinar*, br 5/6, 1993)

“Svjetski dan slobode tiska: solidarnost za demokraciju
Svjetski dan slobode tiska trebao bi biti dan slavlja, ali mnogi novinari imaju malo razloga za slavlje. Prošle je godine Međunarodna federacija novinara zabilježila nasilnu smrt više od 60 novinara. Stotine drugih su fizički maltretirani, proganjani ili cenzurirani. I to se nasilje nesmiljeno nastavlja uoči Svjetskog dana slobode tiska, 3. svibnja.

Širom svijeta novinari plaćaju strašnu cijenu da bi proizveli informacije na kojima počiva demokracija. Ali njima prijeti pogibelj i kod kuće, kad su daleko od vatrenih linija.

Sloboda tiska ugrožena je i kad se negiraju socijalna prava i kad je kompromitirana nezavisnost izdavaštva. A u konkurentskoj ekonomiji globalnih medija ta su prava stavljena na tešku kušnju.

Novinari ne mogu opstati u neprijateljskom okruženju ako se i sami bore. To je razlog zbog kojega Međunarodna federacija novinara i njezini članovi novinarske organizacije iz 70 zemalja širom svijeta, vode bitku za profesionalnu nezavisnost i ekonomsku sigurnost novinara još od 1940. godine. Novinarska solidarnost važnija je nego ikada prije. Tu suradnju treba proširiti.

Snažne veze s drugim medijskim djelatnicima i sindikalnim pokretom mogu se usredotočiti na proizvodnu krizu u svjetskim medijima.

Koalicija s urednicima i izdavačima ojačat će odlučnost medijske industrije da brani temeljna načela slobode tiska, i savez s organizacijama za slobodu izražavanja i pokretima za odbranu ljudskih prava jedini su siguran put da prava novinara dođu na dnevni red međunarodne zajednice.

S takvom strategijom za solidarnost svaki dan može biti Svjetski dan slobode tiska. Počevši od danas.”

Protekle godine nisu bile razlogom za optimizam, niti su donijele ljepše dane novinarima i njihovu pravu na slobodu informiranja.

...

Vidljivo je kako je borba za slobodu medija trajna u cijelom svijetu i praktički nikada ne prestaje. Osim toga, medijska scena se stalno mijenja, stvaraju se nove mogućnosti informiranja i izražavanja, javljaju se novi mediji, pogotovo elektronski, a tehnologija omogućuje svakome da pokrene svoj list, radio ili TV postaju ili proizvodi svoju WWW stranicu. Sve to stavlja nove zahtjeve pred novinare, koji moraju pronalaziti odgovore na nove etičke dvojbe s kojima se susreću. Masovni mediji nisu više proizvod vrhunskih profesionalaca koji su dobro obučeni za svoj posao. Informacijska tehnologija omogućila je da neki novi klinici proizvode novine, emitiraju radio ili TV program ili pak vrte svoju WWW stranicu bez ikakvih problema, gotovo na istoj tehnološkoj razini kvalitete kao i vrhunski profesionalni proizvodi. Upitna je vjerodostojnost, točnost i orijentacija takvih medija. S jedne strane ne može se, i ne bi se smjelo, ograničiti nikome pravo na informiranje, pa time i pravo na proizvodnju informacija. Na koncu, to je i bit demokracije koja je najbolje i najkraće izrečena u čuvenom Prvom amandmanu na Ustav SAD-a.

Ali, da li se proizvođači pridržavaju profesionalnih standarda i etičkih načela novinarstva?

Masovni mediji vrve senzacionalizmom, neprovjerenim informacijama, izmišljenim intervjuima, promicanjem dvojbenih društvenih vrednota. Vrlo često, upravo na Internetu, susrećemo se sa vijestima sumnjiva porijekla, izravnim krivotvorinama ili namjernim podvaljivanjem. O nemoralu, opscenosti ili pak čistoj pornografiji ne treba trošiti riječi. No, je li to razlog za ograničavanje medijskih sloboda? Nikako. Upravo to i žele oni koji vole kontrolirati medije. Svako ograničenje sloboda medija ujedno je i ograničenje demokracije i slobode uopće.

Jedini mogući odgovor je podizanje kvalitete novinarstva, razvijanje profesionalnih vrijednosti i produbljivanje etičkih kodeksa suvremenog novinarstva. A to je moguće samo predanim radom dobrih novinara koji će proizvoditi dobre masovne medije. Konzumenti: čitatelji, slušatelji, gledatelji i korisnici mreže razlučiče dobar od lošeg proizvoda. Prirodnom selekcijom kvaliteta će naći svoj put do potrošača, a poluproizvod će imati svoj mali, ograničeni domet. Medijsko smeće nemoguće je iskorijeniti, ali ga je moguće ograničiti i svesti na najmanje štetnu mjeru upravo dobrim novinarskim proizvodima. (Iz knjige Etika novinarstva, Malović, Ricchiardi, Vilović, Hrvatsko novinarsko društvo/IZVORI, Zagreb 1998).

KODEKSI – NOVINARSKA PRAVA I ODGOVORNOSTI

Novinarskoj etici se danas pridaje veliki značaj u svetu, pogotovo u Evropi, zato što je u najvećem broju savremenih demokratskih društava prihvaćena teorija o društvenoj odgovornosti (social responsibility) medija. Ukratko, ovaj pristup je utemeljen nakon drugog svetskog rata pošto se na delu pokazalo šta mediji i njihova propaganda mogu da učine ljudima i kakve štete mogu da nanesu. Stoga se nametnulo odsudno pitanje za demokratski poredak i liberalnu doktrinu o slobodi štampe: Kako obuzdati moć medija? O tome je najpre vođena dvogodišnja diskusija novinara, eksperata i političara u SAD u Komisiji za slobodu štampe, koja je završila svoj rad 1948. godine, a najbitniji zaključak bio je da se moraju priznati i povući granice slobodi štampe.

No, važnije pitanje je: Ko utvrđuje te granice?

Princip samoregulacije i uloga države

Pošto je teorija o društvenoj odgovornosti medija utemeljena u liberalnom duhu, pri tome se nije ni pomišljalo na državu. Osnovna ideja je da se sami poslenici javne reči dobrovoljno ograničavaju, ili samoograničavaju. Namerno kažemo “poslenici javne reči” jer, kao što će se videti, to ne moraju da budu samo novinari, već im se pridružuju i vlasnici medija, a u nekim evropskim slučajevima i država. Ideja o samoograničavanju podrazumeva minimalnu intervenciju vlasti, samo u krajnjim slučajevima, odnosno za najvitalnije delove javnog interesa i dobra. Poslenici javne reči treba samostalno da donose i dobrovoljno da se pridržavaju normi koje će usvojiti, zbog poštovanja principa: onaj ko više i lakše koristi pravo na javno komuniciranje, treba da srazmerno tome ima i veću odgovornost za ono što čini, ili što ne čini u svojoj zajednici.

Jasno je da priroda etičke norme u novinarskim kodeksima i princip samoregulacije, tj. dobrovoljnosti, isključuju intervenciju države. Obično se smatra da je državna zaštita dobrodošla ako je reč o drugim ljudskim pravima i slobodama. Recimo, da je dužna da garantuje pravo na svojinu, na život, na minimum životnih uslova itd., ali kada je u pitanju pravo na komuniciranje, logika je obrnuta. Već više vekova se tvrdi i dokazuje kako je poželjno da država ne interveniše i ne bude garant prava na komuniciranje. Postoji opravdana bojazan da svaka njena mera ovo pravo derogira.

Drugo, kao što evropsko iskustvo pokazuje, kodeksi novinarske etike stariji su i detaljniji u domenu štampe. Oni sada postoje i za elektronske medije. To je posledica činjenica da je štampa od svog nastanka bila u privatnim rukama, pa prema tome ustavno zaštićena i poštovana od države. Na drugoj strani, RTV sistemi su, u Evropi, od nastanka bili nacionalizovani i potom, sve do osamdesetih godina ovog veka, opstajali kao vid državnog monopola. Danas se ovaj monopol takođe razgrađuje procesom deregulacije. Zbog toga, ako država uopšte ima svoju reč prilikom donošenja kodeksa novinarske etike, ona to može da čini u nacionalnim RTV mrežama u statusu javne službe (public service). Preko svojih predstavnika u telima upravljanja i kontrole nad javnom korporacijom može da sudeluje u stvaranju internih redakcijskih i uređivačkih pravila rada.

Treće, država je u Evropi indirektno potpomagala novinarsku deontologiju podržavajući stvaranje određenih tela, kakvih kod nas nema, a to su saveti za štampu. Pri tome, osim podrške i eventualno početne materijalne pomoći, država potom ne sudeluje u radu ovih tela. Tako je bilo u Belgiji, Danskoj, Grčkoj, Portugalu i na Kipru.

Četvrto, država se u oblast regulacije rada medija i novinara uključuje pomoću zakonodavne aktivnosti. Zakoni bi trebalo da obuhvate sva ona pitanja koja kodeksi novinarske etike ili ne pokrivaju, ili ne mogu da sankcionišu. Takvi su primeri prava države, i po međunarodnim konvencijama, da predvidi uvođenje cenzure u slučaju rata, vanrednog stanja i velikih katastrofa. Zatim, neke države su se umešale u rad medija zbog pojave terorizma, pa su donele zakone kojima se sloboda izveštavanja ograničava za pripadnike terorističkih organizacija i grupa (primer regulisanja zakonom nalazimo u Velikoj Britaniji, a primere samoregulacije – sopstvenih pravila o terorizmu – imaju i u velikim medijima u SAD). U nekim državama postoje zakonske odredbe o pravu na ispravku i odgovor na javnu informaciju.

Novi panevropski standardi

Što se tiče suštine teme, dobrovoljne samoregulacije medija i novinara, pojavljuje se čak nadnacionalna dimenzija u ovom poduhvatu. Razgovara se i razmišlja o tome da se donesu principi, pa možda i kodeks, koji bi važili za celu Evropsku uniju, ili da ih dobrovoljno prihvate novinarska udruženja i mediji onih država koje su ušle u Savet Evrope. Tako je na IV ministarskoj konferenciji o politici masovnih medija, u Pragu 1994. godine (pod pokroviteljstvom Saveta Evrope), doneta Deklaracija u kojoj se između ostalog kaže: "...svi koji se bave novinarstvom treba to da čine etički i odgovorno, ali pazeći da pri tom ne žrtvuju svoju nezavisnost niti kritički pristup".

U opticaju je i predlog da se definišu osnovni, zajednički principi evropskog novinarstva, na temelju kojih bi se doneo poseban kodeks. Predlaže se i ustanovljavanje zajedničkog ombudsmana za medije koji bi delovao pod okriljem Saveta Evrope. Time se uspostavljaju novi značajni standardi za ulazak drugih država (i SRJ) u ovu asocijaciju.

Dakle, posle prvog talasa interesovanja za ovu materiju nakon Drugog svetskog rata, na delu je drugi. On je ovog puta primetniji u Evropi, i stoga je još važniji za nas. Zašto se ovo događa? Zato što su zapažene neke nove pojave u radu medija na koje evropske zemlje pripremaju odgovor.

Pre svega, to je razmah senzacionalizma u štampi i na RTV. On se javio sa jačanjem privatne svojine u medijima i tržišnih zakona rada. Senzacionalizam se koristi za sticanje profita, i taj aspekt je i kod nas dobro poznat. Prema tome, ideja je da mu se stane na put dobrovoljnim samoograničavanjem medija i novinara – etičkim normama. Druga negativna pojava je koncentracija i ukrštanje vlasništva nad medijima. U Evropi je to bolna tačka, pa se u mnogim Kodeksima novinari pozivaju da se bore protiv koncentracije. Zatim, to su promene koje u rad medija unosi nova tehnologija. Mnogi mediji ulaze u kompjuterske mreže (on-line). Time se ne samo olakšava pristup građanima, nego i drugim medijima i novinarima do "proizvoda" konkurenata. Tehnologija preti da u potpunosti potkopa koncept autorskih prava, odnosno da zaštitu intelektualne svojine, uprkos propisima koji je garantuju, učini bespredmetnom. Četvrti i najvažniji razlog za pojavu panevropskih inicijativa jeste gubitak poverenja javnosti u medije. Smatra se da novinarska etika treba da poveća stepen odgovornosti medija i novinara prema građanima.

Ko donosi kodekse novinarske etike u Evropi?

Iznećemo podatke prikupljene istraživanjem koje je objavljeno 1995. godine na Univerzitetu u Tampareu. Građa potiče iz 26 država koje su članice ili posmatrači u Savetu Evrope. Dakle, integracija koja je šira od EU i obuhvata i postkomunističke zemlje i neke nastale raspadom SSSR i SFRJ (Austrija, Belgija, Bugarska, Hrvatska, Češka, Danska, Finska, Francuska, Nemačka, Grčka, Mađarska, Island, Irska, Italija, Luksemburg, Holandija, Norveška, Portugalija, Rusija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska, Turska i Velika Britanija). Razmatrano je 28 kodeksa novinarske etike, pošto u V. Britaniji i Holandiji postoje po dva.

U ovom uzorku zapažaju se četiri tipa subjekata koji su doneli pomenute dokumente, a postoji i peto rešenje koje će biti pomenuto.

Subjekti koji su pristali na samoregulaciju, i o tome usvojili odgovarajuće pisane norme:

- Novinari i novinarska udruženja su najviše zastupljeni u pomenutom uzorku država, u 18 slučajeva. Dakle, posao su obavili sami novinari preko svojih profesionalnih udruženja.
- Kodeks su doneli saveti za štampu – ono što je kod nas isključeno jer takvo telo ne postoji. Oni su tvorci pet kodeksa i to u Austriji, Luksemburgu, Turskoj, Nemačkoj i u Velikoj Britaniji (jedan od dva).
- Kodeks su usvojili zajedno novinari, njihova udruženja i udruženja izdavača (vlasnika) štampe. U suštini reč je o dva partnera – poslodavcima i zaposlenima u štampi. Primeri su: Belgija, Norveška, Grčka i Švedska.
- Najređi u pomenutim zemljama Evrope je četvrti slučaj – da su kodeks doneli zajedno novinari, njihova udruženja i država. To se desilo samo u Danskoj.
- Peto rešenje primenjeno je u Holandiji (jedan od dva kodeksa) i u Češkoj. Njihova udruženja novinara su odlučila da preuzmu Kodeks novinarske etike, u poslednjoj verziji iz 1986. godine, od Međunarodne novinarske federacije – IFJ (Brisel). Tekst je samo preveden i primenjuje se kao sopstveni kodeks novinarske etike u pomenutim zemljama.

Saveti za štampu

Ovo telo utiče na novinarsku etiku bilo tako što donosi kodeks, bilo tako što u nekim zemljama prihvata onaj koji su utvrdili novinari, i stara se da se sprovodi u praksi. Saveti su nevladina tela, dakle vlast u njima nema predstavnike. Oni služe kao medijator i koordinator između različitih sektora masovnih medija – između različitih vidova štampe međusobno, štampe prema radiju itd. – i svih medija zajedno prema javnosti. Zbog toga nije ni potrebno da uključe predstavnike javne vlasti. Obično se finansiraju iz nezavisnih izvora, što garantuje nezavisnost prema državi. Dotacije određuju i plaćaju obično sami vlasnici i novinarska udruženja. Norme koje propiše savet, kao i sankcije, mediji će, u skladu sa principom dobrovoljnosti, poštovati bez prinude. Sve u svemu najpreči im je zadatak da javnost (građane) zaštite od neetičkog novinarstva. Tek potom, cilj im je da se sami novinari i mediji zaštite od uplitanja države. Saveti za štampu postoje u preko 50 država u svetu. U Evropi ih nemaju samo neke od postkomunističkih zemalja. U njihovom domenu uglavnom je štampa, što je ranije objašnjeno činjenicom da ona ima dugu tradiciju privatnog vlasništva, dok je elektronske medije duže vreme kontrolisala država. Osim već pomenutih subjekata (novinari i vlasnici), u savetima se može pojaviti i određen broj članova iz redova

pravnik, ili javnih ličnosti (koje nemaju nikakve interese ili ulaganja u medijima). U ovom slučaju, obično se “trećoj strani” prepušta mesto predsedavajućeg Saveta za štampu. To bi trebalo da garantuje nepristrasnost ličnosti na ovoj funkciji. Za Evropu je tipično da saveti pokrivaju celu nacionalnu teritoriju, dok se u SAD mogu naći i na regionalnom i na lokalnom nivou.

Šta regulišu kodeksi novinarske etike?

Zaokružićemo ovaj pregled temama koje u Evropi regulišu kodeksi novinarske etike. Inventar je napravljen sistematizacijom njihovih odredaba na uzorku od pomenutih 28 dokumenata iz 26 država Saveta Evrope.

Materija se može podeliti u šest grupa pitanja. Najvažnije i najveće po obimu su dve, što iskazuje osnovnu namenu kodeksa. To su: utvrđivanje odgovornosti medija i novinara pred javnošću (građanima) i zaštita integriteta profesije od mešanja spoljnih faktora.

I Utvrđivanje odgovornosti prema javnosti/publici

Ovaj princip obično se opisuje na sledeći način: informacije moraju biti istinite, različite i pluralističke, izvori provereni, greške ispravljene, a odluke Saveta za štampu poštovane i objavljene.

Drugi aspekt se opisuje terminima: jasnoća i nedvosmislenost informacija, što se u osnovi postiže razdvajanjem činjenica i mišljenja, vesti i komentara.

Sledeći vid zahteva da se poštuju prava publike/javnosti, što se iznosi u zahtevima da mediji budu u službi demokratije, da se realizuje pravo na izražavanje mišljenja, pravo na komentar, na kritiku (građana) i pravo na iznošenje mišljenja.

Posebno se tretira odgovornost novinara kao stvaralaca javnog mnjenja, a formulacije iz kodeksa glase: nema diskriminacije raznih društvenih grupa na osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti i religije.

II Utvrđivanje odgovornosti prema izvorima informacija i davaocima obaveštenja

Ovaj princip se objašnjava kao pošteno prikupljanje i objavljivanje informacija. Termini su: fer i poštena sredstva u pribavljanju informacija, poštovanje izdavačkih prava i pravila citiranja, poštovanje embarga, pravo izvora da proveri i ispravi informaciju pre objavljivanja (videli smo ranije, ovo je pravilo zadržano u zakonima) i zabrana nanošenja uvrede i klevete.

Drugi aspekt se odnosi na zaštitu integriteta izvora informacija. Formulacije koje se upotrebljavaju su: poštovanje privatnosti, profesionalne tajne, posebna osetljivost za izveštavanje o kriminalu i podržavanje principa nevinosti sve do konačne presude.

III Utvrđivanje odgovornosti prema državi

Kodeksi u Evropi se obično kratko osvrću na ovaj princip, što je u skladu sa opadanjem uloge države u javnom komuniciranju. Zapažene su u osnovi dve formulacije: dužnost da se poštuju zakoni i zaštita nekih vitalnih državnih interesa utvrđenih Ustavom.

IV Utvrđivanje odgovornosti prema poslodavcima

Ovo je “terra incognita” za naše novinare, koji su u tranziciju doplovili iz ere samoupravljanja kada su sebe smatrali i poslodavcima. Međutim, ne može se reći ni da je ovo veoma elaborirana vrednost-norma u evropskim kodeksima. Nalazi se u malom broju dokumenata, a određena je kao: zabrana da se pozicija novinara koristi za sticanje ličnih beneficija, respekt prema dogovorenim pravilima na radnom mestu i zabrana da se isti proizvod nudi većem broju izdavača. Međutim, u našim uslovima upravo ovaj princip postaje značajan. Mnogi mladi novinari otvoreno tvrde da žele pozicije voditelja emisije ili rubrika da bi stekli i ličnu korist – poklone, putovanja, procenat od reklama itd. Divlja privatizacija medija uslovlila je nepostojanje dogovorenih pravila o radnom mestu i odnosu. Veoma je razvijen “rad na crno”, malo novinara uopšte ima ugovorni odnos sa poslodavcima, a pravila rada diktiraju vlasnici.

V Zaštita profesionalnog integriteta od spoljašnjeg mešanja

Ovo je po učestalosti i obimu drugi, najviše razrađen princip u evropskim kodeksima. On predstavlja odbrambeni mehanizam, samoregulaciju kojom se novinari distanciraju od onih koji ugrožavaju slobodu njihovog rada.

Prvi aspekt se odnosi na opšta prava i zabrane: neprihvatanje mita i ostalih privilegija, pravo na slobodno novinarsko izražavanje i istraživanje. Ovde spadaju i odrednice o slobodi kritike i o slobodi pristupa do svih izvora informacija.

Drugi vid je zaštita od javne vlasti, jednog od tradicionalnih neprijatelja slobode štampe. Korišćeni iskazi su: da se novinar bori protiv cenzure, da odbacuje uplitanje vlasti u svoj rad – da ima pravo da zaštiti svoj izvor informacija. Važnost neotkrivanja izvora informacija novinari visoko vrednuju, jer tako mogu da dobiju ekskluzivne informacije. Međutim, ono se često sukobljava s pravom države da sprečava i goni kriminalne radnje, pa se danas sve pažljivije precizira kada novinar ima pravo da ne otkrije izvor informacija, a u kojim slučajevima mora da ga otkrije ili čak obavezno dojaviti policiji (na primer, ako sazna za pripremanje terorističke ili kriminalne akcije).

Sledeći aspekt je zaštita od pritiska poslodavca i reklamera, odnosno sponzora. Dakle, evropski kodeksi uočavaju da druga opasnost po nezavisnost profesije dolazi od novaca. Ovo pitanje precizirano je na sledeći način: novinar ima pravo da ne obavi zadatak zbog prigovora savesti, pravo da odbije zaduženja suprotna etičkom kodeksu (a ne da ga zakon štiti od naredbe urednika da piše komentar protiv bilo koga), pravo da se odbije zaduženje suprotno izdavačkoj politici. Poslednja formulacija je jasna kada postoji regularno tržište štampe. Svaki novinar je u principu slobodan da izabere medij čija mu izdavačka uređivačka politika odgovara, i slobodan je da ga napusti ako se ona promeni ili ne poštuje. To je u skladu sa idejom pluralizma izdavačkih politika (informacija) i njihovom konkurencijom. Naravno, kada pomenuta tržišta ne postoje, ili ne funkcionišu slobodno, nema ni mogućnosti izbora kao etičkog čina. U tom smislu, evropski kodeksi govore još o pravu novinara na poštenu zaradu i pravu na participaciju u donošenju odluka.

Kodeksi u Evropi zato vrlo dobro podrobno navode da je novinar dužan da se bori protiv koncentracije (mada su njegove moći tu neznatne) i da poštuje striktno razdvajanje reklamnih od uređenih sadržaja novina/programa.

VI Zaštita statusa i jedinstva novinarske profesije

Zaista se u mnogim kodeksima insistira na jedinstvu novinara, jer se tako njihova pregovaračka i odbrambena moć uvećavaju.

Prvi aspekt je zaštita statusa novinara. Odredbe kojima se to precizira su: dužnost da se brani čast profesije (odnosi se na svakog ponaosob), dužnost da se poštuje kodeks novinarske etike i da je nespojivo bavljenje novinarstvom i obavljanje neke druge profesije. Poslednju formulaciju ne nalazimo u našim kodeksima, a možda je i neprihvatljiva u uslovima preživljavanja. Može se diskutovati – da li je određenje dobro ili ne – ali, ono se nalazi u evropskom iskustvu.

Drugi vid je zaštita solidarnosti unutar profesije. Ona se formuliše kao izbegavanje plagijata, poštovanje autorskog prava svakog novinara, pristanak samo na fer konkurenciju (za nas novo i nepoznato) i poštovanje profesionalne organizacije kojoj se pripada.

Sankcije za nepoštivanje etičkog kodeksa

Saveti za štampu, ombudsmeni i programski menadžeri su osnovna tela zadužena da se brinu o poštovanju principa novinarske etike u praksi.

Saveti za štampu rade na osnovu dve vrste dokumentata. U manjem broju slučajeva oni imaju zaduženje da upoređuju ponašanje novinara u praksi sa etičkim kodeksom koji su donela sama udruženja novinara. U ovom slučaju Savet ima ulogu stalnog kvazisudskog tela. U većem broju slučajeva u Evropi, saveti rade na osnovu kodeksa koji su doneti pod njihovom ingerencijom, uz pristanak ostalih uključenih strana (novinarska udruženja i udruženja vlasnika medija) koja time automatski priznaju nadležnost Saveta za donošenje sankcija.

U jednom broju slučajeva, njihova nadležnost se proteže samo na štampu, koja je tradicionalno bila i ostala u privatnoj svojini. Savremeni trend je, međutim, da se nadležnost ovih tela proširi i na radio i televiziju.

Institucija ombudsmena primenjuje se najviše u Skandinaviji. To je uglavnom pojedinac potpomognut stručnom službom kome se sva privatna i pravna lica mogu žaliti na nekorektno izveštavanje medija. On može pokrenuti inicijativu i samostalno kada to smatra za shodno. U SR Nemačkoj postoje ombudsmeni – stručna lica – unutar većih medijskih redakcija. Oni razmatraju rad svoje redakcije i pružaju konsultativne usluge pre objavljivanja kontroverznih materijala. Do njih stižu i sve primedbe ili žalbe čitalaca, slušalaca ili gledalaca.

Programski menadžeri i direktori se staraju za poštovanje internih pravila rada i izveštavanja u velikim privatnim RTV mrežama u SAD. Sve mreže poseduju interne smernice za ponašanje novinara i ostalih zaposlenih (ponekad i preko 60 stranica). Svaki zaposleni prilikom stupanja na posao dobije primerak pravila, što potvrđuje potpisanom izjavom. Dužan je da ih pročita i da se u slučaju nerazumevanja konsultuje sa nadležnim programskim direktorom. Potpisana izjava se smatra dokumentom o prihvatanju pravila. Takođe, svaki zaposleni potpisuje i ličnu izjavu da niti on, niti članovi njegove uže porodice, neće primiti nikakv poklon (ili poklone) u vrednosti iznad 50 dolara godišnje, osim poslovnih obeda. Tačno su nabrojani predstavnici onih industrija koje bi mogle biti zainteresovane da ostvare specijalne odnose sa novinarom ili povlašćenu poziciju. U slučaju prekršaja pravila, sankciju će izreći programski menadžer u konsultaciji sa pravnom službom.

Svi saveti za štampu u Evropi žale se na slabosti i nedovoljnu obaveznost sankcija kojima raspolažu. Pošto je reč o samoregulaciji, predviđene kazne su blage i,

naravno, ne mogu se odnositi na one medije i novinare koji preko odgovarajućih institucija nisu učestvovali u stvaranju saveta niti kodeksa novinarske etike. Prema njima ova tela nemaju dejstvo.

Pregledom evropskih primera, inventar sankcija obuhvata sledeće:

Dobrovoljno objavljivanje povrede kodeksa koje će učiniti medij prekršilac. Ovde se insistira na uočljivom objavljivanju i brzini (po mogućstvu u prvom narednom broju-izdanju). Ova vrsta javne opomene intenzivira se ako savet zahteva da je objave i drugi mediji ili ukoliko je sam objavi u svojoj publikaciji. Nemački Savet za štampu ovim povodom izdaje tri različite vrste javnih kazni: savetodavnu notu, notu o zabrani objavljivanja i javni ukor.

Oštrija sankcija, koju mogu da izreknu saveti za štampu, jeste plaćanje novčane kazne. Smisao globe je više u tome da učini javnim uočeni prekršaj, nego da ekonomski ošteti medij. Takođe, novčanu kaznu može da plati i novinar pojedinac.

Najoštrija sankcija, u ekstremnim slučajevima, može da bude isključenje novinara iz njegove profesionalne organizacije (kao u Sloveniji).

U osnovi, navedene sankcije za prekršaje etičkog kodeksa se poštuju. Najuobičajeniji je javno objavljeni ukor. To znači da se saveti u svom radu (kao i mediji) najviše oslanjaju na davanje negativnog publiciteta. Međutim, ukoliko prekršioc odbiju da priznaju izrečenu sankciju, saveti ne raspolažu nikakvim mehanizmom koji bi je učinio obaveznom ili prinudno primenljivom. Oni se upravo na taj nedostatak najviše žale. U zemljama koje imaju ombudsmena za medije, može se njegovim posredstvom ostvariti i nagodba između prekršioca nečijih prava i oštećene stranke. (M.Radojković, Novinarski priručnik – Etički kodeksi za elektronske medije, Nezavisno udruženje novinara Srbije, Beograd 1999).

KAKO PISATI

Višestruka je odgovornost novinara prema tako visokom civilizacijskom cilju kao što su ljudska prava. Prvo, kao profesija na usluzi čovjeku, od koje se očekuje da promovira ljudska prava i da informiše o njihovom kršenju i mogućnostima zaštite. Drugo, novinari i sami mogu doći u situaciju da krše prava drugih, zbog čega je važno da budu dobro upućeni u medijski regulatorni mehanizam, a posebno u etička pravila i kodekse koje propisuju njihova profesionalna udruženja. I konačno, novinari i mediji su nerijetko i sami meta napada i pritiska. Takva pozicija im nalaže da snagom novinarskih argumenata i vjerodostojnošću svojih poruka brane svoja prava, ali i da se dobro samoorganizuju za njihovu odbranu.

Novinari u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini još uvijek nemaju ni mogućnosti, ali ni dovoljno znanja da artikulišu nezavisno, izbalansirano i slobodno novinarstvo. Ovaj, u suštini korektno indiciran trolist, se najčešće sažima u poznatu i raširenu sintagmu – profesionalno novinarstvo, koje je upravo najefikasnija brana svim nasrtajima, pritiscima i opstrukcijama koje novinarstvo trpi.

Pritisci na novinare nisu nipošto nekakva bosanskohercegovačka specifičnost. Naprotiv, novinari se nastoje držati pod kontrolom u gotovo svim dijelovima svijeta. Čak i drzave zavidnih demokratskih tradicija teško odolijevaju iskušenju da drže novinare, ako ne pod neposrednom kontrolom, a ono barem, kako se to kaže – na oku. Različiti su načini kontrole ili učutkivanja novinara. U autoritarnim režimima to je uglavnom ogoljela sila ili neposredna kontrola. U sistemima u tranziciji to je najčešće nevjesta manipulacija, dok je u razvijenim demokratskim zemljama na djelu suptilna, visokosofisticirana i teško uočljiva, ali nimalo naivna, manipulacija medijima.

Nema gotovog recepta kako odbraniti profesiju, niti gotove formule kako istraživati zloupotrebe ljudskih prava i novinarskih sloboda. Ipak određeni opšteprihvaćeni novinarski standardi, gotovo identični u cijelom svijetu, ne mogu zaobići bh. novinarstvo.

Dominacija kolektivism

U svim bivšim socijalističkim i komunističkim zemljama glavni kriterij novinarskog profesionalizma bila je društvena opravdanost novinarske poruke. Glavni cilj je bio ostvariti uticaj na svijest publike. Glavno polazište za pisanje je bio kolektivni interes. Iz kolektivnog interesa nastala je potreba da se štite kolektivna prava, socijalna, klasna i nacionalna. Ljudska prava, koja polaze od prava pojedinca, smatrana su produktom kapitalističkog društva i opasnošću za integritet socijalističkog (komunističkog) društva. Generacije novinara odgojene su u ovom duhu, a takvom načinu pisanja prilagođene i medijske metode i tehnike.

Postkomunističke vlasti naslijedile su iste ili slične zahtjeve prema medijima. Kolektivistička, prije svega nacionalna percepcija novinarstva, održava se kao važeći model. Tako se kao legitiman društveni, ali i novinarski zaključak, često opravdava praksa da se može uzurpirati tuđa imovina “jer je čovjek ratovao i sve dao za ovu državu”, ili, da se postratna amnestija treba odnositi i na kriminalce “kojima treba oprostiti, jer su dali sve od sebe za našu stvar”. Apsurd ovakvog pogleda na stvari ide sve do toga da se civilne žrtve na “suprotnoj strani” zanemaruju ili smatraju manje tragičnim nego one “na mojoj strani.”

I u našem današnjem novinarstvu cijele novinarske storije o ozbiljnim povredama ljudskih prava često se koriste samo kao ilustracija za dokazivanje ugroženosti kolektivnih prava. Taj redukcionizam u poimanju suštine ljudskih prava, kao i izokrenut pravac percepcije, mnoge tekstove i medije u kojima se objavljuju čini beživotnim, daleko od stvarnosti i podložnim za kolektivnu manipulaciju.

Promocija ljudskih prava

U zemljama visoke demokratske kulture, sa efikasnim sistemom zakonske zaštite ljudskih prava, izgrađenom i uticajnom javnošću, uglavnom nije potrebno voditi kampanje za promociju ljudskih prava. I država i nevladin sektor propagandne kampanje pokreću se uglavnom kada se društvenoj kontroli otrgnu neke pojave, kao naprimjer pedofilija ili trgovanje bijelim robljem. U našim uslovima, gdje ima malo znanja o ljudskim pravima, gdje su instrumenti njihove zaštite oktroisani i vođeni od međunarodne zajednice, a život bremenit povredama prava, mediji moraju imati izraženiju edukativnu funkciju. Ona treba da obuhvata permanentno obrazovanje o smislu ljudskih prava i instrumentima zaštite. Mogu biti naročito interesantne emisije na radiju i televiziji koje pomažu slušaocima i gledaocima da prepoznaju pojave kršenja ljudskih prava, kao i kako se ona efikasno štite.

Kako prepoznati kršenje ljudskih prava

Permanentno i kvalifikovano informisanje o devijantnim pojavama i (ne)efikasnosti u zaštiti ljudskih prava najbolji je način njihove promocije. Prije tri godine Media plan institut je proveo istraživanje o tome kako mediji promovišu i uočavaju kršenje ljudskih prava. Najveći broj tekstova u dnevnim novinama, radio i TV emisijama odnosio se na izbjeglice, nestala lica i slobodu kretanja, što jesu bile najizraženije, ali nikako jedine, pojave kršenja ljudskih prava. Mediji se nisu tada bavili problemima uzurpacije imovine, pravom na jednake uslove u obrazovanju, položajem maternjeg jezika, pritiscima na štampu, ograničavanjem slobode izražavanja... Ako su se takve teme i našle u vidokrugu novinara, onda su tretirani primjeri samo “na drugoj strani”.

Od tada su se okolnosti, pa i ponašanje novinara, promijenili, iako je i dalje prisutan redukcionizam u shvatanju ljudskih prava. Mnogi urednici se žale da nemaju specijaliste za ovu oblast. Naravno, bilo bi jako dobro da svaka veća redakcija ima specijalistu za ljudska prava, vlastitog novinara ili spoljnog eksperta. Ali povrede ljudskih prava se najčešće ispoljavaju kao dio neke šire teme ili procesa, često imaju svoj dublji kontekst, pa je zato bolje reći da svaki novinar, bez obzira na svoju specijalnost, treba da informiše i istražuje povrede ljudskih prava.

Promatranje svakodnevnog života, pisanje o životnim situacijama ljudi, o njihovim potrebama i interesima, kontakt medija sa svojim korisnicima, najbolji su načini da se uoče povrede nečijih prava. Zapisničarsko novinarstvo sa sjednica, iz saopštenja i konferencija za štampu je uglavnom neosjetljivo na ovu problematiku, tim prije što ovi izvori informacija imaju prenaplašenu dozu kolektivističkog uprosječavanja, podcjenjivanja ili predimenzioniranja pojava. Naravno, bilo bi neophodno da svaka redakcija, ako ne svaki novinar, ima zbirku osnovnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava. Gotovo sramotno za neke novinare i redakcije bilo je nepoznavanje dejtonskih i pratećih propisa o pravu izbjeglica na povratak, kada je u nekim sredinama vođena čitava hajka protiv tzv. nepatriotskih ili politički nepodobnih izbjeglica i kada se dejtonski princip prava “svi na svoje” neznački

suprotstavljao opštem ljudskom pravu da svako može slobodno izabrati gdje će živjeti.

Istraživačko novinarstvo

Mnogi mediji, posebno radio i TV stanice, danas njeguju kontakt emisije sa svojim slušaocima i gledaocima. One su prava riznica različitih ljudskih sudbina. Sve što se u njima kaže, naravno, nije uvijek vjerodostojno, ali jeste indikativno. Za novinare istraživače to može da bude polazna tačka za njihovo istraživanje. Pogrešno je misliti da istraživački postupak u novinarstvu podrazumijeva samo velike projekte. Traganje za novim činjenicama o temi koja je indicirana u takvoj kontakt emisiji ili kod nekog drugog izvora, provjeravanje i sučeljavanje podataka iz više izvora, je takođe istraživački postupak, koji je dragocjen da se dođe do vjerodostojne informacije ili novinske priče. Naravno, na bazi jednog ili više slučajeva moguće je pokretati i mega projekte, koji ulaze u širi društveni kontekst, i za čiju realizaciju su potrebni cijeli timovi novinara istraživača, eksperti za pojedine oblasti, iscrpno pretraživanje arhiva i baza podataka. U mnogim zemljama ovakvi novinarski istraživački projekti znaju uzburkati javnost koja zatim vrši pritisak na vlasti ili druge društvene činioce da mijenjaju praksu svoga rada.

Pored poštivanja profesionalnih novinarskih kriterija za uspjeh ovakvih istraživanja važan je ambijent pravne države, odnosno vladavina prava i zaokružena medijska legislativa. Do ovog časa takvi uslovi u BiH još ne postoje. Ilustracije radi, još uvijek nedostaje jedna domaća verzija toliko nužnog zakona o pravu na informaciju (u nekim zemljama poznat pod engleskom sintagmom “Freedom of Information Act”), što novinarima garantuje nesmetan pristup informacijama u posjedu države, odnosno njenih brojnih organa i institucija. Istinsko istraživačko novinarstvo, kao uporišna tehnika i metoda objelodanjivanja kršenja ljudskih prava i zloupotreba slobode štampe, moguće je samo u ambijentu civilnog i otvorenog društva, odnosno u ambijentu vladavine prava.

Najčešće novinarske greške

Uspješno istraživati i otkrivati devijantne pojave u društvu mogu samo novinari profesionalci. Taj profesionalizam traži određenu dozu hrabrosti, upornosti i, naravno, čestitosti. Samo čestit novinar visokih moralnih vrijednosti neće prešutjeti istinu, makoliko ona bila neprijatna, niti će podleći pritisku. Takav odnos podrazumijeva potrebu za permanentnim obrazovanjem, osposobljavanjem i stručnim usavršavanjem novinara. Novinar, naime, treba da pronikne u sve tajne profesije. Pored formalnog obrazovanja u tome mu uspješno pomažu specijalizovane institucije kroz treninge, seminare, radionice i slične forme. Naravno, postoji i ona druga, veoma značajna komponenta: ličnost svakog novinara ponaosob, uglavnom bitno određena njegovim psiho-fizičkim karakteristikama, a što se najčešće sažima u nerv, dar, fluid, temperament, postojanost, temeljitost, sistematičnost i sl.

Gotovo je suvišno isticati kako je značajan broj mladih novinara u BiH preuzeo odgovorne poslove u redakcijama bez dovoljno profesionalnog znanja i iskustva. Osim toga, u prethodnom režimu istraživačko novinarstvo je sistematski gušeno, te istovremeno praćeno etiketiranjem (“slobodni strijelci” i sl.), dok se danas hrabra novinarska propitivanja guše na manje ideologizovan, ali dovoljno djelotvoran način.

Vrat ćemo se međutim pitanju koje novinarske kriterije treba da primijeni novinar kako bi bio siguran da zaista traga za istinom, da će biti vjerodostojan i etičan. Poslužit ćemo se zaključcima koje je na osnovu više stotina tekstova o tzv. konfliktnim situacijama izveo tim analitičara Škole za žurnalizam Indiana Univerziteta i Novinarske radionice Hrvatskog novinarskog društva. Prema ovom istraživanju najuočljivije novinarske greške su:

- Neistinito izvještavanje (prešućivanje informacija, prenaglašavanje ili minimiziranje nekih činjenica, izmišljanje činjenica)
- Neproverjene informacije (oslanjanje na nepouzdan izvor, korištenje samo jednog izvora, padanje pod uticaj autoriteta)
- Prikazivanje samo jedne strane u sukobu ili nejasnoj situaciji (nedostatak osjećaja za balansirano izvještavanje, zanemarivanje izvora jedne strane i nezavisnih i trećih izvora)
- Zloupotreba izvora informacija (netačno, iskrivljeno i tendenciozno korišćenje izvora informacija, nepoštivanje pravila embarga)
- Plagijat i nepoštivanja autorstva drugih (preuzimanje tuđih tekstova bez odobrenja, nekritički odnos prema informacijama u njima, njihovo korišćenje bez navođenja izvora)
- Govor mržnje (sve vrste govora kojima se širi, potiče ili opravdava rasna i nacionalna netrpeljivost, ksenofobija, antisemitizam, vjerski i drugi oblici mržnje temeljeni na netrpeljivosti)
- Političko angažovanje novinara u funkciji propagiranja određene ideologije (unošenje vlastitih ili od nekoga zahtijevanih političkih stavova u informisanje)
- Miješanje informacije i komentara (činjenice su svetost, a komentar je slobodan).
- Propagandna djelatnost (novinar se pojavljuje u ulozi informatora i istovremeno sakupljača i pisca propagandnih poruka, novinar prima mito da bi pisao šta se od njega traži).

Sa malo napora, iz ovih novinarskih grešaka moguće je izvući i elementarna novinarska pravila, koja treba primjenjivati u pisanju svakog teksta, pa i onoga koji tretira pitanja ljudskih prava.

Metode i tehnike u istraživanju

Svako novinarsko istraživanje mora imati pisani trag/izvještaj. Prikupljene i obrađene činjenice moraju biti tačne i provjerene. Ukratko, principi kojim se novinari inače rukovode u svakodnevnom radu, posebno dolaze do izražaja u istraživačkom novinarstvu. Prikupljena i obrađena građa o tako osjetljivoj materiji, kao što je kršenje ljudskih prava i zloupotreba novinarskih sloboda, bez obzira na koji će način biti predstavljena javnosti (štampa, radio, televizija, online/Internet), te u kojem obimu, u svojoj završnoj formi mora biti pohranjena na sigurno mjesto. Najbolje je svu tzv. sirovinu istraživanja sačuvati, ne samo u elektronskoj, već i u tvrdoj kopiji. Upozorenje, naizgled nepotrebno, ali važno: u pravilu, nakon objavljivanja novinarskog istraživanja, slijedi demanti, odnosno poricanje učinjenog ili propuštenog. Mnogi novinari istraživači našli su se u neugodnoj situaciji, jer nisu mogli da se pred sudom ili u novinarskoj polemici posluže nekim važnim podatkom ili izvorom, jer su prosto nakon pisanja teksta svoje zabilješke, pa čak i važne dokumente negdje zabacili. Poznato je da u završni novinarski tekst ulazi jedna

trećina saznanja i činjenica koje se prikupe u istraživačkom radu. Ponekad bi novinar dao cijelo bogatstvo samo da može da iskoristi neki materijal do koga je nekad došao, pa ga izgubio. Zato je u istraživačkom postupku važno korištenje vlastite arhive/dokumentacije, kao i sposobnost za efikasno pretraživanje arhiva drugih (pres kliping, internet, razni dokumentacioni centri). Što su izvori informacija otvoreniji, rezultat istraživanja će biti istinitiji i manje spekulativan. Novinar/istraživač prikupljene informacije smatra strogo povjerljivim sve do okončanja traganja i postupka. Svako prijevremeno otkrivanje, ili tzv. curenje još uvijek sirovih informacija predstavlja neodgovoran i neprofesionalan čin, jer, u pravilu, nosi teške posljedice, najprije po glavnog subjekta (obično žrtvu čiji se slučaj istražuje), zatim po svjedoka ili više njih, te najzad po samog novinara/istraživača ili istraživački tim novinara.

Svi akteri u istraživanju (lica o kojima je riječ, svjedoci kršenja ljudskih prava, nadležne i zainteresovane institucije) moraju biti prethodno upoznati sa činjenicom kako je istraživač – novinar, a ne predstavnik policijskog ili paradržavnog tijela koje će zloupotrijebiti istraživanje. Naravno, dosljedno poštivanje ovog principa (transparentnost novinarskog istraživanja kao javne funkcije) daje rezultate u otvorenom društvu sa transparentnim ponašanjem svih subjekata. U našim uslovima striktno poštivanje ovakvog stava nekad bi moglo onemogućiti novinarski posao.

Istraživanje povreda novinarskih sloboda

Primjera radi, pokazaćemo kako treba pristupiti istraživanju povrede novinarskih sloboda.

Prije otpočinjanja istraživanja novinar će sačiniti listu prioriteta, dok istovremeno mora biti upoznat sa upečatljivim primjerima ranijih zloupotreba novinarskih ili drugih sloboda, zavisno od toga šta se istražuje. U tome mu od velike pomoci može biti tzv. Case Study sistem, slično analogiji odgovarajuće sudske prakse. Preporučljivo je obratiti se svojoj novinarskoj organizaciji ili nekoj drugoj instituciji koja se bavi medijskim pitanjima radi sticanja uvida u ostale slučajeve i njihov širi kontekst. U svijetu je prihvaćena slijedeća klasifikacija povreda elementarnih prava novinara:

- vansudska i arbitrarna ubistva; pokušaj ubistva, prijetnje ubistvom, ili
- kidnapovanje;
- surov i nehuman tretman, tortura i sl;
- nelegalna hapšenja i pritvaranja;
- napadi i prijetnje radi izražavanja mišljenja, izražavanja prava na slobodno udruživanje.

Ostale zloupotrebe su uglavnom vezane uz pravo na informisanje, a manifestuju se kao:

- napad na redakciju, štampariju, RTV studio i sl.;
- politički, pravno-administrativni i ekonomski pritisci;
- prepreke slobodnom domaćem protoku informacija;
- prepreke slobodnom međunarodnom protoku informacija.

Prvu fazu rada čini prikupljanje navoda i dokaza. Indikacije dobijene iz novina ili drugim putem treba provjeriti, posebno detalje kao što su lične generalije, lokacija

incidenta itd. Podjednaku pažnju u istraživanju treba dati i onima čija su prava povrijeđena i onima koji su ih povrijedili. To je uslov dobijanja prave slike događaja. Novinar/istraživač posebno mora biti obazriv u prikupljanju vizuelnih dokaza: filmskih ili TV zapisa, fotografija i sl., jer njihovo prijevremeno otkrivanje može imati loše posljedice.

Druga faza je provjera prikupljenih informacija. U nju treba da se uključe svi drugi relevantni izvori. Ipak je korisno još jednom posjetiti sve aktere i svjedoke, jer nekad oni znaju naknadno saopštiti zaboravljene činjenice ili čak izmijeniti svoju interpretaciju.

Treća faza, mada naizgled djeluje kao tehnika, jeste pisanje izvještaja. To je odgovoran, značajan i kompleksan posao. Forma, stil i jezik izvještaja ne moraju biti identični novinarskom proizvodu namjenjenom širokoj javnosti, jer je to ustvari analitički materijal na osnovu kojeg tek treba napisati odgovarajući novinarski tekst. Jezik izvještaja mora biti jasan, koncizan i nedvosmislen, dok novinarski proizvod može biti lepršaviji i za javnost prijemčiviji stilom, ali u faktografiji identičan izvještaju. Pisanje analitičkog izvještaja, dosijea, sa svim pisanim ili audio i video dokazima, možda se čini nepotrebnim za pripremu jednog novinarskog istraživanja. Dapače, takva praksa u našem novinarstvu gotovo da ne postoji. Međutim, mnogi svjetski novinari istraživači znaju koliko im je koristio analitički izvještaj, posebno ako na sudu moraju dokazivati neke činjenice ili ocjene.

Zamka svjesne manipualcije u koju može upasti novinar koji istražuje povrede novinarskih prava jeste u više nego dozvoljenoj cehovskoj solidarnosti. Takođe, kad novinar sa hladnog analitičkog izvještaja o istraživanju pređe na pisanje novinarskog teksta dolazi u iskušenje da nešto “doda” što nedostaje, kako bi tekst učinio atraktivnijim i izazovnijim. U tim slučajevima na scenu stupa njegova profesionalna odgovornost i etičnost.

Četvrta faza je izuzetno suptilna, jer podrazumijeva preduzimanje odgovarajućih koraka i mjera, kako bi se otklonila ili barem amortizovala opasnost koja ugrožava bezbjednost, pa i živote glavnih protagonista istraživanja – žrtava raznih zloupotreba vlasti, ili u našem slučaju, neformalnih centara moci. Ova faza cesto iziskuje prethodno upoznavanje sa rezultatima istraživanja javnog mnjenja na određenom prostoru, uz izvođenje mogućih procjena o dometima reakcija javnosti na otkrivene zloupotrebe i mogućem ponašanju prozvanih i njihovih patrona, ali i na ponašanje nekorumpiranog dijela vlasti, što može biti izuzetno značajno u datom trenutku. Nažalost, u našim uslovima ne postoje ovako suptilne metode predostrožnosti, u kojima bi trebalo da koordiniraju novinari istraživači, njihovi mediji, novinarska udruženja u društva za zaštitu ljudskih prava, policija i drugi. To najbolje svjedoči slučaj direktora Nezavisnih novina iz Banje Luke, Željka Kopanje.

Istraživačke tehnike u specifičnim bh. okolnostima u znatnoj mjeri su određene specifičnom strukturom kršenja novinarskih, odnosno temeljnih ljudskih prava i sloboda. U času pisanja ovog štiva, nijedan bh. novinar nije u zatvoru, ali je podneseno na desetine sudskih tužbi za tzv. klevetu i uvredu, što posebno onespokojava. Svojim dekretom iz prošle godine Visoki predstavnik je dekriminalizovao klevetu i uvredu, sto je sada u materiji građanske parnice, ali su predložene novčane kazne destimulativne, te ako budu usvojene podstićaće samocenzuru kod novinara. Strah može biti neosnovan, jer klevetu i uvredu, za razliku od ranijeg zakona, neće dokazivati novinar, već tužitelj. Na ovaj način će se upravo podsticati odgovornost novinara za izrečeno ili napisano, a to je istovremeno i podsticaj istraživačkom novinarstvu.

Monitoring – uslov ispravnog zaključivanja

Monitoring (promatranje) je provjerena metoda i tehnika u procesu istraživanja povreda temeljnih ljudskih prava i sloboda. Sama odrednica – “monitoring”, ima široko značenje, ali u svim varijantama podrazumijeva posmatranje određene pojave ili događaja, praćenje izbliza tog ciljnog zadatka, registrovanje svih relevantnih momenata i mjesta, ili pojednostavljeno – pomno bilježenje ili snimanje svega uočenog, redovno, periodično i završno izvještavanje o viđenom, te izvlačenje zaključaka o obavljenom monitoringu. Razumije se, monitoring sam po sebi nije cilj. Pogotovo on nije novinarski posao, iako ga kao metod mogu primijeniti i mediji u vođenju svojih velikih istraživačkih akcija. Kako je to skupa i složena metoda preporučujemo da se novinari istraživači oslanjaju na monitoringe nezavisnih i kvalifikovanih institucija.

Lepeza predmeta monitoringa je gotovo neiscrpna. Razlike i specifičnosti po zemljama i regionima su više u intenzitetu, a manje u vrsti uočenih kršenja ljudskih prava. Ipak, kod nas se iskristalisalo nekoliko tipičnih slučajeva kršenja ljudskih prava koja mogu biti predmet monitoringa, kao sto su:

- zatvori i/ili pritvor (otvoreni/legalni ili tajni);
- suđenja;
- postupanje policije;
- zloupotreba vlasti, rad administracije i sl.;
- ranjive grupe (izbjeglice, raseljena lica, manjine, hendikepirane osobe, starci i iznemogli, žene i djeca i sl.).

Monitoring uslova u zatvorima

Uvrštenje istraživanja stanja u zatvorima ne sugerise kako je to za bh. uslove akutna tema, ali je zbog nasljeđa prethodnog režima, i danas više manje tabu. U zapadnim demokratijama zatvori su pod strogom kontrolom javnosti. Otuda su zatvori uvršteni i u sve novinarske priručnike Upravo zbog našeg gotovo nikakvog iskustva o istraživanju slučajeva kršenja ljudskih prava u zatvorima uvrstili smo ovaj primjer i u naš priručnik.

U istraživanju stanja u zatvorima i sličnim ustanovama, monitor, odnosno novinar, ne upušta se u istraživanje krivice ili nevinosti zatvorenika/zatočenika, već se njegov rad isključivo usredotočuje na slijedeće:

- osnovanost zatvaranja/pritvaranja;
- arbitrarno lišavanje slobode;
- uslovi (odgovarajući smještaj, hrana, zdravstvena zaštita i sl);
- pristup zatvoreniku od strane legalnih predstavnika i članova porodice;
- dužina trajanja pritvora.

Kako novinari teško pribavljaju dozvole za ulazak u zatvorske prostorije, to se najčešće čini prilikom grupnih, organizovanih posjeta predstavnika humanitarnih i nevladinih organizacija iz oblasti ljudskih prava. Posto su uspjeli, novinari (ili samo jedan), posebno se usredotočuju na slijedeća pitanja:

- da li su zatvorenici propisno odvojeni: muškarci od žena, odrasli od maloljetnika, osuđeni od onih koji tek očekuju presudu;
- da li je hrana odgovarajuća kako bi se sačuvala potrebna fizička kondicija;
- da li se praktikuje tjelesno kažnjavanje, tamne ćelije, te surov, nehuman tretman;
- da li je uspostavljen kontakt sa spoljnim svijetom;
- da li je omogućeno praktikovanje religijskih uvjerenja;
- da li je odjeća propisna;
- da li su zadovoljeni higijensko-sanitarni standardi i sl.;
- da li je osigurana odgovarajuća zdravstvena zaštita.
- koliki je kapacitet zatvorske institucije i ukupan broj zatvorenika;
- koliki je broj političkih zatvorenika;
- kakva je starosna struktura zatvorenika;
- koliko je pritvorenih, tj. onih koji tek očekuju suđenje, te koliko su vremena proveli u pritvoru;
- da li među zatočenim ima mentalno oboljelih, ili koji pate od nekih drugih zdravstvenih tegoba..

Zbog specifične situacije u postdejtonskoj BiH, nije isključeno da se u zatvorskim institucijama negdje praktikovala ili još uvijek praktikuje diskriminacija na nacionalnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi, što može biti predmet posebnog istraživanja novinara.

Najpogodnija i najpozvanija institucija koju treba kontaktirati prije planirane posjete, te tokom posjete zatvorskim ustanovama je Međunarodni komitet Crvenog krsta (ICRC).

Monitoring izbora

Način pristupanja monitoringu izbora odabran je na osnovu toga što izbori predstavljaju jedno od temeljnih ljudskih prava, svugdje u svijetu, pa i kod nas. Upravo u artikulaciji tih prava mediji imaju ključnu ulogu. Izborni proces, naime, mora biti apsolutno transparentan, fer i razumljiv svim učesnicima u izborima, odnosno najširoj javnosti. Posebnu ulogu mediji imaju u izvještavanju o izborima. Ne treba ni isticati koliki se značaj pridaje izborima u postdejtonskoj BiH. Istovremeno, ovaj bitan segment političkog života često svjedoči o neprofesionalizmu novinara, ili njihovoj svjesnoj manipulaciji javnošću. Mada zvuci paradoksalno, ali ovdje se novinari, najčešće u sprezi s političarima, pojavljuju kao protagonisti kršenja temeljnih novinarskih prava i sloboda.

U principu, privatni mediji tokom izborne kampanje mogu pružiti široku lepezu mišljenja i stavova političkih partija i nezavisnih kandidata o raznim društvenim temama i dilemama, ali mediji finansirani iz javnih fondova moraju iskazati oprez, profesionalni i politički sluh, izbalansiranost i nepristrasnost. Izborna procedura u Bosni i Hercegovini je pod nadzorom međunarodne zajednice (OSCE), koja je vrlo osjetljiva na manipulacije medijima kojima se onemogućavaju fer i poštenu izbore. Nezavisna medijska komisija je za izbore u 2000. godini zabranila svako političko reklamiranje u elektronskim medijima, procjenjujući da bi takvu mogućnost mogli zloupotrijebiti partije sa moćnom finansijskom pozadinom (koja je još uvijek netransparentna) i na taj način dovesti do nefer političke utakmice.

Tokom izborne kampanje tri su društvena sektora čije pravo na informaciju i slobodno izražavanje mora biti posebno zaštićeno:

- potencijalni glasači;
- mediji i
- političke partije i nezavisni kandidati.

Potencijalni glasači zavise od prijema tačnih i pouzdanih informacija, koje će im olakšati njihovu odluku prilikom glasanja.

Medijima mora biti omogućen nesmetan pristup informacijama o političkim partijama i nezavisnim kandidatima. Svaka cenzura, ometanje, politički pritisci i sl., moraju biti javno obznanjeni..

Političke partije i nezavisni kandidati moraju imati ravnopravan pristup medijima, kako bi nesmetano prenijeli svoje izborne poruke potencijalnim glasačima.

Kad koristimo odrednicu “mediji”, prvenstveno mislimo na sredstva masovnog informisanja - štampu, novinske agencije, radio i televiziju (odskora i Internet, a manje film). Međutim, izborna kampanja se ne iscrpljuje u oslanjanju na masovne medije, već i na ostale forme verbalne, vizuelne i pisane komunikacije: leci, plakati, brošure, ankete, javne debate, mitinzi i sl.

Saglasno opšteprihvaćenim standardima zapadnih demokratija, mediji finansirani iz javnih fondova ne smiju biti politički pristrasni, u smislu favorizovanja određene političke partije, odnosno njene političke orijentacije. Sve političke opcije, odnosno njihovi protagonisti moraju imati ravnopravan pristup medijima finansiranim iz javnih fondova.

U bogatoj demokratskoj izornoj praksi iskristalisala su se tri bitna aspekta izborne komunikacije:

Politička partija i kandidat imaju mogućnost direktne komunikacije kroz političko oglašavanje;

Specijalizovani programi u medijima o političkim partijama i kandidatima;

Edukativni programi o izbornim mehanizmima i sličnim temama.

Izborna komunikacija ima različite forme, koje prvenstveno zavise od prirode medija. Političko oglašavanje je podesno i u štampanim i u elektronskim medijima, intervjui takođe, ali su zato predizborne političke debate i sučeljavanja efektivnije u elektronskim medijima, prvenstveno na televiziji.

Izorno medijsko pokrivanje može imati vijesti o kandidatima, ali sadržavati i ankete o mišljenju građana o političkim partijama i kandidatima. Obrazovni blokovi obično sadrže informacije i detalje o značaju izbora, uključujući objašnjenja gdje, kako i kada glasati.

Monitoring može da pokriva sve aktere izbora, ali je uobičajen monitoring medija i monitoring samog čina izbora. Idealno bi bilo obaviti monitoring svih medija tokom predizborne kampanje, te izbornog procesa u cjelini, ali je to previše složena, skupa, pa samim tim i neizvodljiva operacija. Otuda se treba uzdati u procjene o tome koji su mediji skloni zloupotrebi i manipulaciji, pa se na njih fokusirati posebno tokom izbora.

Monitoringe medija obično rade tijela koja nadziru fer provođenje izbora, zatim razne domaće i međunarodne organizacije za ljudska prava i demokratiju, a u zadnje vrijeme sve više i novinarske organizacije, koje na taj način provjeravaju stepen profesionalne osposobljenosti i poštivanja ljudskih prava od strane novinara i medija.

Novinarske zamke i stranputice

Ukupan politički i medijski ambijent naizgled može djelovati normalno. Omogućen je nesmetan protok informacija, nema cenzure, nema napada na novinare i redakcije, pa ipak ima mnoštvo zamki, od onih otvorenih do suptilnih, kojima se iskazuje i drugo lice novinarske profesionalnosti. Manje više danas i nema medija koji otvoreno propagiraju samo jednu partiju ili riječima i ignorancijom eliminišu druge. Na sceni su mnogo suptilnije forme političke eliminacije. Te anomalije, detalje i finese treba utvrditi prvenstveno pomoću kvalitativne analize samog sadržaja medijskih poruka, uključujući njihov jezik, stil, audio i video prezentaciju. Ilustracije radi, medijski analitičar treba da utvrdi bit poruke/informacije, njenu dužinu, sta je citirano, sta je rečeno, a sta je ispušteno. Kod televizije, na djelu je vizuelna komponenta, kao moćno oruđe manipulacije. Naprimjer, opozicioni kandidat je dat u statičnoj, a njegov suparnik u pokretnoj slici. Ili, oba takmaca su predstavljena pokretnim slikama, ali rakurs, ugao kamere, zumiranje i sl., otkrivaju koji je kandidat miljenik medija, odnosno koji je medij miljenik politike, tačnije vladajućih političkih struktura.

Sušтина monitoringa je da ove pojave uočava u kontinuitetu, jer se na osnovu samo jednog primjera ne mogu izvlačiti validni zaključci.

Znatno je teže dešifrovati skrivena značenja političkih poruka, koje nisu nimalo bezazlene. One su u pravilu efektivnije od ogoljenih parola i propagandno-političkih fraza. Novinar/analitičar u tom slučaju mora biti do perfekcije upućen u tajne same prirode medija, njegovog specifičnog i višeznačnog jezika, ali istovremeno mora biti i vrstan znalac političkih prilika, pa čak i istorije, kulture i tradicije određenog prostora i ambijenta.

Bilo je slučajeva iz nemirnih zemalja i regiona da mediji pod kontrolom vladajuće partije otvoreno prijete da će u slučaju pobjede opozicije na izborima doći do nereda i nasilja na ulicama, pa su nakon takve, nekoliko puta ponovljene informacije, plasirane storije o neredu i nasilju u drugim zemljama, što je bio gotovo pouzdan barometar kako će opozicija proći na izborima. Takve otvorene manipulacije nisu registrovane kod nas, ali ih je bilo u uvijenoj ili prikrivenoj formi, kao što je presjecanje vrpce prilikom otvaranja fabrika, bolnica, škola, ili puštanja u promet cesta, mostova, željezničkih pruga i sl., a sve to uz prisustvo protagonista vlasti i neposredno pred izbore. Na takvim skupovima vijorile su se i partijske zastave (a ponegdje čak i vjerske), pri čemu je javnost bila lišena bitne informacije, kako su otvoreni objekti izgrađeni ili obnovljeni sredstvima iz međunarodnih donacija.

Bogata izborna praksa je takođe potvrdila cjelishodnost brojnih uputstava i smjernica nadležnih izbornih komisija, koje novinari, koji prate izbore, treba pažljivo da prouče. To se posebno odnosi na novinare koji istražuju zloupotrebe bilo medija, bilo političara, odnosno vlasti tokom izbornog procesa.

Minutaža i vrijeme koji su dati nekoj partiji ili kandidatu predstavljaju kompleksan i gotovo nerješiv problem. Ima nejasnoća i spoticanja čisto terminološke prirode. Na primjer, “pravično” i “jednako” nisu sinonimi. Otuda je prava vještina sačiniti formulu koja će zadovoljiti sve aktore izbornog procesa. Izborni eksperti i politolozi još uvijek se spore da li identičnu ili barem približnu minutažu i vrijeme (misli se na udarni termin, prije ili poslije glavne večernje informativne emisije, obično na televiziji), dati i malim i velikim (etabliranim) političkim partijama?

Minutaža se može tačno mjeriti, ali uočeni rasponi nisu obavezno dokaz o pristrasnom medijskom pokrivanju. Otuda, grafički, tabelarno ili na drugi način prikazana minutaža mora biti praćena kvalitativnom analizom datog sadržaja.

U većini zapadnih zemalja izborna pravila i smjernice za novinare vrijede duži period i ne mijenjaju se tako često. Od zemlje do zemlje postoje izvjesne razlike, ali i sličnosti i identičnosti na koje ćemo ukazati. Dakle, pred novinara se postavljaju pitanja:

- da li ciljani izborni (ili predizborni) program ide “uživo”, ili je snimljen;
- da li program pruža glasačima mogućnost da formiraju mišljenje o svakom kandidatu, njegovoj političkoj platformi, odnosno partiji;
- da li sve partije i kandidati imaju jednako vrijeme i slično formatiran program;
- da li se poštuje princip besplatnog političkog (izbornog) oglašavanja odnosno zabrane plaćenog političkog reklamiranja u elektronskim medijima;
- da li su uočene arbitrarne restrikcije formatiranog izbornog materijala.
- da li se poštuje kvalitativni balans u medijskom pokrivanju svake partije i kandidata;
- da li su predizborne ankete povjerene nezavisnoj agenciji;
- da li se striktno poštuje tzv. izborna šutnja;
- da li su izborni rezultati tačno i blagovremeno preneseni putem medija;
- da li su razlozi oko izbornih nepravilnosti tačno i blagovremeno saopšteni.

Izveštavanje o rezultatima monitoringa

Izveštavanje je završni rad novinara/monitora. Indikativno je kako je gotovo raširena praksa u svijetu da se rezultati izbornog monitoringa saopštavaju tek po okončanju izbora, odnosno prezentacije konačnih izbornih rezultata, pri čemu se obično konstatuje kako su mediji bili pristrasni ili političko-partijski nastrojeni, ali da je takvo ponašanje medija samo dijelom uticalo na rezultate izbora!? Novinari/istraživači trebaju postupati upravo obrnuto, tj. nepovoljne nalaze objaviti još dok traje izborna kampanja, kako bi sve imalo smisla i efekta.

U većini zemalja u tranziciji, a naročito u postdejtonskoj BiH, izbori se odvijaju pod strogom kontrolom međunarodnih predstavnika. Otuda bi blagovremeno objavljivanje nepovoljnih nalaza o medijskom praćenju izbora imalo višestruke efekte. Najprije na medije da odgovore na pozitivne i konstruktivne kritike, zatim na vlast da izmjeni ili koriguje svoje neprihvatljivo i nedemokratsko ponašanje, na javnost da stekne pravu sliku o svom političkom okruženju, kako bi demokratskim sredstvima izdejstvovala promjene, te najzad na međunarodne predstavnike da poboljšaju instrumente, mehanizme i modalitete svog prisustva i djelovanja na ovom prostoru.

Stil, ton i jezik izvještavanja su od izuzetne važnosti. Zajedno sa prikupljenim faktima, presudno utiču na javno mnjenje u cjelini. Monitoring izvještaji moraju biti lišeni opštih mjesta ili prazne retorike. Izvještaj mora biti baziran na strogoj faktografiji, te pisan jasnim i konciznim jezikom. U pravilu, izvještaj se ne objavljuje u masovnim medijima u integralnoj formi, ali skraćivanje i redakcijske intervencije moraju biti vješto urađene, kako se ne bi otupila oštrica poruke, ili nehotičnim ispuštanjem relevantnih mjesta dobila nepotpuna ili čak iskrivljena slika, a time postigao suprotan efekat. Bitno je u pripremljenom tekstu za javnost naznačiti kako je integralan izvještaj dostupan javnosti. Optimalno bi bilo da se integralan tekst istraživanja objavi u stručnoj periodici.

Istraživanje ponašanja medija i političara, odnosno predstavnika vlasti u izbornom procesu, od izuzetne je važnosti, posebno za zemlje slabijih demokratskih

tradicija, kakva je Bosna i Hercegovina. Politička, medijska i druga kultura ovdašnjeg stanovništva je nesumnjivo na niskom nivou, što prevedeno znači kako ljudi nisu svjesni svojih osnovnih građanskih i političkih prava. Otuda, temeljita i sistematska istraživanja brojnih zloupotreba, odnosno kršenja fundamentalnih ljudskih prava i sloboda u svakodnevnom životu, čega smo svjedoci, te njihovo objelodanjivanje, od neprocjenjivog su značaja.

Izbori u BiH pod međunarodnom supervizijom potrajaće godinama, ako ne i decenijama. Stoga smo se i odlučili u ovom priručniku da istraživanje zloupotreba izbornog procesa posluži kao obrazac za ostala istraživanja.

Izložena metodologija monitoringa medija u izbornom procesu, uz neznatne modifikacije, može poslužiti kao formula za istraživanje široke lepeze kršenja ostalih ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

***Međunarodna federacija novinara
Deklaracija o načelima ponašanja novinara***

Usvojena na Drugom kongresu Međunarodne federacije novinara u Bordou, 25 – 28 aprila 1954. godine, izmijenjena na 18. svjetskom kongresu MFN u Helsingöru 2 – 6. juna 1986. godine.

Ova međunarodna deklaracija proklamovana je kao standard profesionalnog ponašanja novinara na poslovima prikupljanja, širenja i komentarisanja vijesti i informacija, kao i pri opisivanju događaja.

1. Poštovanje istine i prava javnost na istinu prva je dužnost novinara
2. U izvršavanju ove dužnosti novinar će uvijek braniti načela slobode poštenog prikupljanja i objavljivanja vesti, i pravo na pravedan komentar i kritiku.
3. Novinar će izvještavati samo u skladu sa činjenicama čije porijeklo on/ona poznaje. Novinar neće spriječiti objavljivanje bitne informacije niti će falsifikovati dokumenta.
4. Novinar će koristiti samo poštene metode za prikupljanje vijesti, fotografija i dokumenata.
5. Novinar će uložiti najveće napore da objavi ispravku informacija za koje je utvrđeno da su na štetan način netačne.
6. Novinar će se pridržavati profesionalne tajne u vezi sa izvorom informacija prikupljenih u povjerenju.
7. Novinar će biti svjestan opasnosti od diskriminacije u medijima i uložiće najveće napore da izbjegne diskriminaciju koja se zasniva, između ostalog, na rasi, polu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, vjeri, političkim ili drugim mišljenjima, i nacionalnom ili drugom porijeklu.
8. Novinar će smatrati teškim stručnim prestupima:
  - plagijat;
  - maliciozno lažno predstavljanje;
  - lažno okrivljenje, ogovaranje, klevetu, neosnovane optužbe;
  - primanje mita u bilo kojem obliku radi objavljivanja ili prikrivanja informacija.
9. Novinari dostojni tog zvanja smatraće za svoju dužnost da se vjerno pridržavaju ovdje utvrđenih načela. U okvirima zakona svake zemlje, novinar će poštovati jedino nadležnosti svojih kolega u pitanjima koja se tiču profesije, do isključenja miješanja vlada ili drugih subjekata bilo koje vrste.

Münchenska deklaracija

Nezavisnost profesionalnog dostojanstva

(Usvojena na sastanku predstavnika sindikata novinara šest članica EZ u Münchenu, 1997. godine)

Preambula

Pravo na informaciju, na slobodu izražavanja i na kritiku jedno je od osnovnih prava svakog ljudskog bića. Iz toga prava javnosti da upoznaje činjenice i mišljenja, proizilazi i cjelina obaveza i prava novinara.

Odgovornost novinara pred javnošću je iznad bilo koje druge odgovornosti, posebno one prema poslodavcu ili vlastima.

Misija informiranja podrazumijeva ipak određene granice koje novinari određuju slobodnom voljom. To je ujedno i sadržaj dijela deklaracije koji se odnosi na dužnosti.

No, te se dužnosti ne mogu u potpunosti poštovati u novinarskoj praksi ako nisu ostvareni i konkretnu uvjeti nezavisnosti profesionalnog dostojanstva. To je sadržaj dijela deklaracije koji se odnosi na prava.

Deklaracija o dužnostima

Osnovne su dužnosti novinara u potrazi za informacijama u izvještavanju i komentiranju događaja:

1. Da poštuje istinu i pravo publike da je sazna bez obzira na to kakve bi mogle biti posljedice za njega osobno;
2. Da brani slobodu informiranja, komentiranja i kritike;
3. Da objavljuje samo informacije čiji mu je izvor poznat, odnosno da ih popratni nužnim ogradama, da ne prikriva informacije od bitnog značenja i da ne mijenja sadržaj tekstova i dokumenata;
4. Da se ne koristi nelojalnim ili nelegitimnim metodama da bi se domogao informacije, fotografija ili dokumenata;
5. Da poštuje privatni život osobe;
6. Da ispravi svaku informaciju koja se pokaže netačnom;
7. Da čuva profesionalnu tajnu i da ne otkriva izvor informacija koje je dobio u povjerenju;
8. Da ne miješa zvanje novinara i ono reklamera ili propagandista, da ne prihvaća nikakav nalog – bio on izravan ili posredan – od oglašivača;
9. Da ne odbacuje sve pritiske i da direktive prima samo od za to nadležnih osoba u samoj redakciji.

Svaki novinar dostojan tog imena obvezuje se da će strogo poštovati ova načela. U skladu s pravnim propisima u svakoj zemlji novinar u slučaju spora oko profesionalne časti prihvaća samo sud svojih kolega iz kojeg treba biti isključeno svako miješanje vlade ili drugih vlasti.

Deklaracija prava

Novinari zahtijevaju pravo na slobodan pristup svim izvorima informacija i pravo da slobodno ispituju sve činjenice koje uvjetuju javni život. proglašavanje neke informacije o javnim ili privatnim poslovima tajnom kako bi ih se u tom spriječilo može biti samo iznimka čiji motivi moraju biti jasno izloženi.

Novinar ima pravo odbiti poslušnost svakom nalogu koji bi bio u suprotnosti s općom linijom koja vrijedi u njegovu preduzeću i sa zadacima opisanim u njegovu radnom ugovoru, kao i svaku poslušnost koja tim ugovorom nije izravno predviđena. Novinar ne može biti prisiljen da uradi neki profesionalni akt i da izražava mišljenje koje bi bilo u suprotnosti s njegovom savješću i uvjerenjima.

Novinarski sastav mora biti obvezno informiran o svakoj značajnijoj odluci koja bi mogla utjecati na život poduzeća. S njim se treba, u najmanju ruku, konzultirati prije konačne odluke o svakoj mjeri i koja se tiče sastava redakcije (zapošljavanje, otpuštanje, premještaji ili promocije zaposlenih).

U skladu sa svojim položajem i odgovornošću, novinar ima pravo ne samo na ono što mu jamči kolektivni ugovor, nego i na osobni ugovor kojim mu se osigurava materijalna i moralna sigurnost kao i naknada koja odgovara njegovoj društvenoj ulozi i koja mu jamči ekonomsku nezavisnost.

Kodeksi

Kodeks za štampu u Bosni i Hercegovini

(Ovaj Kodeks je usvojen od strane pet novinarskih udruženja u BiH na sastanku održanom 29. aprila 1999. u Sarajevu.)

Uvod

Ovaj Kodeks, izveden iz postojećih evropskih standarda novinarske prakse, ima za cilj da postavi osnove sistema samouređivanja, koji će biti smatran moralno obavezujućim za novinare, urednike, vlasnike i izdavače novina i periodičnih izdanja. Novinari i urednici će takođe poštovati općeprihvaćene principe etike i štiti profesionalni integritet novinarstva. Pored ovog Kodeksa, zakoni i druga pravila čine okvir za rad štampanih medija u Bosni i Hercegovini.

Ovaj Kodeks sadrži osnovne principe Memoranduma o razumijevanju potpisanog od Nezavisne unije profesionalnih novinara BiH, Saveza novinara BiH, Nezavisnog udruženje novinara Republike Srpske, Udruženja novinara Republike Srpske i Sindikata profesionalnih novinara Federacije BiH i kojeg je prihvatila i Udruga hrvatskih novinara u BiH.

Član 1

Opće odredbe

Novinari i njihove publikacije imaju obavezu prema javnosti da održe visoke etičke standarde u bilo kojem trenutku i pod bilo kakvim okolnostima. Dužnost je novinara i izdavača da poštuju potrebe građana za korisnim, blagovremenim i relevantnim informacijama, kao i da brane načela slobode informisanja i pravo na pravedan komentar i kritičko novinarstvo.

Štampa Bosne i Hercegovine će se pridržavati općeprihvaćenih društvenih standarda pristojnosti i poštivanja etničke, kulturne i religijske raznolikosti Bosne i Hercegovine.

Štampa će štiti prava pojedinaca dok će u isto vrijeme podržavati pravo na informaciju koja služi javnom interesu. Ovaj Kodeks treba posmatrati u svjetlu oba pomenuta značenja.

Član 2

Urednička odgovornost

Najvažnija odgovornost novinara i urednika je da osiguraju da cijeli njihov rad bude usmjeren ka poštivanju istine kao i prava javnosti da zna istinu. Novinari će u svakom trenutku obavljati svoj posao u duhu pravednosti, istinitosti i pristojnosti pri sakupljanju informacija, izvještavanju i predstavljanju mišljenja.

Plagijati, falsificiranje, namjerno prikrivanje važnih činjenica, primanje mita ili usluga, koje bi uticale na rad izvještača ili urednika, najteži su moralni prekršaji ove profesije.

Član 3

Huškanje

Štampa će u svakom trenutku biti svjesna opasnosti koja se javlja kada mediji, namjerno ili nehotice, podstiču diskriminaciju i netoleranciju. Imajući u vidu takvu opasnost, štampa će dati sve od sebe kako ne bi huškala ili podsticala mržnju ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orijentacije ili bilo koje fizičke ili mentalne bolesti ili onesposobljenosti.

Štampa neće ni pod kakvim okolnostima podsticati krivična djela ili nasilje.

Član 4

Diskriminacija

Novine i periodična izdanja moraju izbjeći prejudicirane i uvredljive aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, spol, seksualnu opredijeljenost, fizičku ili mentalnu bolest ili onesposobljenost.

Aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, spol, seksualnu opredijeljenost, fizičku ili mentalnu bolest ili onesposobljenost će se napraviti samo onda kada su u direktnoj vezi sa slučajem o kojem se izvještava.

Član 5

Tačnost i fer izvještavanje

Novine i periodična izdanja će se dobro potruditi da ne štampaju netačne, krivonavodeće i iskrivljene materijale, u vidu slika, tekstova ili drugih materijala. Slike i dokumenti ne smiju biti falsifikovani ili korišteni na krivonavodeći način, niti izdanja smiju prikrivati ili zadržavati bilo kakve važne informacije čije bi obznanjivanje moglo materijano uticati na razumijevanje publike i tumačenje objavljenog izvještaja.

Novinari i njihove publikacije imaju profesionalnu obavezu da blagovremeno isprave bilo koju objavljenju informaciju za koju se utvrdi da je netačna. Izvinjenje i/ili ispravka će biti objavljeni sa dužnim isticanjem.

Novina ili periodično izdanje će uvijek izvještavati istinito i tačno o ishodu radnje poduzete u vezi s klevetom u koju su bili uključeni.

Novinar će izvještavati samo na osnovu činjenica čije je porijeklo novinaru poznato.

Kod izvještavanja i komentiranja kontroverze, novine i periodična izdanja će se potruditi da saslušaju i predstave sve strane u sporu. Ukoliko jedna strana u kontroverzi odbije da se stavi na raspolaganje novinaru, publikacija može opravdano navesti ovo odbijanje u svom izvještaju.

Član 6

Komentar, pretpostavka i činjenica

Novine i periodična izdanja, iako slobodni da izraze svoja gledišta, moraju napraviti jasnu razliku između komentara, pretpostavke i činjenice.

Član 7

Mogućnost odgovora

Pravo na odgovor će se proširiti na relevantne osobe ukoliko publikacija koja je u pitanju odluči da takav korak doprinosi tačnosti i nepristrasnosti. Ukoliko je ikako moguće, biće stavljena na raspolaganje mogućnost neposrednog odgovora u istom izdanju publikacije u kojem je i optužba.

Član 8

Krivo predstavljanje

Novinari će koristiti samo pravedna sredstva da dođu do vijesti, dokumenata ili fotografija. Krivo predstavljanje nečijeg identiteta ili namjera, ili korištenje mahinacija da se dođe do informacija za objavljivanje, neetički je, osim u ekstremnim okolnostima i u zakonitoj formi, kada bi objavljivanje informacije dobijene na takav način jasno služilo javnom interesu.

Novinari i fotografi neće dolaziti do informacija ili slika putem zastrašivanja ili maltretiranja.

Član 9

Privatnost

Štampa će izbjegavati uplitanje u nečiji privatni život, osim ako takva uplitanja nisu potrebna u interesu javnosti.

Obrada priloga koji uključuju lične tragedije će biti urađena obzirno, a pogođenim licima će se prići diskretno i sa saosjećanjem.

Član 10

Osobe optužene za krivična djela

Novine i periodična izdanja neće nikoga tretirati kao kriminalca prije no što je donesena sudska presuda koja to potvrđuje. Novine i periodična izdanja imaju obavezu da ne donose preuranjene sudove o krivici optužene osobe i da štampaju informacije o odbacivanju optužbe ili oslobađanju osobe za koju su ranije objavili da je optužena ili da je suđenje počelo.

Član 11

Zaštita djece i maloljetnika

Novinari ne smiju intervjuisati niti fotografirati djecu mlađu od 15 godina o pitanjima koja se odnose na porodicu djeteta ukoliko roditelji nisu prisutni ili bez dozvole roditelja ili staratelja.

Novine i periodična izdanja oprezno i sa odgovornošću smiju identifikovati djecu mlađu od 15 godina u slučajevima kada su žrtve krivičnih djela. Novine i periodična izdanja ne smiju ni pod kakvim okolnostima identifikovati djecu mlađu od 15 godina koja su umiješana u kriminalne slučajeve kao svjedoci ili optuženi.

Član 12

Reklamiranje i sponzorisanje

Reklame, političke reklame i sponzorisani materijali (članci i dodaci) moraju biti razdvojeni od uredničkog sadržaja i jasno označeni kao ono što jesu.

Sponzorisani materijali moraju jasno ukazivati na izvor sponzorisanja.

Član 13

Povjerljivost izvora informacija

Kad god je to moguće, novinari se trebaju oslanjati na otvorene, identifikovane izvore informacija. Ovakvi izvori trebaju biti pretpostavljeni anonimnim izvorima, čije poštenje i tačnost javnost ne može ocijeniti.

Novinari i njihova izdanja, međutim, imaju obavezu da štite identitet onih koji daju informacije u povjerenju, bez obzira na to da li su ili ne oni izričito zahtijevali povjerljivost.

Član 14

Autorska prava

Izdanja mogu koristiti razumne sažetke, sa ograničenim citatima, materijale iz drugih publikacija ili imalaca autorskih prava, bez izričite dozvole da to urade, sve dok je izvor naznačen na odgovarajući način.

Značajna upotreba ili reprodukcija materijala zaštićenog autorskim pravima zahtijeva izričitu dozvolu imalaca autorskog prava, osim ako takva dozvola nije navedena u samom materijalu.

Član 15

Interes javnosti

Interes javnosti u značenju ovog Kodeksa treba biti definisan kao postupak ili informacija kojima je namjera da pomognu javnosti u donošenju vlastitog mišljenja i odluka o pitanjima i događajima, uključujući i napore da se otkriju krivična djela ili ozbiljni prekršaji, te da se spriječi zavođenje javnosti nekom izjavom ili postupkom pojedinca ili organizacije.

Član 16

Žalbe

Svako izdanje svake publikacije će na prigodnom mjestu sadržati ime, adresu, telefon i, ukoliko je moguće, broj faksa i internet/e-mail adresu odgovornog izdavača i urednika kojima mogu biti upućene žalbe i prigovori.

Urednici i izdavači će osigurati da sve relevantno osoblje bude obaviješteno o ovom Kodeksu.

Urednici i izdavači će takođe osigurati da se odredbe ovog Kodeksa u potpunosti poštuju.

Podnositelj žalbe koji tvrdi da je došlo do kršenja ovog Kodeksa će se obratiti izdavaču ili uredniku odgovornom za publikaciju o kojoj se radi.

Kodeks su potpisali:

- Nezavisna unija profesionalnih novinara Bosne i Hercegovine

- Udruženje novinara Republike Srpske
- Savez novinara Bosne i Hercegovine
- Sindikat profesionalnih novinara Federacije Bosne i Hercegovine
- Nezavisno udruženje novinara Republike Srpske

* * * * *

Nezavisna komisija za medije
Kodeks za uređivanje televizijskog i radio programa
Pravosnažan od 1. augusta 1998. godine
Dopunjen 9. juna, 8. septembra 1999 i 10. februara 2000.

Preambula

U skladu sa stavom 3 Odluke Visokog predstavnika od 11. juna 1998. godine po kojoj se osniva Nezavisna komisija za medije (IMC), ovim Kodeksom se definišu pravila i standardi u vezi programskog sadržaja koji se odnose na televizijske i radio kuće, kao i njihovo osoblje u Bosni i Hercegovini. Kodeksom su obuhvaćena i pitanja kao što je podsticanje, predstavljanje i profilisanje etničke, nacionalne ili vjerske netolerancije i nasilja, budući da je sprečavanje ovakvih aktivnosti od vitalnog interesa za dobrobit naroda Bosne i Hercegovine. IMC će provoditi ovaj Kodeks i određivati sankcije po potrebi.

Kodeks je određen na način da se usaglasi sa pravom na slobodu izražavanja, kako je predviđeno Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i drugim instrumentima navedenim u Ustavu Bosne i Hercegovine, istovremeno poštujući općenito prihvaćene standarde pristojnosti, nediskriminacije, pravednosti i tačnosti.

Termin "radio i televizijska kuća" obuhvata bilo koju televizijsku ili radio stanicu koja emitira program na teritoriji Bosne i Hercegovine, bez obzira da li posjeduje licencu od IMC-a ili ne.

Radio i televizijske kuće su odgovorne za sadržaj svih materijala koje emitiraju, bez obzira na njihov izvor, kao i za profesionalne aktivnosti koje poduzimaju osobe zaposlene u njima. Kršenje odredbi ovog Kodeksa može dovesti do nametanja sankcija koje će varirati u zavisnosti od težine prekršaja.

Radio i televizijske kuće će se pridržavati općenito prihvaćenih standarda u pogledu izdavačkih prava, te će se uzdržavati od bilo koje vrste nedozvoljenog prisvajanja programa.

Radio i televizijske kuće će se pridržavati privremenih pravila, odnosno ispunjavati takve uslove za emitiranje programa, koje može s vremena na vrijeme postaviti IMC, uključujući, ali se ne ograničavajući na politički program u periodu prije izbora i hitne javne proglase. Radio i televizijske kuće se također obavezuju pravilima i propisima Privremene izborne komisije. Radio i televizijske kuće su takođe obavezni pridržavati se IMC-ovog Kodeksa o medijskim pravilima u izbornom periodu.

Reklame i najave emisija također moraju biti u skladu sa odredbama ovog Kodeksa.

1. PROGRAMSKI STANDARDI I ZAHTJEVI

1.1 Općenito

Program će biti u skladu sa općenito prihvaćenim civilizacijskim standardima uljudnosti, uz poštovanje etničkih, kulturnih i vjerskih razlika u Bosni i Hercegovini.

Radio i televizijske kuće neće emitirati materijal koji svojim sadržajem i tonom:

(1) prenosi jasan i neposredan rizik od podsticanja etničke ili vjerske mržnje između zajednica u Bosni i Hercegovini, ili koji bi, na osnovu bilo čijeg razumnog suda, izazvao nasilje, nered i nemire, ili koji bi mogao podsticati kriminal ili kriminalne radnje,

(2) prenosi jasan i neposredan rizik od uzrokovanja javne štete: pri čemu se takva javna šteta definira kao smrt, povreda, šteta nanesena imovini ili druga vrsta nasilja, ili skretanje policijskih aktivnosti i medicinskih usluga, ili aktivnosti drugih službi za održavanje javnog reda, sa njihovih uobičajenih dužnosti.

1.2 Pristojnost i uljudnost

Radio i televizijske kuće će poštovati općenite kulturne standarde pristojnosti i uljudnosti u svom programskom sadržaju i terminima emitiranja, s posebnom pažnjom posvećenoj zaštiti interesa i osjetljivosti djece. Ne smije se koristiti jezik kojim bi se moglo podsticati na izazivanje nasilja, nereda ili mržnje. Mora se izbjegavati bezrazložna upotreba jezika koji može izazvati uvredu.

Radio i televizijske kuće moraju imati obzira pri izboru materijala za izvještaje o posljedicama prirodnih katastrofa, nesreća ili ljudskog nasilja. Prije prezentiranja takvih scena radio i televizijske kuće moraju naći balans između želje da služe istini i želje da pokažu suosjećanje i rizika od senzacionalizma koji bi izazvao bol ili mogućnost neopravdanog ometanja privatnosti.

1.3 Vjera

Vjera i vjerske aktivnosti pripadnika različitih vjeroispovijesti se ne smiju pogrešno predstavljati, te se moraju poduzeti svi naponi da se obezbijedi tačnost i korektnost vjerskih programa. Ovi programi ne smiju omalovažavati vjerska ubjeđenja drugih.

1.4 Pravedno i nepristrasno uređivanje programa

Radio i televizijske kuće će osigurati adekvatnu tačnost, pravednost i nepristrasnost u uređivanju svih programa, uključujući i informativni program. One ne smiju emitirati emisije koje po bilo čijem razumnom sudu imaju namjeru da promoviraju interese jedne političke stranke ili bilo koje grupe ili pojedinca, niti da takve aktivnosti provode sistematično tokom jednog vremenskog perioda, isključujući druge stranke, grupe ili pojedince. Komentar treba da je jasno razlučiv od vijesti. Ne smije se dozvoliti da prevlada niti jedno mišljenje ili stanovište kada se radi o kontroverznom temama iz domena javne politike.

1.5 Plaćene političke reklame

Zabranjeno je svako plaćeno političko reklamiranje.
Izmijenjeno 8. septembra 1999 i 10. februara 2000.

1.6 Lažan ili varljiv materijal

Radio i televizijske kuće ne smiju emitirati bilo kakav lažan ili varljiv materijal za koji znaju da je lažan ili su mogle utvrditi da je lažan na osnovu zdravog razuma ili rutinskom provjerom, ili postoji opravdana osnova za pretpostavku da je lažan, te materijal koji nosi jasan i neposredan rizik nanošenja javne štete. Ako se pokaže da je materijal koji se emitira lažan, mora se što prije objaviti ispravka.

Novinari imaju etičku obavezu da zaštite izvore informacija.

2. PRAVO NA ODGOVOR

Radio i televizijske kuće dužne su da omoguće pravo na odgovor kada emitiraju program koji nepravedno stavlja neku osobu u nepovoljnu poziciju, ili pod drugim okolnostima, ukoliko tako zahtijevaju principi pravednosti i nepristrasnosti.

3. PRISTUP INFORMACIJAMA I SLOBODA OBJAVLJIVANJA

3.1 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

Pristup informacijama i sloboda njihovog objavljivanja od strane radio i televizijskih kuća trebaju biti u skladu sa Članom 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, koja navodi da “svaka osoba ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja; ovo pravo uključuje i slobodu zadržavanja mišljenja bez miješanja, te slobodu traženja, primanja i priopćavanja informacija i ideja putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice.”

3.2 Evropska konvencija o ljudskim pravima

Pristup informacijama i sloboda njihovog objavljivanja od strane radio i televizijskih kuća mogu biti podvrgnuti samo onim ograničenjima koja se navode u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima. Član 10 Konvencije navodi da sprovođenje slobodnog izražavanja može biti podvrgnuto “takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili kaznama, koje su propisane zakonom, te su neophodne u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbjednosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, za sprečavanje nereda ili kriminala, za zaštitu zdravlja ili morala, za zaštitu reputacije ili prava drugih, za sprečavanje otkrivanja informacija primljenih u povjerenju, ili za očuvanje autoriteta i nepristrasnosti pravosudnog organa.”

4. POŠTIVANJE OVOG KODEKSA

4.1 Snimci emisija

Radio i televizijske kuće će načiniti kompletne zvučne i/ili video snimke svih emisija koje emitiraju. Ovi snimci će se čuvati minimalno 14 dana, ili duže, ukoliko to u posebnom slučaju zahtijeva IMC. Ukoliko se u roku od 14 dana nakon objavljivanja dobije zahtjev za pravo na odgovor, zahtjev za ispravku ili uvid od strane IMC-a, tada se snimak čuva do konačnog rješenja predmeta.

4.2 Sankcije

U slučaju kršenja ovog Kodeksa, IMC može primjeniti jednu ili više sljedećih sankcija:

- zahtjev za objavljivanjem izvinjenja,
- izdavanje upozorenja,
- izdavanje naloga,
- nametanje novčanih kazni,
- suspenzija licence,
- ulazak u prostorije,
- pljenidba opreme,
- obustavljanje aktivnosti ili
- ukidanje licence.

5. PRAVOSNAŽNOST

5.1 Datum stupanja na snagu

Ovaj Kodeks stupa na snagu od 1. augusta 1998. godine.

5.2 Prednost u odnosu na postojeće regulative

Svojim stupanjem na snagu, ovaj Kodeks ima veću pravnu snagu od svih ostalih postojećih zakona ili propisa iz oblasti medija koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini, a koji nisu u skladu s njim.

5.3 Dopuna Kodeksa

Ovaj Kodeks će povremeno biti podvrgnut reviziji u svjetlu iskustva i izmjenjenih okolnosti. Izmjene stupaju na snagu na dan usvajanja, osim ako se ovim članom ne tvrdi drugačije.

Izmijenjeno 10. februara 2000.

Adresar

Udruženja građana ¹

Centar za informisanje i podršku nevladinim organizacijama CIP Sarajevo

Hakije Kulenovića
71000 Sarajevo
Tel: 071 204 384, 445 097
fax: 071 204 384

Građanski forum Banja Luka

Srpska 2
78000 Banja Luka
Tel/fax: 078/058 211 038

“Postojanje projekat” - Banja Luka

Filipa Macure
78000 Banja Luka
Tel/fax: 078/058 214 751

Helsinški odbor za ljudska prava u RS - Bijeljina

Potporučnika Smajića 24a
76300 Bijeljina
Tel/fax: 075/055 401 532, 472 851

Društveni klub "Doboj 92"

Kralja Petra I 20
74000 Doboj
074/054 221 424
Tel/fax: 074/054 232 771

Srpsko građansko vijeće - Goražde

Zdravstvenih radnika bb
73101 Goražde
Tel: 073 226 456
fax: 073 226 456

Forum mladih -Kakanj

Zgoščanska 57
72240 Kakanj
Tel: 072 751 524

Demokratski omladinski centar -"DOC" Laktaši

---

¹ Za formiranje ra korišten direktorij Centra za informisanje i podršku nevladinim organizacijama CIP Sarajevo.

Karađorđeva
78250 Laktaši
Tel: 058/078 833 022 Laktaši i 073/052 412 207 – Višegrad
fax: 058/078 833 022

Centar za afirmaciju ljudskih prava i sloboda “CARL”

Kralja Tvrtka bb
80101 Livno
Tel/fax: 080 203 816

Centar za građansku saradnju – CGS – Livno

Trg branitelja bb
80101 Livno
Tel/fax: 080 202 770

Centar za unaprjeđenje ljudskih prava i demokratizacije “CUPIDO” - Mostar

Zagrebačka 16
88000 Mostar
Tel/fax: 088 316 140

Helsinški komitet u BiH-Office Mostar

Alekse Šantića 4
88000 Mostar
Tel: 088 580 141
fax: 088 580 141

Srpsko građansko vijeće - Mostar

Maršala Tita (Ćorovića kuća)
88000 Mostar
Tel (privremeno): 088 570 046, 500 642

Udruženje građana za zaštitu ljudskih prava (ZGP) – Mostar

A. Šantića 22/I
88000 Mostar
Tel: 088 580 201

“Majka i dijete” Kuća prijateljstva Biti ja Biti ti Biti mi

Trg slobode Dom kulture “Prosveta”
73260 Rudo
Tel: 073/052 783 929
fax: 073/052 783 690

Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99

Vrazova 1
71000 Sarajevo
Tel: 071 538 926,

fax: 071 200 155, 538 926,

Helsinški komitet za ljudska prava u BiH Sarajevo

Ante Fjamenga 14b
71000 Sarajevo
Tel: 071 230 809
fax: 071 230 811

Helsinški parlament građana BiH - Sarajevo

Branilaca Sarajeva 51/II
71000 Sarajevo
Tel: 071 666 372
fax: 071 666 372

“Pokret žena” - Sarajevo

Gajev trg 4 /III
71000 Sarajevo
Tel: 071 444 270

Prva dječija ambasada “Međaši” – Sarajevo

Velešići 55
71000 Sarajevo
Tel/fax: 071 664 611, 664 613, 664 612

Savez izbjeglica i raseljenih lica

Safvet bega Bašagića 2
71000 Sarajevo
Tel/fax: 071 238 200 238 201

Srpsko građansko vijeće BiH – Sarajevo

Hamdije Kreševljaković a 3
71000 Sarajevo
Tel: 071 666 962
fax: 071 214 915

Udruženje građana DISS - Demokratska inicijativa sarajevskih Srba - Sarajevo

Šemse Sarajlića bb
71210 Ilidža
Tel: 071 452 907
fax: 071 452 907

Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca – Sarajevo

Valtera Perića 13
71000 Sarajevo
Tel/fax: 071 210 982 i 472 560, 445 451, 210 983

Žene ženama

Hamdije Čemerlića 25/VIII
71000 Sarajevo
Tel/fax: 071 524 353

Forum građana Tuzla

Turalibegova 5
75000 Tuzla
Tel/fax: 075 251 279, 231 480

Helsinški parlament građana Tuzla

Turalibegova 5
75000 Tuzla
Tel: 075 250 481, 231 480
fax: 075 250 481

Centar za pravnu pomoć ženama - Zenica

Mehmedalije Tarabara 15
72000 Zenica
Tel/fax: 072 22 049

Independent Zenica

Fakultetska 1
72000 Zenica
Tel/fax: 072 418 685

Centar informativno pravne pomoći Zvornik "CIPP"

Robna kuća "Zvorničanka" poslovne prostorije UNHCR-a
75400 Zvornik
Tel/fax: 076/055 584 396

Medijske institucije, novinarska udruženja i sindikati

Irex – ProMedia

Zagrebačka 20 (zgrada Šumarskog fakulteta)
Tel: 071 260 240, 230 374
Fax: 071 230-376.

Nezavisna medijska komisija - IMC

Sarajevo:

Vilsonovo šetalište 10
Tel: 071 651 085, 651 086, 651 090
Fax: 071 651 091

Mostar:

Vokića i Lorkovića bb
Tel: 088 311 823
Fax: 088 325 775

Banja Luka:

Semeuna đaka 6
Tel: 078/058 211 043
Fax: 078/058 212 531

Media plan

Sarajevo:

Patriotske lige 30/III
Tel/fax: 071 213 078, 206 542, 213 251

Banja Luka:

Tel/Fax: 078/058 213 442

SOROS Media Centar

Sarajevo:

M. Kantardžića 3
Tel/Fax: 071 207 026, 444 098, 444 743

Banja Luka:

Kralja Alfonsa XIII 14
Tel/Fax: 078/058 218 886

Nezavisno Udruženje novinara Republike Srpske

S. Kulenovića 93 (Glas Srpski)
78000 Banja Luka
Predsjednik: Goran Mihajlović
Tel: 078/058 32 719; u Glasu Srpskom 212 848; 212 844
Fax: 078/058 211 759

Udruženje novinara Republike Srpske

Kralja Petra I Karađorđevića 74

78000 Banja Luka
Predsjednik: Brane Božić
Tel: 078/058 832 347
Fax: 078/058 218 914 (press centar 218 538)

Udruga Hrvatskih novinara u BiH

Dubrovačka 4
88000 Mostar
Predsjednik: Miljenko Karačić
Tel: 088 705 702
Fax: 088 705 703

Nezavisna Unija profesionalnih novinara BiH

Ante Fjamenga 14 b, 71000 Sarajevo
Predsjednik: Mehmed Husić
Generalni sekretar: Borka Rudić
Tel: 071 230 267
Fax: 071 444 053

Savez novinara BiH

Prušćakova 8
Tel: 071 214 532; Fax: 071 214 532
Predsjednik: Alija Lizde (Mostar)
Podpredsjednik: Enes Osmancevic (Tuzla)
Tel: 075 282 290
Fax: 075 282 540; 282 328

Sindikatski sindikat novinara Federacije BiH

Zelenih beretki 14, 71000 Sarajevo (Oslobođenje)
Predsjednik: Nagorka Idrizović
Tel: 071 205 488;
Fax: 071 442 403 (Oslobođenje);

Međunarodne organizacije za zaštitu prava novinara

International Organisation of Journalists

Londynska 60
120 00 Prague 2
Tel: +420 2 24 25 59 08
Fax: +420 2 25 90 38

Međunarodno udruženje novinara International Federation of Journalists IFJ Office

Rue Royale 206
1210 Bruxelles, Belgium
Tel: +32 2 223 22 65
Fax: +32 2 219 29 76

**Reporteri bez granica
Reporters Sans Fronteres**

Rue Geoffroy Marie
Paris 75009, France
Tel: +33 1 44 83 84 84
Fax: +33 1 45 23 11 51

Amnesty International

International Secretariat
Easton Street 1
London WC1X 8DJ, UK
Tel: +44 171 413 5500
Fax: +44 171 956 1157

Article 19

Islington High Street 33
London N1 9LH, UK
Tel: 44 171 278 9292
Fax: 44 171 713 1356

Human Rights Watch

Fifty Avenue 350, 34 Floor
New York, NY 10018 -3299, U.S.A.
Tel: +1 212 290 4700
Fax: +1 212 736 1300

**Komitet za zaštitu novinara
The Committee to Protect Journalists CPJ**

Seventh Ave 330, 12th floor
New York, NY 10001, USA
Tel: +1 212 456 1004
Fax: +1 212 465 9568

Međunarodne organizacije

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia

Public Information Services/Services d'Information Publique

Churchillplein 1, 2517 JW The Hague. P.O. Box 13888, 2501 EW The Hague, Netherlands
Press Tel: +31 70 416-5343 ou 416-5356
Public Tel: +31 70 416-5233 ou 416-5285
Fax: +31 70 416-5355

Komisija za imovinske zahtjeve raseljenih lica i izbjeglica -
Daytonski mirovni sporazum - Aneks 7

Sjedište:

Danijela Ozme, 4
71000 Sarajevo
Tel: 071 211-151

Regionalni uredi:

Banja Luka

Rade Vranješević 107

Tel: 078/058 47 718

Bihać

Ulica Do 56

Tel: 077 332 655

Brčko

Aleksandra I Karađorđevića bb

Tel: 076 205 572

Lukavica

Toplička cesta 42a

Tel: 071 672 008

Mostar

Ante Starčevića 44

Tel: 088 322 553

Sarajevo

Aleja lipa 56

Tel: 071 615 8 08

Tuzla

Tuzlanskog odreda 80

Tel: 075-239 560

Vitez

Radića 2

Tel: 072 714 751

Office of the High Representative (OHR)

Emerika Bluma 1

71000 Sarajevo

Tel. 071 447 275

Fax. 071 447 420

OHR Banja Luka

Njegoševa bb

78 000 Banja Luka

Tel: 078/058 217 112

Fax: 078/058 217 091

OSCE - Human Rights

Dženićeva Čikma 2

71000 Sarajevo

Tel: 071 292 384

Fax: 071 665 236

UNHCR, Bosna i Hercegovina

Fra Andela Zvizdovića (UNIS-ovi neboderi)

71000 Sarajevo

Tel: 071 666 160

Fax 071 290 565

United Nations Human Rights Field Presences

OHCHR-Bosnia and Herzegovina
Office of the High Commissioner for Human Rights
Ured visokog komesara za ljudska prava
P.O.Box 56
71210 Ilidža - Sarajevo
Tel: 071 496 402
Fax: 071 496 438

Ombudsmeni

Ured ombudsmena za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu

Maršala Tita 7
71000 Sarajevo
Tel: 071 666 005, 666 006
Fax: 071 666 004

Jovana Dučića 41
78000 Banja Luka
Tel/fax: 078/058 303 992

Institucija ombudsmena Federacije Bosne i Hercegovine

71000 Sarajevo
Valtera Perića 15
Tel: 071 211 392, 211 393
fax: 071 653 461

88000 Mostar
Alekse Šantića 22.
088 551 332 ili 562 523

75000 Tuzla
Aleja bosanskih vladara 4.
zgrada "Jupiter"
Tel: 075 236 643
Fax: 075 250 433

72000 Zenica
Trg Bosne i Hercegovine bb
zgrada Opštinskog suda, 4. sprat
Tel: 072 417 325
Fax: 072 414 761

77000 Bihać
Bihaćkih branilaca 5.
Tel/fax: 077 331 573

80101 Livno
Gabrijela Jurkica bb
Tel: 080 201 911

72270 Travnik
Bosanska 87
Tel: 072 818 710
Fax 072 818 543

88300 **Čapljina**
Ruđera Boškovića 12
Tel: 088 804 910

76270 **Orašje**
4. ulica, br.8
Tel/fax: 076 713 919

77 230 **Velika Kladuša**
hotel "Konak" lok 315
Tel: 077 775 019

Državne institucije BiH

Vijeće ministara BiH

Ministarstvo za civilne poslove i komunikacije

Musala 9. zgrada Predsjedništva
71000 Sarajevo
Tel/fax: 071 663 718, 650 068

Ministarstvo za izbjeglice i raseljena lica Republike Srpske

Kralja Petra I Karađorđevića 103
78000 Banja luka
Tel: 078/058 218 915
Fax 078/058 218 891

Ministarstvo socijalne politike raseljenih osoba i izbjeglica

---

Alipašina 41
71000 Sarajevo
Tel/fax: 071 663 977, 204 552